

ศึกษากระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา
A STUDY OF LEARNING PROCESS IN BUDDHISM

นางสาวรสสุคนธ์ ยมกนิษฐ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๓

ศึกษากระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา

นางสาวรสสุคนธ์ ยมกนิษฐ์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๓

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

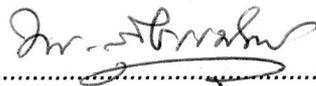
A STUDY OF LEARNING PROCESS IN BUDDHISM

Miss Rossukon Yamakanishtha

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้
นักศึกษานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระสุธีธรรมานุวัตร)

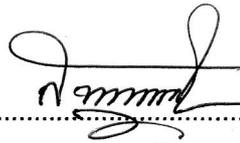
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบนิพนธ์.....

ประธานกรรมการ

(พระมหากฤษณะ ดร.โณ, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(พระมหาสมบูรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

กรรมการ

(ดร.ประพันธ์ ศุภษร)

กรรมการ

(ผศ.ดร.มนตรี สืบด้วง)

คณะกรรมการควบคุมนิพนธ์

พระมหาสมบูรณ์ วุฑฒิกโร, ดร. ประธานกรรมการ

ดร.ประพันธ์ ศุภษร

กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษากระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา

ผู้วิจัย : นางสาวรสสุคนธ์ ยมกนิษฐ์

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร., ป.ธ.๗, พธ.บ., ศศ.ม., พธ.ด.

: ดร.ประพันธ์ ศุภษร ป.ธ.๗, พธ.บ., ศศ.ม., พธ.ด.

วันที่สำเร็จการศึกษา : ๒๒ มีนาคม ๒๕๕๓

บทคัดย่อ

ทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ทางตะวันตก เป็นการศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์อย่างเป็นระบบด้วยการทดลองที่เป็นรูปธรรมทางวิทยาศาสตร์ โดยมีแนวความคิดว่ากระบวนการเรียนรู้เกิดจากองค์ประกอบ คือ สิ่งเร้า อวัยวะรับสัมผัส ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ประสพการณ์เดิม และการแปลความหมายจากสิ่งที่ได้รับสัมผัส เมื่อมนุษย์ได้รับสิ่งเร้าสมองจะทบทวนกับประสพการณ์เดิมว่าความรู้สึกจากการรับสัมผัสนั้นคืออะไร ทำให้มีปฏิกิริยาตอบสนองต่อสิ่งเร้าตามที่ได้รับรู้ เป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม เกิดเป็นการรับรู้และทำให้การเรียนรู้เกิดขึ้น ดังนั้นเมื่อเผชิญกับสิ่งเร้าใหม่สมองจะมีการค้นข้อมูลจากประสพการณ์เดิม ถ้าหาพบเรียกว่าจำได้ ถ้าหาไม่พบเรียกว่าการลืม ดังนั้นสมองจึงเป็นศูนย์กลางของความคิด และเป็นสิ่งสำคัญต่อการเรียนรู้ของมนุษย์

พระพุทธศาสนามีแนวความคิดว่า กระบวนการเรียนรู้เกิดจากองค์ประกอบ คือ อายตนะภายใน ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งที่ถูกต้องกาย (โผฏฐัพพะ) อารมณ์ที่เกิดกับใจ (ธรรมารมณ์) และวิญญาณ คือ ความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในกับอายตนะภายนอกกระทบกัน เมื่อองค์ประกอบทั้งสามดังกล่าวประจวบพร้อมกันจึงเกิดเป็นผัสสะ ผัสสะจึงเป็นจุดเริ่มต้นการเรียนรู้ของมนุษย์ ข้อมูลต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะจะเป็นข้อมูลหรือความรู้ได้ต้องผ่านการแปลความหมายด้วยจิต โดยประมวลผลจนเกิดเป็นความรู้และสื่อสารกับสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ รอบตัว พระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญกับจิตและการรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ อันเป็นสภาวะเฉพาะของจิตที่ไม่สามารถ ชั่ง ตวง วัด ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เช่น ความโกรธ ความพอใจ ปิติ ฯลฯ

ผลของการศึกษากระบวนการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาพบว่า พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการมองชีวิตตามหลักอริยสัจ ๔ ว่าทุกข์หรือปัญหาของชีวิตเกิดจากกิเลส ตัณหา ซึ่งเป็นผลมาจากผัสสะ การดับตัณหาสามารถดับได้ด้วยสติ และสติจะเกิดขึ้นได้ด้วยกระบวนการฝึกฝนอบรมตนใน ๓ ด้าน ได้แก่ อบรมตนด้านศีล สมาธิ และปัญญา โดยมีปัจจัย

เริ่มต้นของกระบวนการเรียนรู้ตามแนวศรัทธา ซึ่งมีกัลยาณมิตรแนะแนวในการคิดวิเคราะห์ พิจารณาและนำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ จากนั้นบุคคลจึงนำตนเองเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติและคิดวิเคราะห์พิจารณาสิ่งต่าง ๆ อย่างเป็นอิสระด้วยโยนิโสมนสิการ เมื่อบุคคลมีโยนิโสมนสิการ สัมมาทิฏฐิก็จะเกิดขึ้นตามมา ทำให้องค์ธรรม (องค์มรรค) ในกระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นและสัมพันธ์เป็นกระบวนการอย่างมีประสิทธิภาพ และมีความสัมพันธ์กับองค์ธรรมที่เกื้อหนุนให้การเรียนรู้บรรลุจุดหมาย คือ ปัญญาวุฑฒิธรรม ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ ซึ่งส่งผลให้กระบวนการเรียนรู้พัฒนาไปตามลำดับขั้นในวิสุทธิ ๗ ซึ่งสิ่งที่ใช้ตรวจสอบความถูกต้องของกระบวนการเรียนรู้ คือ มนุษย์สามารถใช้อายตนะภายในตัวมนุษย์เองสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมรอบตัวได้อย่างถูกต้อง ระวังไม่ให้เกิดครอบงำจิตใจเมื่อรับรู้สิ่งต่าง ๆ

การเรียนรู้จึงเป็นการใช้อายตนะภายในตัวมนุษย์เองสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายที่เกี่ยวข้องอย่างถูกต้องและต้องประกอบด้วยโยนิโสมนสิการและสัมมาทิฏฐิ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมแสดงออกทางกาย วาจา รวมถึงการสำรวมใจไม่ให้เกิดเข้าครอบงำ เป็นการเริ่มความสัมพันธ์ทางสังคมหรือการเรียนรู้ภายนอกตัวบุคคลเข้าไปหาภายในตัวบุคคล ส่งผลต่อความสัมพันธ์ด้านจิตใจ อันเป็นความสงบภายใน เป็นการฝึกฝนอบรมจิตให้พ้นจากกอำนาจกิเลส ตัณหา อุปาทานด้วยสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา จนพัฒนาไปสู่ปัญญาที่ถูกต้องตามหลักอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นความรู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง จนสามารถทำลายกิเลสและหลุดพ้นจากความทุกข์ ความสัมพันธ์ทางพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาดังกล่าวมีบทบาทต่อการพัฒนามนุษย์ให้เจริญงอกงามใน ๔ ด้าน คือ กาย ศีล จิต และปัญญา อันนำไปสู่จุดหมายของชีวิตตามความพร้อมของบุคคล ได้แก่ จุดหมายปัจจุบัน จุดหมายเบื้องหน้า และจุดหมายสูงสุด

Thesis Title : A Study of Learning Process in Buddhism

Researcher : Miss Rossukon Yamakanishtha

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phramaha Somboon Wuddhikaro Pali VII, B.A., M.A., Ph.D.

: Dr. Prapan Supasorn Pali VII, B.A., M.A., Ph.D.

Date of Graduation : 22 March 2010

Abstract

From the Western theories and concept about the learning process, it is found that they are the theories about Western learning process of the study of systematic human behavior by concreting the scientific experiment. The concepts of learning process derived from composition are the stimulus, the sense the organ such as eye, ear, nose tongue and body, the previous experience and the interpretation of the sensation. When the human beings accept the stimulus, their brain will think over the previous experience as to what original sensation and lead their brain to respond against stimulus perception which cause of behavior change lead to perception and learning happened. Therefore, when they encounter the new stimula, they will search the information from the previous experience. If it is found, it is called as recognition and if it is not found it is called as forgetting. So, the brain is the centre of thought and is the important thing for human beings' learning.

Buddhism is of the concept that the learning process derives from the compositions which are the internal sense-fields namely:- eye, ear, nose, tongue, body and mind, whereas the external sense-fields namely form, sound, smell, taste, tangible objects, mind objects and sense-awareness which are the knowledge derived from the internal sense-fields striking against the external sense-fields. When the three compositions coincided they lead to contact which becomes the basis of human learning and the penetration. The information into sense-fields which will be information or knowledge must pass through the interpretation with mind by being evaluated to be the knowledge and to communicate with environments around. Buddhism, thus, gives precedence to the mind and the emotion perception which is the particular condition of

mind that cannot be measured by scientific method such as the anger, the satisfaction, elation etc.

From the Study of Learning Process in Buddhism it is found that Buddhism gives precedence to the look of life according to the principles of The Four Noble Truths that the suffering or the problem of life derived from craving, which is the result of contact. The craving can be put out by mindfulness which can happen by one's own training process on three sides such as morality development, concentration development and wisdom development with the factor of learning process in faith with true friends who can guide to analyze and lead to learning process. After that, the person brings oneself to the learning process by practising and considering all the things independently with critical reflection. When a person has critical reflection, the Right Understanding will arise and lead him to the Noble Eightfold Path in learning process happening and related to be efficiency in process and are related to the Noble Eightfold Path to support the learning and accomplishing the aims which are the 4 virtues conducive to growth controlling faculties and 5 powers all of which give the 5 results in developing the learning process to the step of 7 gradual purifications. The thing to use for checking the rightness of learning process is human could take the internal sense-fields with environment around correctly and be careful to protect defilements control of the mind when acknowledge anything.

The learning is using the internal sense-fields within the human's body is related to all the related things rightly and must be in the composition with systematic attention and Right View, which is related to the expression in body and speech including the control of the mind. It is the beginning of the relationship with material element and social or external oneself and leading to the mental relation that is the calmness inside the training of mind to avoid from the power of the defilements, the craving and the attachment with tranquility, meditation and insight meditation up to the development of right wisdom according to The Four Noble Truths which help one to see all the things rightly up to being able to destroy defilements and get freedom from suffering. The relationship in mental behavior and wisdom as said has influence in human development to grow on four sides namely the physical development, the moral development, the emotion development and the wisdom development all of which lead one to the goal of life depending on the readiness of each person that is the virtues conducive to benefits in the present time, the virtues conducive to benefits in the future and the virtues conducive to highest goodness.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลงได้ด้วยความอนุเคราะห์จากบุคคลหลายท่าน ผู้วิจัยขอระบุนามไว้เพื่อแสดงความขอบคุณอย่างสูง ดังนี้

คณะอาจารย์บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่านที่ได้ให้วิทยาการทางพระพุทธศาสนาและพื้นฐานความรู้ในการทำวิทยานิพนธ์ คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ ๒ ท่าน คือ พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร. และ ดร.ประพันธ์ สุภษร และ ผศ.ดร.มนตรี สืบดวง ผู้เป็นกัลยาณมิตร ให้ความรู้ ให้คำแนะนำในการเขียนโครงการวิทยานิพนธ์ ตลอดจนให้แหล่งข้อมูลชี้แนะแนวทางการเขียนและปรับปรุงแก้ไขวิทยานิพนธ์นี้ให้สำเร็จด้วยดี รศ.ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ผู้ตรวจแก้ไขบทความคัดย่อภาษาอังกฤษให้สมบูรณ์ด้วยความเมตตายิ่ง เจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่านที่อำนวยความสะดวกเกี่ยวกับเอกสารและขั้นตอนต่าง ๆ ในการทำวิทยานิพนธ์ รวมถึงเจ้าหน้าที่ห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ให้ความเอื้อเฟื้อช่วยเหลือในการค้นหาข้อมูลต่าง ๆ นายภุริณัฐ ยมกนิษฐ์ ผู้อุปถัมภ์เครื่องคอมพิวเตอร์เพื่อใช้ในการพิมพ์วิทยานิพนธ์และแปลบทความคัดย่อเป็นภาษาอังกฤษ ตลอดจนทุกท่านที่มีได้ระบุนามในที่นี้ที่ให้ความช่วยเหลือ สนับสนุน เป็นกำลังใจ และเป็นแรงผลักดันให้สามารถทำวิทยานิพนธ์นี้จนสำเร็จลุล่วงด้วยดี

ความสำเร็จและคุณความดีอันเกิดจากการทำวิทยานิพนธ์นี้ ขอหมอบูชาแต่คุณพระศรีรัตนตรัย อันเป็นที่พึ่งที่ระลึกในการฝึกฝนพัฒนาตนไปสู่ความเจริญงอกงามของชีวิต คุณบิดามารดา ผู้ให้ชีวิต ให้กำลังใจ ให้กำลังใจ ให้การศึกษา และให้กำลังสติปัญญา คุณครูอาจารย์ ผู้ให้กำลังสติปัญญา ความรู้ ความสามารถ และทำยที่สุดขออุทิศคุณความดีอันเกิดจากการทำวิทยานิพนธ์นี้แด่นางพยุร แสงรัตน์ ผู้ล่วงลับ

นางสาวรสสุคนธ์ ยมกนิษฐ์

๒๒ มีนาคม ๒๕๕๓

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญตาราง	ฉ
สารบัญแผนภาพ	ญ
สารบัญภาพ	ฎ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฏ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๔
๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๙
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๙
บทที่ ๒ กระบวนการเรียนรู้ตามแนวตะวันตก	๑๐
๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ตามแนวตะวันตก	๑๐
๒.๑.๑ ความหมายของการเรียนรู้	๑๑
๒.๑.๒ กระบวนการของการเรียนรู้	๑๓
๒.๑.๓ การคิด การจำ การลืม	๑๖
๒.๑.๔ ความถูกต้องของการรับรู้	๑๘
๒.๑.๕ ความผิดพลาดของการรับรู้	๑๙
๒.๒ ทฤษฎีการเรียนรู้	๒๓
๒.๒.๑ ประเภทของการเรียนรู้	๒๔
๒.๒.๒ พื้นฐานกำหนดโครงสร้างของทฤษฎีการเรียนรู้	๓๐
๒.๒.๓ จุดมุ่งหมายของการเรียนรู้	๓๒
๒.๒.๔ ทฤษฎีการเรียนรู้ของนักจิตวิทยาการศึกษา	๓๓

บทที่ ๓	กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา	๕๔
๓.๑	แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา	๕๔
๓.๑.๑	ความหมายของการเรียนรู้	๕๔
๓.๑.๒	กระบวนการของการเรียนรู้	๕๘
๓.๑.๓	ประเภทของความรู้	๖๒
๓.๑.๔	ความถูกต้องของความรู้	๖๖
๓.๑.๕	ความผิดพลาดของความรู้	๖๙
๓.๒	กระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับอายตนะ	๗๐
๓.๒.๑	ผลกระทบที่เกิดจากอายตนะ	๗๐
๓.๒.๒	กรณีตัวอย่างผลกระทบที่เกิดจากการไม่สำรวมอินทรีย์ ๖	๗๗
๓.๒.๓	กรณีตัวอย่างผลที่เกิดจากการสำรวมอินทรีย์ ๖	๘๓
๓.๓	ศรัทธาในฐานะเป็นองค์ธรรมเบื้องต้นที่นำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้	๘๗
๓.๔	กระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา	๙๒
๓.๕	หลักธรรมที่สัมพันธ์กับกระบวนการเรียนรู้	๑๐๗
๓.๕.๑	ปัญญาวุฑฒิธรรม ๔	๑๐๗
๓.๕.๒	อินทรีย์ ๕ พละ ๕	๑๐๙
๓.๕.๓	วิสุทธิ ๗	๑๑๒
๓.๖	เกณฑ์การตรวจสอบกระบวนการเรียนรู้	๑๑๘
บทที่ ๔	วิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา	๑๒๑
๔.๑	กระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการพัฒนาชีวิต	๑๒๔
๔.๑.๑	การเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการพัฒนาพฤติกรรม	๑๒๕
๔.๑.๒	การเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการพัฒนาจิตใจ	๑๒๘
๔.๑.๓	การเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการพัฒนาปัญญา	๑๓๑
๔.๒	ผลสำเร็จของกระบวนการเรียนรู้	๑๓๔
๔.๓	กระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับจุดหมายของชีวิต	๑๓๗
๔.๓.๑	จุดหมายปัจจุบัน	๑๓๘
๔.๓.๒	จุดหมายเบื้องต้น	๑๔๑
๔.๓.๓	จุดหมายสูงสุด	๑๔๒
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๔๕
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๔๕
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๕๐

บรรณานุกรม

๑๕๒

ประวัติผู้วิจัย

๑๕๗

สารบัญตาราง

เรื่อง	หน้า
ตารางที่ ๒.๑ แสดงการเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่าง ทฤษฎีการวางเงื่อนไขแบบคลาสสิก กับทฤษฎีการวางเงื่อนไขแบบการกระทำ	๔๑
ตารางที่ ๒.๒ แสดงการเปรียบเทียบแนวความคิดระหว่าง ทฤษฎีการเรียนรู้เกสตัลต์ กับทฤษฎีการเรียนรู้ของทอร์นไคค์	๕๐
ตารางที่ ๓.๑ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างวิสุทธิ ๗ กับญาณ ๑๖	๑๑๗

สารบัญแผนภาพ

เรื่อง	หน้า
แผนภาพที่ ๑.๑ แสดงกรอบแนวคิดของการวิจัย	๓
แผนภาพที่ ๒.๑ แสดงการเกิดขึ้นของความรู้สึกจากการรับสัมผัส	๑๔
แผนภาพที่ ๒.๒ แสดงกระบวนการรับรู้ตามแนวตะวันตก	๑๖
แผนภาพที่ ๒.๓ แสดงลำดับขั้นตอนของกระบวนการคิด	๑๘
แผนภาพที่ ๒.๔ แสดงการแก้ปัญหาด้วยวิธีการลองผิดลองถูก	๒๘
แผนภาพที่ ๒.๕ แสดงการแก้ปัญหาด้วยวิธีการหยั่งรู้	๒๙
แผนภาพที่ ๒.๖ แสดงขั้นตอนการทดลองการวางเงื่อนไขแบบคลาสสิก	๓๔
แผนภาพที่ ๒.๗ แสดงการทดลองการวางเงื่อนไขแบบการกระทำ	๓๘
แผนภาพที่ ๒.๘ แสดงการเชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้ากับการตอบสนอง	๔๓
แผนภาพที่ ๒.๙ แสดงขั้นตอนการเรียนรู้ตามทฤษฎีการเรียนรู้เครื่องหมายของทอลแมน	๕๑
แผนภาพที่ ๓.๑ แสดงความรู้เฉพาะด้านของแต่ละอายตนะ	๖๐
แผนภาพที่ ๓.๒ แสดงกระบวนการของการรับรู้ในพระพุทธศาสนา	๖๑
แผนภาพที่ ๓.๓ แสดงการทำหน้าที่ของอายตนะ	๖๓
แผนภาพที่ ๓.๔ แสดงการทำงานของใจ	๗๒
แผนภาพที่ ๓.๕ แสดงการทำงานของตัญหา	๗๕
แผนภาพที่ ๓.๖ แสดงศรัทธาองค์ธรรมเบื้องต้นที่นำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้	๙๐
แผนภาพที่ ๓.๗ แสดงการทำงานอันลึกลับกับสติ	๑๐๖

สารบัญภาพ

เรื่อง	หน้า
ภาพที่ ๑ แสดงการเติมสิ่งหนึ่งสิ่งใดลงในภาพ	๑๙
ภาพที่ ๒ แสดงขนาดสัมพัทธ์ของสิ่งเร้า	๒๐
ภาพที่ ๓ แสดงการเกิดมุมหรือการตัดกันของเส้นตรง	๒๐

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ ในการอ้างอิง โดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.สี. (ไทย) ๙/๒๒๖/๗๕ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ภาษาไทย เล่ม ๙ ข้อ ๒๒๖ หน้า ๗๕, ข.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๒/๑๓๓ หมายถึง สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท ภาษาไทย เล่ม ๒๕ ข้อ ๓๒๒ หน้า ๑๓๓

ในส่วนของคัมภีร์อรรถกถา ใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยระบุเล่ม/หน้า เช่น ข.ธ.อ. (บาลี) ๑/๘๘-๘๕ หมายถึง ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา ภาษาบาลี เล่ม ๑ หรือภาค ๑ หน้า ๘๘-๘๕

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย) =	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ภิกขุณี.	(ไทย) =	วินัยปิฎก	ภิกขุณีวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย) =	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ.	(ไทย) =	วินัยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปรปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิคาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิคาย	นิตานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ข.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิคาย	ขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ส.สพ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิคาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิคาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)

อง.จตุกก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉกุก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุตก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สตุตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทส	(ภาษาไทย)
ขุ.จู.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิทเทส	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
---------	---------	-------------	---------	-----------

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ขุ.ธ.อ.	(บาลี) =	ขุททกนิกาย	ธมฺมปทอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
---------	----------	------------	--------------	------------

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สังคมมนุษย์ในปัจจุบันเป็นสังคมแห่งข้อมูลข่าวสารที่มีความเจริญก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีและวิชาการต่าง ๆ มีการพัฒนาประเทศในทุกด้าน สร้างความเจริญทางวัตถุโดยส่วนมาก ทำให้มีการแก่งแย่งแข่งขันภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่มุ่งตอบสนองความต้องการทางวัตถุหรือสิ่งเสพทั้งหลาย หรือกล่าวได้ว่าสุดโต่งไปในทางบริโภคนิยมหรือวัตถุนิยมมากขึ้นเรื่อย ๆ ประกอบกับชีวิตมนุษย์อยู่ภายใต้อำนาจครอบงำของกิเลสและความทะยานอยากซึ่งเป็นปัจจัยภายในตัวของมนุษย์เอง และสภาพแวดล้อมทางสังคมที่แก่งแย่งแข่งขันกัน ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกบีบบังคับการดำเนินชีวิต ระบบสังคมเช่นนี้ทำให้ผู้คนในสังคมเกิดความสับสนเรื่องคุณค่าความดีงาม ทำให้มนุษย์ขาดความสมบูรณ์ในตัวเอง ความเจริญทางด้านวัตถุดังกล่าวส่งเสริมให้มนุษย์เรียนรู้ในทางที่เห็นแก่ตัวในการแสวงหาวัตถุหรือสิ่งเสพ เป็นการเรียนรู้เพื่อสนองกิเลสตัณหาที่มีลักษณะเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น มีเพียงกำลังความรู้ทางศาสตร์หรือวิชาการแขนงต่าง ๆ แต่ขาดมิติทางด้านคุณค่าหรือจิตวิญญาณ ซึ่งก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ภายในตัวมนุษย์เอง วิกฤตการณ์ทางการศึกษา วิกฤตการณ์ทางสังคม วิกฤตการณ์ทางสิ่งแวดล้อม ฯลฯ ซึ่งวิกฤตการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าการเรียนรู้ของมนุษย์มีความบกพร่อง

นอกจากนี้ผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมเข้าใจว่า การเรียนรู้คือการเรียนศาสตร์วิชาการแขนงต่าง ๆ เพื่อนำความรู้ที่ได้เล่าเรียนมาประกอบกิจการทำงานหาเลี้ยงชีพ เพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพย์สินเงินทอง หรือเพื่อให้ได้มาซึ่งเทคโนโลยีทั้งหลายที่สามารถอำนวยความสะดวกสบายให้แก่ตนได้ และเข้าใจว่าการเรียนรู้จะเกิดขึ้นไม่ได้หากอยู่นอกระบบการศึกษาที่เป็นทางการหรือระบบการศึกษาในโรงเรียนเท่านั้น ซึ่งเป็นความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องนัก เพราะในความเป็นจริง หากมนุษย์ยังมีชีวิตอยู่ก็ยังคงเรียนรู้ตลอดเวลาและตลอดชีวิตผ่านอายตนะภายในตนเอง ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรับรู้ รสสัมผัสที่ตักทาย และรับรู้ธรรมารมณ์ทางใจ^๑ มนุษย์จึงมีการสัมผัสกับสิ่งที่มากระตุ้นหรือสิ่งเร้าอย่าง

^๑ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๖๘/๕๘.

หลากหลายในแต่ละวัน หรือกล่าวได้ว่ามีการรับรู้และเรียนรู้ข้อมูลต่าง ๆ ซึ่งการรับรู้และเรียนรู้ข้อมูลจะถูกต้องตั้งงามได้ผลดีหรือเป็นประโยชน์แก่การดำเนินชีวิตมากน้อยเพียงไรนั้น ต้องมีความสามารถที่จะวิเคราะห์และเลือกรับ เรียนรู้ที่จะใช้ประโยชน์ ปรับตัว และพัฒนาตนเองจากสิ่งแวดล้อมและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงและที่สัมผัสตลอดเวลาอยู่เสมอ ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า “มนุษย์เรามีเครื่องมือ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นช่องทางที่เราจะต้องติดต่อกับโลก ถ้าเราติดต่อกับโลกเป็น เราก็ได้ข้อมูล ได้ความรู้ และสามารถพัฒนาความรู้ให้เจริญยิ่งขึ้นไป คนก็จะพัฒนาขึ้น มีความใฝ่รู้ เกิดความสุขจากการเรียนรู้”^๒

พระพุทธศาสนาตระหนักถึงความสำคัญเกี่ยวกับการเรียนรู้ของมนุษย์ ซึ่งหลักคำสอนและหลักประเพณีปฏิบัติในพระพุทธศาสนานั้น มีการศึกษาและการปฏิบัติเป็นลำดับเป็นขั้นตอน เพื่อการอยู่โดยสงบสุข และขัดเกลาตนเองให้มีคุณธรรมที่สูงขึ้น จนพัฒนาไปสู่ความเป็นอารยชนหรือผู้ประเสริฐ^๓ โดยมนุษย์จะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์หรือเป็นผู้มีปัญญาได้นั้น ต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้ที่ถูกต้อง สามารถเรียนรู้ ฝึกฝน และพัฒนาตนเองจนเกิดประโยชน์สูงสุดเป็นผลสำเร็จขึ้นมาในชีวิตจริงได้ ซึ่งสิ่งที่ยืนยันความสามารถในการเรียนรู้สูงสุดของมนุษย์ก็คือปัญญาตรัสรู้ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงละอาสวะที่ทำให้เศร้าหมอง ทรงละอาสวะที่ทำให้เกิดในภพใหม่ อุปมาดังต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคน คงเหลือแต่พื้นดินที่ต้นตาลไม่สามารถจะงอกและเจริญเติบโตขึ้นมาได้อีก^๔ องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงเป็นต้นแบบของมนุษย์ในการเรียนรู้หรือเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้

ดังนั้นในฐานะที่เกิดมาเป็นมนุษย์ซึ่งมีคุณค่าและมีความสามารถในการเรียนรู้สูงสุด จึงควรทำความเข้าใจกระบวนการเรียนรู้ที่นำไปสู่ความเจริญงอกงามของชีวิตและปัญญาหรือมิติทางด้านจิตวิญญาณให้ชัดเจน เพื่อไม่ให้ตกไปอยู่ในกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและกระแสแห่งกิเลสตัณหา อันเป็นการทำลายศักยภาพของความเป็นมนุษย์ไปอย่างน่าเสียดาย เพราะทราบได้ที่มนุษย์ยังมีปัญญา มีความบกพร่อง ไม่สมบูรณ์ มนุษย์ก็ยังคงต้องเรียนรู้เพื่อการดำรงอยู่อย่างมีความสุขตามศักยภาพ สภาพแวดล้อม และตามความพร้อมของแต่ละบุคคล โดยมีพระพุทธศาสนาเป็นรากฐาน

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), “กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย”, ในสาระความรู้ที่ได้จากการสัมมนาทางวิชาการเพื่อนำเสนอผลการวิจัย/ผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับเรื่องกระบวนการเรียนรู้, รวบรวมและจัดพิมพ์โดยกรมวิชาการ, (กรุงเทพมหานคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๔๔) : ๓๖-๓๗.

^๓ ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๔-๗๘/๗๘-๘๔.

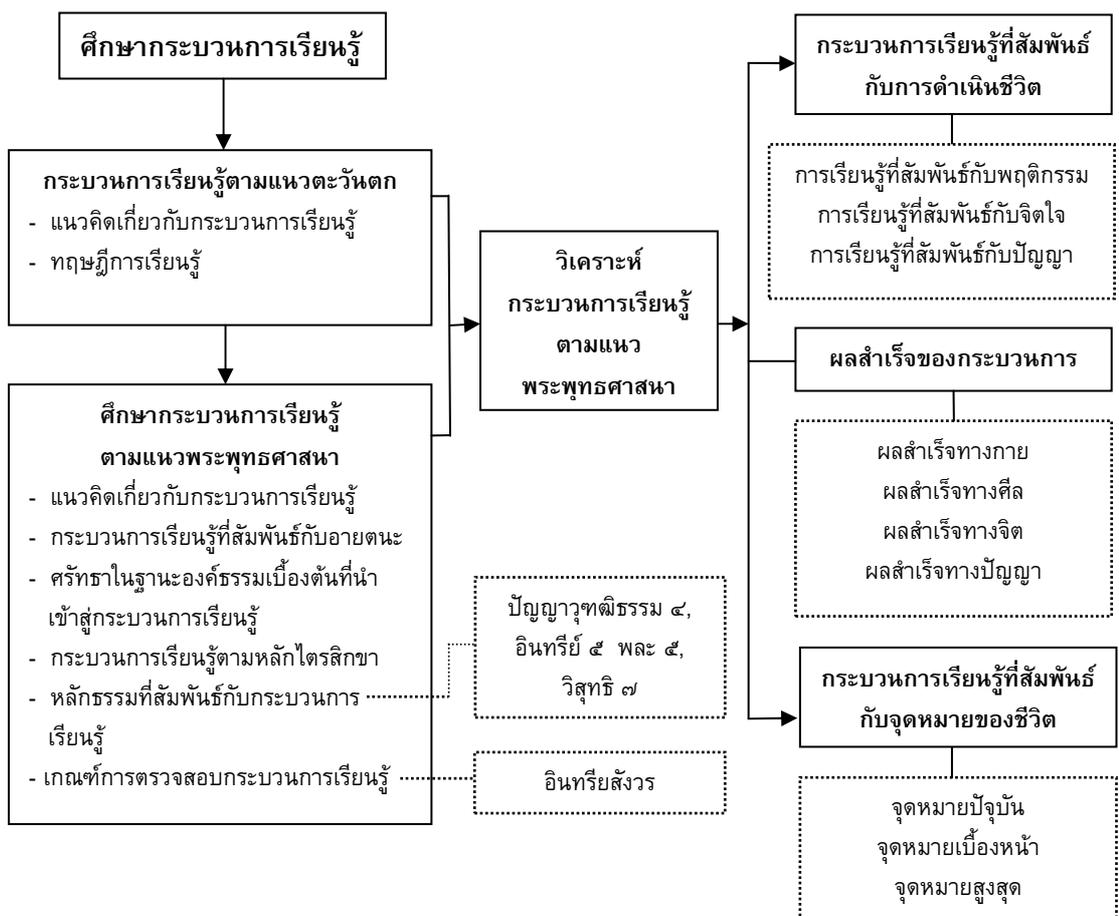
^๔ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๐๑-๕๐๕/๕๓๗-๕๔๕.

ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษากระบวนการเรียนรู้ตามแนวตะวันตก กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา และวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ตลอดจนเสนอแนะแนวทางการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรมของบุคคลในสังคม สามารถนำไปปฏิบัติได้จริงจนเกิดผลเป็นความเจริญงอกงามของชีวิตและการอยู่ร่วมกันด้วยความปกติสุขในสังคม

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ตามแนวตะวันตก
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา

จากวัตถุประสงค์ของการวิจัยดังกล่าวข้างต้น สามารถกำหนดเป็นกรอบแนวคิด (conceptual framework) ในการตั้งฐานของการวิจัยได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๑.๑ แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้จำกัดการศึกษาเรื่องกระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาทที่สัมพันธ์กับอายตนะ โดยจะเน้นศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นหลัก

๑.๔ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้มีศัพท์ที่เกี่ยวกับการวิจัย และเพื่อประโยชน์ต่อการวิจัย ผู้วิจัยจึงให้คำจำกัดความไว้ดังนี้

๑.๔.๑ การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในระบบความคิด การกระทำ และประสบการณ์ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับความจำ ความเข้าใจ การรับรู้ การวิเคราะห์ และการแก้ปัญหา

๑.๔.๒ กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา หมายถึง กระบวนการฝึกฝนพัฒนาตนด้วยอายตนะภายในตัวมนุษย์ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สัมพันธ์กับอายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องกาย) ธรรมารมณ์ (อารมณ์ที่เกิดกับใจ) อย่างมีสติ ตามกระบวนการที่ต่อเนื่องสัมพันธ์กันของไตรสิกขา ได้แก่ อริสัลสิกขา อริจิตตสิกขา และอริปัญญสิกขา

๑.๔.๓ วิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา หมายถึง การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตด้านพฤติกรรม จิตใจ ปัญญาผลสำเร็จของกระบวนการเรียนรู้ และการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับจุดหมายของชีวิต

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ในบทความ “บรมธรรมของการศึกษากับโลกปัจจุบัน” สรุปความได้ว่า การศึกษาในพระพุทธศาสนา หมายถึง Training เป็นอย่างน้อยคือการกระทำลงไปจริง ๆ ไม่ใช่แต่เพียงการศึกษาเล่าเรียน Training แยกออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายที่ต้องละ หมายถึง การข่มขี้เกิเลสหรือข่มขี้สัญญาตมญาณอย่างสัตว์ ส่วนที่เป็นความรู้ทางฝ่ายต่ำ แล้วพัฒนาไปในส่วนที่เป็นความดี ความงาม ความถูกต้องที่จะเป็นบรมธรรมต่อไปข้างหน้าพร้อมกันไปในขณะที่เดียวกัน เมื่อรวมเข้ากันก็คือปราบปรามสิ่งที่ควรปราบปราม พอกพูนสิ่งที่ควรพอกพูนพร้อมกันไปด้วยการกระทำจริง ๆ การศึกษาก็ต้อง

เพื่อมนุษย์ได้สิ่งที่ดีที่มนุษย์ควรจะได้ ไม่ใช่แต่เพียงความรอดชีวิตอยู่ได้แต่เพียงอย่างเดียว แต่เป็นเรื่องของคนที่ต้องมีปัญญาแท้จริงหรือสูงสุด^๕

๑.๕.๒ พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต) ได้กล่าวถึงการศึกษเพื่อจุดหมายของชีวิตในหนังสือ “ปรัชญาการศึกษาไทย” ว่า การมีความรู้ความเข้าใจในสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงก็เพื่อประโยชน์ในการปรับตัวต่อสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้องว่าสิ่งใดควรปรับเปลี่ยนที่ใด อย่างไร เป็นต้น การปรับตัวนั้นเป็นการเพิ่มความสามารถในการพัฒนาองค์ประกอบภายในร่างกายให้สามารถและพร้อมที่จะดำรงอยู่ด้วยกัน พัฒนาการประกอบภายในจิตใจให้เข้มแข็ง มีสติปัญญามากขึ้น มีคุณธรรมมากขึ้น รู้จักเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ตลอดจนปรับเปลี่ยนสิ่งแวดล้อมให้เป็นประโยชน์แก่ตัวเอง ไม่กระทำตนให้เป็นอันตรายแก่สิ่งแวดล้อมที่เกื้อกูลแก่ชีวิต ทำตนให้เกื้อกูลแก่สิ่งแวดล้อม เพื่อให้ตนเป็นส่วนประกอบอย่างหนึ่งซึ่งร่วมสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดีอันเป็นประโยชน์ร่วมกัน และรู้จักสิ่งแวดล้อมต่างๆ และสร้างสิ่งแวดล้อมใหม่ที่อำนวยแก่ชีวิต^๖

๑.๕.๓ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ได้กล่าวถึงหลักการเรียนรู้ในหนังสือ “ปฏิรูปการเรียนรู้ ผู้เรียนสำคัญที่สุด ฉบับพ่อแม่/สุมณ อมรวิวัฒน์” สรุปความได้ว่าตามหลักการของการเรียนรู้ มนุษย์ทุกคนสามารถเรียนรู้ได้ไม่ว่าเขาจะสมบูรณ์ มีความพร้อมทุกด้าน หรือมีความบกพร่องทางร่างกาย จิตใจ หรือปัญญา มนุษย์สามารถเรียนรู้ได้กับทุกคน ทุกสิ่ง ทุกเวลา ทุกสถานที่ กระบวนการเรียนรู้เป็นกระบวนการสัมผัส สัมพันธ์ สร้างสรรค์ ความรู้ต่อเนื่องยาวนานตลอดชีวิต มีลักษณะบูรณาการองค์ประกอบทุกด้าน ทั้งความเจริญเติบโตทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์ บุคลิกภาพ สุขุทรียภาพ และสังคม พัฒนาการของแต่ละคนและแต่ละด้านย่อมมีผลกระทบทั้งทางบวกและทางลบต่อด้านอื่นๆ การเรียนรู้เป็นฐานความเจริญของชีวิต กระบวนการเรียนรู้ที่ดีจึงต้องให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของชีวิตที่มีความสุข สร้างสรรค์ มีภูมิด้านทานความเสื่อมทั้งปวง^๗

^๕ พุทธทาสภิกขุ, “บรมธรรมกับการศึกษาของโลกปัจจุบัน”, ใน **วิธีการเรียนรู้ของคนไทย : ประมวลสาระจากการประชุมและรวมข้อเขียนจากนักคิด, รวบรวมและจัดพิมพ์โดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ**, (กรุงเทพมหานคร : โครงการวิธีการเรียนรู้ของคนไทย, ๒๕๔๖) : ๓๓-๓๙.

^๖ พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต), **ปรัชญาการศึกษาไทย ฉบับแก้ไข - รวบรวมใหม่**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๘), หน้า ๑๓-๑๕.

^๗ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, **ปฏิรูปการเรียนรู้ ผู้เรียนสำคัญที่สุด ฉบับพ่อแม่/สุมณ อมรวิวัฒน์**, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ส่งเสริมเครือข่ายพ่อแม่ ผู้ปกครอง เด็กและเยาวชน เพื่อการปฏิรูปการศึกษา สกศ., ๒๕๔๓), หน้า ๒๗.

๑.๕.๔ ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ในหนังสือ “ปฏิรูปการเรียนรู้ ผู้เรียนสำคัญที่สุด” สรุปความได้ว่า ในการเรียนรู้สถานการณ์ของผู้เรียนแต่ละคนไม่เหมือนกัน จึงต้องเอาผู้เรียนเป็นตัวตั้ง ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์ กิจกรรม และการทำงาน อันนำไปสู่การพัฒนาผู้เรียนครบทุกด้านทั้งร่างกาย จิตหรืออารมณ์ สังคม และสติปัญญา รวมถึงการพัฒนาทางด้านจิตวิญญาณด้วย^๙

๑.๕.๕ พระราชันย์ อุฎฐานโร (หมั่นการ) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ตามแนวพุทธศาสนา : ศึกษากรณีพุทธทาสภิกขุ” ผลของการวิจัยพบว่า การศึกษาตามแนวพุทธศาสนามุ่งพัฒนามนุษย์ให้มีความเข้าใจในธรรมชาติ เพื่อความบริสุทธิ์แห่งพรหมจรรย์ โดยปฏิบัติตามหลักการภาวนา ๔ และสัมมาปฏิบัติ ๘ ประการ ซึ่งมุ่งพัฒนามนุษย์ไปสู่อุดมการณ์สูงสุด คือ ความสันติสุขในสังคม ส่วนการศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์นั้น คือการใช้ศาสนธรรมของทุกศาสนาเป็นแกนนำ การศึกษาทั้งด้านวิชาชีพและวิชาการ โดยเฉพาะพุทธศาสนานั้น พุทธทาสภิกขุนำหลักการโลกุตตรธรรมมาใช้กับการศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ตามเป้าหมาย วิธี กลไก สิ่งแวดล้อม และผลผลิตทางการศึกษา การศึกษาที่พัฒนามนุษย์ต้องมีความสัมพันธ์ที่สมดุลกับธรรมชาติโดยอาศัยสัมมาทิฏฐิ มนุษย์ต้องมีความสัมพันธ์กับสังคมด้วยโยนิโสมนสิการ ในขณะที่มนุษย์เองต้องเป็นโพธิสัตว์ในความหมายว่าผู้เพียรศึกษาพัฒนาศกยภาพสู่สัมมาสัมโพธิ์นั่นเอง^{๑๐}

๑.๕.๖ พระมหาบุรณะ ชาตเมโธ (โพธิ์นอก) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาอิทธิพลของอายตนะ (สื่อ) ที่มีต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต” ผลของการวิจัยพบว่า อายตนะเป็นเครื่องมือที่มีความสำคัญต่อมนุษย์และสัตว์มาก เพราะใช้เป็นสื่อรับรู้อารมณ์ภายนอกได้ทั้งหมด แต่การรับรู้ นั้น ถ้าไม่รู้จักเลือกรับพิจารณาเสพเสวยก็จักก่อทุกข์ให้แก่ตน แต่ถ้ามีสติรับรู้ก็จักได้ประโยชน์ตามประสงค์^{๑๑}

^๙ ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี, “ปฐมกถา”, ใน ปฏิรูปการเรียนรู้ ผู้เรียนสำคัญที่สุด, พิมพ์ครั้งที่ ๕, รวบรวมและจัดพิมพ์โดยคณะอนุกรรมการปฏิรูปการเรียนรู้ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๓) : ก.

^{๑๐} พระราชันย์ อุฎฐานโร (หมั่นการ), “การศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ตามแนวพุทธศาสนา : ศึกษากรณีพุทธทาสภิกขุ”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้าบทคัดย่อ.

^{๑๑} พระมหาบุรณะ ชาตเมโธ (โพธิ์นอก), “การศึกษาอิทธิพลของอายตนะ (สื่อ) ที่มีต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้าบทคัดย่อ.

๑.๕.๗ พระอุทิศ อภิวิโร (มีดี) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาหลักพุทธธรรม เพื่อแก้ปัญหาชีวิตและเศรษฐกิจ” ผลของการวิจัยพบว่า พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหาชีวิตจากภายในมาสู่ภายนอก ที่มุ่งเอาชนะกิเลสตัณหาที่มีอยู่ในจิตใจ โดยการเน้นให้มีสติปัญญา รู้เท่าทันในปัญหาที่เกิดขึ้นและแก้ปัญหาตามเหตุปัจจัย ด้วยการพัฒนาตนเองให้สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอก พัฒนาความประพฤติให้อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ดี ฝึกฝนอบรมจิตใจให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญงอกงามด้วยคุณธรรม และฝึกฝนอบรมปัญญาให้รู้และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ทำให้จิตเป็นอิสระ ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในการพัฒนาตน^{๑๑}

๑.๕.๘ พระพุทธิจันทร์ บุญเรือง ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์แบบยั่งยืนตามหลักพระพุทธศาสนา” ผลของการวิจัยพบว่า หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มีหลายประเด็นด้วยกัน คือ หลักทิวฐิมมิกัตถสังวัตตนิคฺคธมฺม สัมปรายิกัตถสังวัตตนิคฺคธมฺม อิทธิบาท มรรค สังโยชน์ หรือรวมเรียกว่า ไตรสิกขา หลักธรรมเหล่านี้สามารถนำไปใช้ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิผล ซึ่งเป้าหมายในการพัฒนาหลักๆ มีอยู่เพียง ๔ อย่าง คือ การพัฒนากาย การพัฒนาศีล การพัฒนาจิต การพัฒนาปัญญา ซึ่งสำคัญอยู่ที่ตัวบุคคลที่ได้รับการพัฒนา สามารถพัฒนาการมีจริยธรรมหรือจริยทัศน์ มีศีลธรรมหรือศีลทัศน์ ในการดำเนินชีวิต เมื่อทั้งสองอย่างนี้มั่นคงอยู่ในตัวเองแล้วสามารถยืนยันได้ว่าการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์อย่างถูกต้องและยั่งยืน หากว่าไม่เกิดการพัฒนาให้เกิดจริยทัศน์แล้วศีลทัศน์แล้ว ไม่สามารถยืนยันได้ว่าจะนำไปสู่การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้เกิดความยั่งยืนได้ หากไม่เกิดการพัฒนาให้ยั่งยืน มนุษย์มักทำลายจริยธรรมศีลธรรม ทำให้เกิดความวุ่นวายขึ้นในสังคม เพราะมองประโยชน์ทางวัตถุอย่างเดียว^{๑๒}

๑.๕.๙ ดร.ปาน กิมปี ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนากระบวนการเรียนรู้และการนิเทศเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เต็มตามศักยภาพ” ผลของการวิจัยพบว่า การเรียนรู้เต็มตามศักยภาพ มีความหมายถึง ผู้เรียนมีพลังทางสมอง มีความฉลาดและงอกงามอย่างไม่มีที่สิ้นสุด จึงมีศักยภาพในการเรียนรู้ พัฒนาปัญญา เจตคติ มีการพัฒนาตามแบบของตนเอง ผู้เรียนจึงเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ เป็นผู้มีความสำคัญ สร้างองค์ความรู้แบบองค์รวม และบูรณาการเชื่อมโยงกับประสบการณ์เป็นไปอย่างมีความสุข โดยผ่านการประเมินที่เป็น

^{๑๑} พระอุทิศ อภิวิโร (มีดี), “การศึกษาหลักพุทธธรรมเพื่อแก้ปัญหาชีวิตและเศรษฐกิจ”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้าบทคัดย่อ.

^{๑๒} พระพุทธิจันทร์ บุญเรือง, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์แบบยั่งยืนตามหลักพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๔๙), หน้าบทคัดย่อ.

ธรรมชาติและสอดคล้องกับสภาพจริง สำหรับขอบข่ายและบริบทการเรียนรู้เพิ่มเติมตามศักยภาพจะเป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต ทั้งการฝึกหัด ฝึกฝน พัฒนาตนตลอดไป ไม่เพียงเฉพาะการแสวงหาเท่านั้น และสามารถเรียนรู้โดยสื่อสัมพันธ์กับอินทรีย์ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นช่องทางของการเรียนรู้ ในบรรยากาศที่เอื้อต่อการเรียนรู้ เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้^{๑๓}

จากการศึกษาเอกสารดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า การเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา มุ่งพัฒนามนุษย์ให้เข้าถึงหลักความจริงตามธรรมชาติ ทั้งธรรมชาติภายในตัวของมนุษย์เอง และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมภายนอกอย่างสอดคล้องสัมพันธ์ โดยการเรียนรู้อย่างจริงจังและลงมือปฏิบัติด้วยความเพียรพยายาม จนปรากฏผลเป็นความเจริญงอกงามในชีวิต โดยมุ่งเน้นไปที่ปัญหาให้สามารถคิดเป็น ทำเป็น และแก้ไขปัญหาในชีวิตประจำวันตามความสามารถของตนเองได้อย่างถูกต้อง

อนึ่ง จากการศึกษาค้นคว้าข้อมูลทำให้ทราบว่า มีผู้ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับหลักการการศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ในลักษณะของกรณีศึกษา โดยวิธีการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ได้แก่ ศึกษาทัศนะเกี่ยวกับการศึกษาของบุคคลสำคัญในพระพุทธศาสนา เช่น พุทธทาสภิกขุ ซึ่งพุทธทาสภิกขุนำหลักการโลกุตตรธรรมมาใช้ในการพัฒนามนุษย์ โดยมีอุดมคติที่นิพพาน การศึกษาคณะศึกษาโดยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่มุ่งเน้นไปสู่การพัฒนาระบบการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง การเรียนรู้และการนิเทศของระบบการศึกษาภายในโรงเรียน โดยให้สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของการปฏิรูปการศึกษา และกรณีการศึกษาอื่นๆ เช่น การศึกษาเปรียบเทียบพุทธวิธีการสอนกับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างหลักการสอนในพระพุทธศาสนากับหลักการสอนที่สอดคล้องกับทฤษฎีการสอนของชาวตะวันตก เป็นต้น ถึงแม้ว่าจะมีผู้ทำการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาดังกล่าวข้างต้นแล้วก็ตาม แต่การวิจัยนี้มุ่งเน้นในประเด็นกระบวนการเรียนรู้หรือกระบวนการฝึกฝนพัฒนาตนที่มนุษย์ใช้อายตนะภายในตนเองเป็นเครื่องมือในการเรียนรู้ โดยที่ไม่ได้อยู่ในระบบการศึกษาภายในโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษาต่างๆ ซึ่งชนทุกระดับการศึกษา ทุกเพศ ทุกวัย ทุกอาชีพ สามารถนำไป

^{๑๓} ดร. ปาน กิมปี, “การพัฒนากระบวนการเรียนรู้และการนิเทศเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เพิ่มเติมตามศักยภาพ”, รายงานการวิจัย, (ทุนอุดหนุนการวิจัยของคณะกรรมการการวิจัยการศึกษา การศาสนาและวัฒนธรรม กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๓), หน้าบทคัดย่อ.

ปฏิบัติได้จริงในชีวิตประจำวัน โดยที่ไม่ได้มุ่งเน้นว่าจะต้องอยู่ในระบบการศึกษาภายในโรงเรียน หรือสถาบันการศึกษาต่างๆ

๑.๖ วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยทำการศึกษา ข้อมูลจากเอกสารดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) โดย รวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎก

๑.๖.๒ ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) โดย รวบรวมข้อมูลจากอรรถกถา หนังสือสำคัญทางพระพุทธศาสนา งานวิจัย วิทยานิพนธ์ สาร นิพนธ์ บทความทางวิชาการ และเอกสารอื่น ๆ ตลอดจนเอกสารทางการศึกษาเกี่ยวกับ กระบวนการเรียนรู้

๑.๖.๓ วิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตอบปัญหาการวิจัย

๑.๖.๔ เรียบเรียงข้อมูล นำเสนอผลการวิจัย และเสนอแนะ

๑.๖.๕ สถานที่ที่ใช้ในการค้นคว้าหาข้อมูล ได้แก่ ส่วนหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ กรุงเทพมหานคร หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาเขตศาลายา นครปฐม

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ทำให้ทราบทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้

๑.๗.๒ ทำให้ทราบกระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา

๑.๗.๓ ทำให้ทราบกระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการดำเนินชีวิต ผลสำเร็จของ กระบวนการเรียนรู้ และกระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับจุดหมายของชีวิต

บทที่ ๒

กระบวนการเรียนรู้ตามแนวตะวันตก

กระบวนการเรียนรู้ตามแนวตะวันตก เป็นการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ ความหมายของการเรียนรู้ กระบวนการของการเรียนรู้ การคิด การจำ การลืม ความถูกต้องของการรับรู้ และความผิดพลาดของการรับรู้ และศึกษาทฤษฎีการเรียนรู้ ได้แก่ ประเภทของการเรียนรู้ พื้นฐานโครงสร้างของการเรียนรู้ และทฤษฎีการเรียนรู้

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ทางตะวันตก

ทฤษฎีการเรียนรู้ทางตะวันตกเป็นวิทยาศาสตร์สาขาจิตวิทยาแขนงหนึ่ง ที่ศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ ซึ่งเป็นผลจากการศึกษากายวิภาควิทยาและสรีรวิทยาเกี่ยวกับสมองและระบบประสาท อธิบายหน้าที่ต่างๆ ของระบบประสาท และอวัยวะรับความรู้สึกไว้อย่างละเอียดและชัดเจน

ต่อมาวิทยาศาสตร์สาขาจิตวิทยาประสบความสำเร็จอย่างมาก ได้นำเอาความรู้ในวิชาการอื่น ๆ เช่น ชีววิทยา มนุษยวิทยา แพทยศาสตร์ สถิติ ฯลฯ มาใช้ให้เกิดประโยชน์สำหรับการศึกษา การอนามัย การอุตสาหกรรม และในกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ รวมถึงนำมาใช้ในการศึกษาระบบพฤติกรรมของมนุษย์ เพื่อศึกษาความต้องการของมนุษย์และพฤติกรรมที่แตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล

นักมนุษยวิทยามีแนวความคิดว่า มนุษย์เป็นสัตว์โลกประเภทหนึ่งที่มีลักษณะบางประการทางชีววิทยาค้ำกับสัตว์โลกทั่วไป เป็นสิ่งมีชีวิต มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง ต้องการพักผ่อน มีความหิวกระหาย และต้องการสืบพันธุ์ เป็นต้น อันเป็นสภาวะตามธรรมชาติ แต่มนุษย์มีลักษณะพิเศษทางชีววิทยาเหนือกว่าสัตว์ทั่วไป เช่น มีร่างกายตั้งตรงจากพื้นโลก มีสมองที่ทำหน้าที่ด้านการรับรู้ การคิด การจำ การลืม มีเขาวนปัญญา มนุษย์สามารถใช้สมองคิดสร้างสรรค์ และปรับปรุงแก้ไขความเป็นอยู่ให้ประณีตได้สูงกว่าสัตว์ทั่วไป ทั้งนี้เนื่องมาจากความต้องการของมนุษย์

นักจิตวิทยามีแนวความคิดว่า มนุษย์เกิดมาพร้อมกับความต้องการ (needs) หลายอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ความต้องการหากไม่ได้รับการตอบสนองเป็นสาเหตุให้เกิดความเครียด บีบคั้นทางจิตใจ กระวนกระวายใจ เป็นทุกข์ ความต้องการทางจิตใจและสังคมมีแรงขับ (drive) อันเกิดจากการเรียนรู้ แรงขับมีพลังผลักดันพฤติกรรมและเป็นสภาพส่งผลให้เกิดความเครียด ความคับข้องใจ ทำให้มนุษย์ดิ้นรนและมีการกระทำหรือพฤติกรรมเพื่อแสวงหาสิ่งที่จะตอบสนองความต้องการ เมื่อได้รับการตอบสนองก็พอใจเป็นสุข เมื่อไม่ได้รับการตอบสนองก็รู้สึกขัดเคืองใจเป็นทุกข์ มนุษย์จึงกระทำการต่าง ๆ ด้วยความคาดหวังที่จะได้รับสิ่งจูงใจเป็นผลตอบแทนเสมอ^๑

เมื่อมนุษย์มีการแสวงหาเพื่อให้ได้ในสิ่งที่ต้องการและนำไปสู่พฤติกรรมดังกล่าว จึงนำเสนอว่ามนุษย์มีกระบวนการเรียนรู้อย่างไร ละมีกฎเกณฑ์ สถานการณ์ หรือสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ หรือเงื่อนไขต่าง ๆ ที่ทำให้การเรียนรู้และการแก้ปัญหาเกิดขึ้นได้อย่างไร

๒.๑.๑ ความหมายของการเรียนรู้

นักจิตวิทยาและนักการศึกษาได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้หลากหลาย ดังนี้

โจเซฟ ดี. โนวัก (Joseph D. Novak) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นการให้การศึกษา อันเป็นกระบวนการซึ่งแสวงหาเส้นทางโดยตรงที่จะเปลี่ยนความหมายแห่งประสบการณ์ไปสู่อิสรภาพ”^๒

เจมส์ ดรีเวอร์ (James Drever) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงแก้ไขพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้น ซึ่งเป็นผลจากประสบการณ์”^๓

^๑ มาโนช ตันชนวนิชย์, การศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๕), หน้า ๗๖.

^๒ โจเซฟ ดี. โนวัก และ โกวิน ดี. บ็อบ, ศิลปะการเรียนรู้, แปลโดย ดร.สวนิต ยมาภัย และ ดร.สวัสดิ์ ปทุมราช, งานแปลของสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ อันดับที่ ๑๓๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๔), หน้า ๖.

^๓ J. Drever, **A Dictionary of Psychology**, (Great Britain : Penguin Books Ltd., 1985), p. 152.

เจอโรม คาแกน (Jerome KaGan) และเออร์เนสต์ แฮฟแมนน์ (Ernest Havemann) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นการแสดงพฤติกรรมที่สำคัญต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ โดยเรียนรู้จากการสังเกตและการเลียนแบบ”^๔

อับราฮัม พี. สเปอร์ลิง (Abraham P. Sperling) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างถาวรไม่มากก็น้อย ทำให้เกิดการตอบสนองจนเป็นนิสัย เกิดการคิดแก้ปัญหา อันเป็นผลจากประสบการณ์”^๕

เออร์เนสต์ อาร์. ฮิวการ์ด (Ernest R. Hilgard) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปจากเดิม อันเป็นผลมาจากการฝึกฝนหรือประสบการณ์ แต่มีการเปลี่ยนแปลงชั่วคราวของร่างกาย เช่น ความเมื่อยล้า หรือการช้ำ”^๖

คิมเบลและกาเมซีย์ (Kimble and Gemathy) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวร โดยเป็นผลจากการฝึกฝน เมื่อได้รับการเสริมแรง มีใช้ผลจากวุฒิภาวะหรือการช้ำยา รวมถึงการตอบสนองตามธรรมชาติที่เรียกว่า ปฏิกริยาสะท้อน เช่น การกะพริบตาเมื่อผงเข้าตา”^๗

คลิฟฟอร์ด ที. มอร์แกน (Clifford T. Morgan) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างถาวร ซึ่งเป็นผลจากประสบการณ์ การเรียนรู้เป็นสถานการณ์ เป็นอุปกรณ์เพื่อใช้ในการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และเป็นความเข้าใจหรือการรับรู้ในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง”^๘

^๔ J. KaGan and E. Havemann, **Psychology : An Introduction**, 2nd edition, (United States of America : Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 1972), pp. 68 - 69.

^๕ A. P. Sperling, **Psychology Made Simple**, (Great Britain : W. H. Allen & Company, Inc., 1967), p. 252.

^๖ E. R. Hilgard, **Introduction to Psychology**, (United States of America : Harcourt Brace & World, Inc., 1962), p. 623.

^๗ รศ. ดร.ปรีชาพร วงศ์อนุตรโรจน์, **จิตวิทยาการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์สื่อเสริมกรุงเทพ, ๒๕๔๘), หน้า ๓๐.

^๘ C. T. Morgan, **Introduction to Psychology**, (United States of America : McGRAW-Hill Book Company, Inc., 1956), p. 635.

สวิตท์ หิรัญยกานท์ และคณะ ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นการแก้ไขเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม (changing behavior) ของผู้เรียนไปในทางที่ดีขึ้น อันเนื่องมาจากอินทรีย์ (organism) ได้รับการปะทะกับสิ่งแวดล้อม”^๙

สุชา จันทน์เอม ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้คือ กระบวนการเจริญงอกงามของอินทรีย์ ทำให้อินทรีย์สามารถแก้ไขปัญหาดังต่าง ๆ ได้ดีขึ้น หรือปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ใหม่ ๆ ได้ดี”^{๑๐}

สถิต วงศ์สุวรรณ ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้หมายถึง กระบวนการการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตอบสนองหรือพฤติกรรม อันเนื่องมาจากการได้มี ประสบการณ์บางส่วนหรือทั้งหมด และพฤติกรรมนั้นค่อนข้างถาวร”^{๑๑}

จากความหมายหรือนิยามของการเรียนรู้ดังกล่าว สรุปได้ว่า การเรียนรู้เป็น กระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ความรู้สึก ความคิดเห็น และการกระทำของบุคคล ภายหลังจากการเรียนรู้บางสิ่งบางอย่าง ทำให้การแสดงพฤติกรรมหรือการกระทำ หรือการ ดำเนินกิจกรรมบางอย่างเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมในลักษณะที่ค่อนข้างถาวร ซึ่งเป็นผลจาก ประสบการณ์

๒.๑.๒ กระบวนการของการเรียนรู้

มนุษย์จะเรียนรู้ได้ดีหรือไม่เพียงไร ย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยประกอบต่าง ๆ เช่น อิทธิพลของพันธุกรรม สิ่งแวดล้อม วัย วุฒิภาวะ เพศ ประสบการณ์เดิม สิ่งเร้า ภูมิหลังหรือ ศักยภาพของตัวผู้เรียนเอง เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์เกิดความพร้อมในการทำกิจกรรม ต่าง ๆ^{๑๒} การเรียนรู้จะเริ่มต้นขึ้นได้เมื่อผู้เรียนมีความสนใจหรือมีความต้องการในบาง สิ่งบางอย่าง และได้ลงมือปฏิบัติด้วยความสนใจเพื่อให้ได้สิ่งที่ตนต้องการ นอกจากนี้การเรียนรู้ จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยการรับรู้ (perception) ซึ่งเกี่ยวเนื่องควบคู่กันไป กล่าวคือ มีการรับรู้จึง

^๙ สวิตท์ หิรัญยกานท์ และคณะ, *พจนานุกรมศัพท์การศึกษา*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ไอ. คิว. บุ๊คเซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๑๔๒.

^{๑๐} สุชา จันทน์เอม, *จิตวิทยาทั่วไป ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๑๕๑.

^{๑๑} สถิต วงศ์สุวรรณ, *จิตวิทยาการศึกษา*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บำรุงสาส์น, ๒๕๒๕), หน้า ๒๔๘.

^{๑๒} สุชา จันทน์เอม, *จิตวิทยาทั่วไป ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม*, หน้า ๑๕๒.

เกิดการเรียนรู้ หรือมีประสบการณ์เดิมอยู่ก่อนแล้วจึงทำให้การเรียนรู้ง่ายและเร็วขึ้น การรับรู้จึงเป็นการเรียนรู้หนึ่งและเป็นพื้นฐานที่สำคัญของกระบวนการเรียนรู้

การรับรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นระหว่างสิ่งเร้าและการตอบสนองต่อสิ่งเร้า กล่าวคือ เมื่อมีสิ่งเร้ามาเร้าประสาทสัมผัส การรับรู้จะดำเนินต่อเนื่องไปตามลำดับ ดังนี้

๑. เกิดความรู้สึกจากการรับสัมผัส (sensation) คือ การที่อวัยวะของร่างกายได้รับรู้ต่อสิ่งเร้าทำให้รู้สึกตื่นตัวและตอบสนองต่อสิ่งเร้า นั้น และถูกนำส่งไปสู่สมองและประสาทบอกความรู้สึก (sensory nerve) ซึ่งได้แก่ความรู้สึกในทางกลิ่น รส เสียง แสง ความร้อน ความเย็น ฯลฯ^{๑๓} แสดงให้เห็นเป็นแผนภาพได้ดังนี้

สิ่งเร้า	อวัยวะรับสัมผัส	ความรู้สึกจากการสัมผัส
รูป (form)	ตา (eye)	เห็น (eye consciousness)
เสียง (sound)	หู (ear)	ได้ยิน (ear consciousness)
กลิ่น (smell)	จมูก (nose)	ได้กลิ่น (nose consciousness)
รส (taste)	ลิ้น (tongue)	รู้รส (tongue consciousness)
สัมผัส (touch)	กาย (body)	รู้สึก (body consciousness)

แผนภาพที่ ๒.๑ แสดงการเกิดขึ้นของความรู้สึกจากการรับสัมผัส

นอกจากนี้มนุษย์ยังมีสัมผัสภายในอีก ๓ ประเภท ได้แก่

๑) สัมผัสที่เกิดจากการเคลื่อนไหวหรือกล้ามเนื้อสัมผัส (kinesthetic sense) เช่น เอ็น ข้อต่อ ซึ่งทำให้เราทราบว่ากำลังอยู่ในตำแหน่งใดหรืออยู่ในสภาพใด รู้และเข้าใจขนาดรูปร่างของวัตถุ หน้าหน้าของวัตถุ โดยการใช้มือลูบ จับ หรือคลำ และทำให้ทราบถึงลักษณะการเคลื่อนไหวส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย เช่น หลับตาแล้วเตะเหยียงขา เราสามารถรู้ได้ว่าขาที่เตะออกไปนั้นสูงเท่าใดทั้ง ๆ ที่ยังหลับตาอยู่^{๑๔}

๒) สัมผัสการทรงตัว (vestibules sense or sense of balance) ทำให้เราทราบว่า การทรงตัวของเราอยู่ในลักษณะใด^{๑๕} เช่น เวลายืนเราทรงตัวได้ดีหรือไม่ หรือโอนเอนไปมา

^{๑๓} สุวิทย์ หิรัญยกาณณ์ และคณะ, พจนานุกรมศัพท์การศึกษา, หน้า ๒๓๗.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๘.

^{๑๕} สติต วงศ์สุวรรณ, จิตวิทยาการศึกษา, หน้า ๗๖.

๓) สัมผัสจากอวัยวะภายในร่างกาย (organic sense)^{๑๖} เช่น ถ้ารู้สึกหิวจะมีอาการ แสบท้อง เวลากระหายน้ำจะรู้สึกแห้งในลำคอ

๒. ทบทวนกับความรู้เดิมหรือประสบการณ์เดิม (previous experience)
ประสบการณ์เดิม คือ ความคิด ความรู้ และการกระทำที่เคยทำหรือได้พบเห็นมาบ่อย ๆ หรือกล่าวได้ว่าประสบการณ์เดิมเป็นผลของการปะทะ (interaction) ระหว่างระบบหรือส่วนต่าง ๆ ของร่างกายกับสิ่งเร้า ซึ่งมีความสำคัญมากสำหรับการแปลความหมายความรู้สึกจากการรับสัมผัสได้โดยแจ่มชัด^{๑๗}

๓. แปลความหมายความรู้สึกจากการรับสัมผัส (interpretation of sensation) ในการแปลความหมายของความรู้สึกจากการรับสัมผัสต้องมีเจตนาที่จะแปลสัมผัส นั้น ๆ โดยสามารถรู้ได้จากอาการสัมผัส ซึ่งดูได้จากพฤติกรรมที่แสดงออก และขึ้นอยู่กับประสบการณ์เดิมหรือสิ่งที่เคยพบเห็นมาแล้ว เช่น เมื่อได้ยินเสียงตะโกนเรียกชื่อของตน สมอง ต้องแปลโดยเปรียบเทียบกับเสียงที่เคยได้ยินว่าเป็นเสียงของใคร เช่น เสียงของพ่อ เสียงของแม่ เสียงของพี่ชาย เพราะโดยปกติเมื่อมนุษย์ได้รับสัมผัสอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วมักจำแนกอาการสัมผัสนั้น ๆ ตามประสบการณ์ที่ตนมีอยู่เกือบทุกครั้ง ดังนั้น สิ่งที่เคยได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่นมาแล้ว เป็นต้น ย่อมประทับอยู่ในสมอง เมื่อได้รับสิ่งเร้าสมองก็จะทบทวนกับประสบการณ์เดิมว่าสิ่งนั้นคืออะไร การที่จะแปลความหมายได้ดีจึงขึ้นอยู่กับองค์ประกอบดังนี้

ก) เป็นความรู้ที่แน่นอน ถูกต้อง และชัดเจน

ข) ความรู้มีปริมาณมาก การรู้ที่หลากหลายจะช่วยแปลความหมายของสิ่งต่าง ๆ ได้สะดวกและถูกต้อง^{๑๘}

จึงสรุปได้ว่า การรับรู้เป็นกระบวนการที่เกิดจากองค์ประกอบดังนี้

๑. สิ่งเร้าที่จะรับรู้ (stimulus) ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง ความร้อน ความเย็น
๒. อวัยวะรับสัมผัส (sense organs) ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น ผิวหนัง
๓. การแปลความหมายจากความรู้สึกที่ได้สัมผัส ซึ่งขึ้นอยู่กับประสบการณ์เดิม (previous experience) ซึ่งประทับอยู่ในสมอง เมื่อได้รับสิ่งเร้าสมองจะทบทวนประสบการณ์เดิมว่าความรู้สึกจากการรับสัมผัสคืออะไร

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖.

^{๑๗} รศ. ดร.ปรีชาพร วงศ์อนุตรโรจน์, จิตวิทยาการศึกษา, หน้า ๑๕๓.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓.

แสดงให้เห็นเป็นแผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๒.๒ แสดงกระบวนการรับรู้ตามแนวตะวันตก

สรุปได้ว่าเมื่ออวัยวะรับสัมผัสรับสิ่งเร้าที่มากกระทบแล้ว ประสาทรับสัมผัสจะส่งกระแสประสาทไปยังสมอง เพื่อให้สมองแปลความหมายโดยอาศัยประสบการณ์ การแปลความหมายความรู้สึกจากการรับสัมผัส เรียกว่า การรับรู้ หรืออาจกล่าวได้ว่า การรับรู้เป็นผลของความรู้เดิมกับการรับสัมผัส เมื่อเกิดความรู้สึกจากการรับสัมผัสจะมีการรับรู้ควบคู่ไปด้วย เมื่อมีความรู้ใหม่ซึ่งไม่เคยมีประสบการณ์มาก่อน จะไม่สามารถบอกได้ว่าสิ่งที่สัมผัสนั้นคืออะไร จะเป็นเพียงความรู้สึกจากการรับสัมผัสเท่านั้น ไม่ถือว่าเป็นการรับรู้จนกว่าจะสามารถแปลความหมายของสิ่งเรานั้น ๆ ได้ การรับรู้จึงเกิดขึ้น

๒.๑.๓ การคิด การจำ การลืม

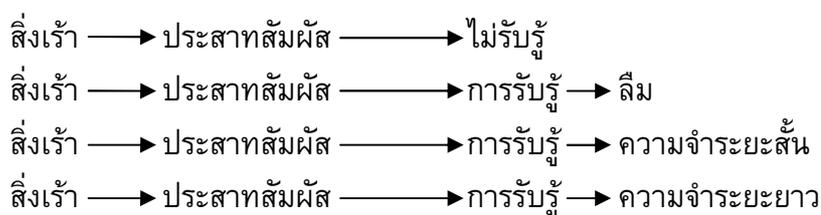
ทฤษฎีการเรียนรู้ทางตะวันตกมีแนวความคิดว่ามนุษย์เราเกิดมาพร้อมกับจำนวนเซลล์สมองที่เพียงพอต่อการดำรงชีวิต สมองเป็นศูนย์กลางของความคิด (thinking) และยังมีร่างกายส่วนอื่น ๆ นอกไปจากสมองที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการคิดด้วย การคิดเริ่มจากการรับสัมผัส หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้กับความสามารถในการคิด บางคนคิดได้มากและซับซ้อน เพราะสามารถจดจำและจัดระเบียบการรับรู้ที่เข้ามาในสมองได้ดี แต่บางคนคิดได้เพียงผิวเผิน ไม่สามารถพิจารณา วิเคราะห์ แยกแยะได้ ทำให้แสดงปฏิกิริยาตอบสนองหรือทำให้เกิดความสนใจในสิ่งนั้นในลักษณะต่าง ๆ กัน เกิดเป็นการรับรู้ในเหตุการณ์ต่าง ๆ ขึ้น ไม่ว่าจะเป็นสิ่งเร้าที่มาจากภายนอกหรือสิ่งเร้าที่มาจากภายใน^{๑๙} นอกจากนี้ การคิดกับความรู้สึกหรืออารมณ์มีความเกี่ยวข้องกัน โดยอารมณ์จะเป็นตัวช่วยเราในการเรียกความทรงจำเดิมที่เก็บไว้ในสมอง เช่น เมื่อเราคิดถึงสิ่งที่มีความหมายต่อเรา ความรู้สึกของเราจะต้องเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องอยู่ในความคิดมากบ้างน้อยบ้าง อาจเป็นการคิดถึงสิ่งนั้น ๆ ด้วยความชอบ ความพอใจ ความชิงชัง ความไม่สบายใจ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะของส่วนประกอบ

^{๑๙} ผศ. ดร.สุพัตรา ชาติบัญญัติ, กระบวนการเรียนรู้: แนวคิด ความหมาย และบทเรียนในสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.), ม.ป.ป.), หน้า ๕๗.

ต่าง ๆ เช่น การคิดถึงสูตรคณิตศาสตร์ ผู้คิดจะไม่มีอารมณ์หรือความรู้สึกเข้าไปปะปนเท่ากับการคิดถึงคนรักที่ไม่ซื่อสัตย์ นั่นคือการรับรู้ที่เชื่อมโยงกับความรู้สึกทางกระบวนการคิดโดยนำตนเองไปเกี่ยวข้อง

ในการดำเนินชีวิตประจำวันของมนุษย์ เหตุการณ์หรือสิ่งเร้าบางอย่าง เมื่อรับรู้แล้วก็จะหายไปอย่างรวดเร็ว แต่บางอย่างจะถูกบันทึกไว้เป็นความทรงจำหรือความจำ (memory) ความจำจึงเป็นความสามารถที่จะเก็บสิ่งที่เรียนรู้ไว้ได้เป็นเวลานานและสามารถค้นคว้ามาใช้ได้^{๒๐} ดังนั้นเมื่อเผชิญกับเหตุการณ์หรือสิ่งเร้าที่เข้ามาใหม่ ก็จะมีการค้นข้อมูลจากประสบการณ์เดิมหรือความจำชุดเก่า ถ้าหาพบ เรียกว่า จำได้ นึกได้ หรือระลึกได้ แต่ถ้าหาไม่พบ เรียกว่า การลืม (forgetting) คือไม่สามารถที่จะนึกถึงสิ่งที่ได้เรียนรู้มาแล้ว หรือนึกได้เพียงบางส่วน กล่าวคือ ไม่สามารถถ่ายทอดสิ่งที่ตนเคยรู้มาแล้วได้^{๒๑}

ความจำที่เกิดขึ้นจึงสามารถเป็นได้ทั้งความจำระยะสั้น (short-term memory) ความจำระยะยาว (long-term memory) และอาจเกิดความจำลวง (falsed memory)^{๒๒} ขึ้นมาในกระบวนการคิดก็ได้ ซึ่งสาเหตุอาจมาจากโรคหรือความผิดปกติบางอย่างของระบบประสาท เช่น การใช้สิ่งเสพติด การดื่มสุรา หรือยาบางอย่างที่มีผลต่อการทำงานของสมอง การคิด การจำ การลืม จึงมีผลต่อการรับรู้และการเรียนรู้ของมนุษย์ แสดงลำดับขั้นตอนของกระบวนการคิดให้เห็นเป็นแผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๒.๓ แสดงลำดับขั้นตอนของกระบวนการคิด^{๒๓}

^{๒๐} สุรางค์ โคว์ตระกูล, จิตวิทยาการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๕๐.

^{๒๑} ดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๓-๑๘๔.

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน นันทพล โจรนโกศล, "จิตวิทยาความจำเชิงพุทธบูรณาการ", สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๔-๔๑.

^{๒๓} ผศ. ดร.สุพัทธา ซาติบัญญัติชัย, กระบวนการเรียนรู้: แนวคิด ความหมาย และบทเรียนในสังคมไทย, หน้า ๖๐.

บุคคลที่มีการเรียบเรียงความคิดอย่างเป็นระบบและเชื่อมโยงข้อมูลที่ได้รับรู้ เพื่อให้ง่ายต่อการคิดรำลึกความทรงจำที่มีอยู่ จะสามารถขยายหรือคิดต่อเติมโดยแปลงเป็นความคิดใหม่ เกิดข้อสงสัย เพิกเฉย หรือนำไปสู่การตัดสินใจที่จะกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไป และผลที่เกิดขึ้นดังกล่าวจะถูกบันทึกเป็นความทรงจำใหม่เช่นนี้ต่อไปเรื่อย ๆ

๒.๑.๔ ความถูกต้องของการรับรู้

ในกระบวนการเรียนรู้ทางตะวันตก ความถูกต้องของการรับรู้จะมีมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับองค์ประกอบดังต่อไปนี้

๑. **เชาวน์ปัญญา (intelligence)** หมายถึง ความสามารถหรือสมรรถภาพทางสมองของมนุษย์ที่จะทำกิจกรรมใด ๆ ในชีวิตประจำวันได้ด้วยดี^{๒๔} เชาวน์ปัญญาเป็นสิ่งที่เกี่ยวพันสิ่งเร้าที่มากกระทบกับอวัยวะรับสัมผัสของมนุษย์ เพราะช่วยให้บุคคลเข้าใจสิ่งต่าง ๆ หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่สัมผัสได้อย่างรวดเร็ว เป็นพื้นฐานสำคัญในการคิดและการแก้ปัญหาต่าง ๆ ให้ผ่านพ้นไปอย่างได้ผลดี^{๒๕}

๒. **การสังเกตพิจารณา (observation)** หมายถึง การเฝ้าดู หรือการศึกษา เหตุการณ์หรือเรื่องราวต่าง ๆ โดยละเอียด^{๒๖} ซึ่งช่วยให้มนุษย์รู้ได้อย่างแม่นยำขึ้น บางครั้งต้องอาศัยเวลา แต่บางครั้งต้องอาศัยความชำนาญ

๓. **ความสนใจหรือความตั้งใจ (attention)** หมายถึง สภาวะของจิตใจที่จดจ่อ ยึดมั่นอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อต้องการรับรู้สิ่งนั้น แบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ ความตั้งใจอย่างมีสมาธิแน่วแน่ต่อสิ่งนั้น และความตั้งใจอย่างผิวเผิน ไม่จดจ่อต่อสิ่งใดจนเกินไป^{๒๗} ความสนใจหรือความตั้งใจเป็นส่วนสำคัญในการแปลความหมายของความรู้สึกจากการสัมผัส เพราะจะทำให้มีความละเอียดถี่ถ้วน ทำให้การแปลความหมายของความรู้สึกจากสัมผัสถูกต้อง

^{๒๔} สุวิทย์ หิรัญยกานนท์ และคณะ, *พจนานุกรมศัพท์การศึกษา*, หน้า ๑๒๙.

^{๒๕} D. G. Hebb, *Psychology*, p. 235.

^{๒๖} สุวิทย์ หิรัญยกานนท์ และคณะ, *พจนานุกรมศัพท์การศึกษา*, หน้า ๑๗๑.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

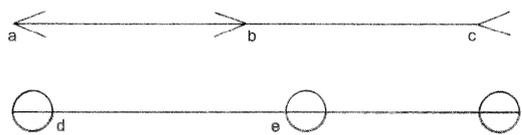
๔. **คุณภาพของจิตใจในขณะนั้น (qualitative of mental)** หมายถึง ลักษณะเด่นของจิตใจที่แตกต่างออกไปในด้านคุณสมบัติไม่ใช่ด้านปริมาณหรือจำนวน เช่น จิตที่เหนื่อยล้ามักไม่สดใส ซึ่งส่งผลกระทบต่อสติปัญญา ทำให้เกิดความเฉื่อยชา เมื่อจิตใจแจ่มใสก็จะทำให้แปลความหมายจากสิ่งที่สัมผัสดีขึ้น^{๒๘}

๒.๑.๕ ความผิดพลาดของการรับรู้

ในกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์การรับรู้สามารถผิดพลาดได้ ซึ่งเกิดจากสาเหตุหลายประการ ดังนี้

๑. **สภาวะบางประการของสิ่งเร้า** ในกระบวนการเรียนรู้ทางตะวันตก ความผิดพลาดของการรับรู้เรียกว่า “ภาพลวงตา (Illusion)” หมายถึง การรับรู้สิ่งเร้าต่าง ๆ ผิดพลาด อันเนื่องมาจากคุณสมบัติของสิ่งเร้า หรือส่วนประกอบอื่น ๆ ที่แตกต่าง หรือความเชื่อที่บุคคลมีอยู่ในการรับรู้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งอิทธิพลที่ก่อให้เกิดภาพลวงตา ได้แก่

ก) การเติมสิ่งหนึ่งสิ่งใด (embeddedness) หมายถึง การต่อเติมสิ่งใดสิ่งหนึ่งลงไปในภาพ ทำให้ภาพที่มองเห็นผิดจากความเป็นจริง เช่น ภาพที่ ๑ เมื่อเราเติมปลายลูกศรและวงกลม ลงบนเส้นตรงในลักษณะที่ต่างกัน ทำให้ผู้ดูรู้สึกว่เส้นตรง ab, bc หรือ de และ ef ไม่เท่ากัน ทั้งที่ความจริงแล้วเส้นตรงดังกล่าวมีขนาดเท่ากัน^{๒๙}

ภาพที่ ๑ แสดงการเติมสิ่งหนึ่งสิ่งใดลงในภาพ^{๓๐}

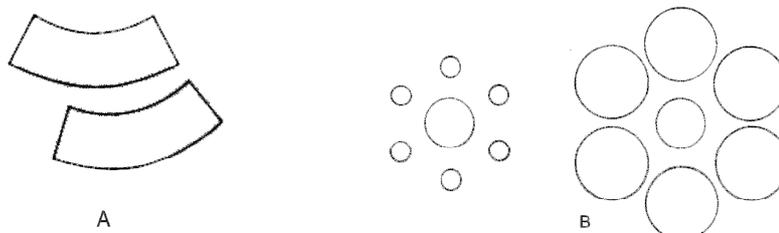
ข) **ขนาดสัมพัทธ์ (relative size)** การตัดสินขนาดของสิ่งเร้าอาจผิดไปจากความจริงได้ เนื่องจากตำแหน่งเปรียบเทียบของสิ่งเร้า นั้น ๆ ซึ่งแท้จริงแล้วสิ่งเร้า นั้น ๆ มีขนาดเหมือนหรือเท่ากัน แต่ถ้าสิ่งเร้า นั้นอยู่ในตำแหน่งที่มีสิ่งแวดล้อมต่างกัน หรืออยู่ใกล้หรือไกล สิ่งแวดล้อมที่ต่างกันก็อาจเกิดภาพลวงตาขึ้นได้ เช่น ภาพที่ ๒ ภาพ A เราจะเห็นภาพ

^{๒๘} รศ. ดร.ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, จิตวิทยาการศึกษา, หน้า ๑๕๒-๑๕๓.

^{๒๙} E. R. Hilgard, **Introduction to Psychology**, pp.198 -199.

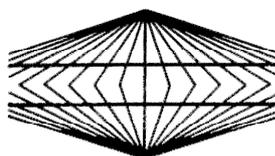
^{๓๐} Ibid., pp.198.

ทั้งสองมีขนาดไม่เท่ากัน ทั้ง ๆ ที่ความจริงมีขนาดเท่ากัน และในภาพ B วงกลมตรงกลางที่มีวงกลมเล็ก ๆ ล้อมรอบ ดูใหญ่กว่าวงกลมตรงกลางที่มีวงกลมใหญ่ล้อมรอบ ทั้ง ๆ ที่ความจริงวงกลมตรงกลางทั้งสองภาพมีขนาดเท่ากัน ^{๓๑}

ภาพที่ ๒ แสดงขนาดสัมพัทธ์ของสิ่งเร้า ^{๓๒}

ค) การเกิดมุมหรือการตัดกันของเส้นตรง (angle or intersecting line) หมายถึง การประสานกันหรือการตัดกันของเส้นตรง หรือการเกิดมุมต่าง ๆ กันของเส้นที่นำมาประกอบกัน ทำให้การรับรู้ผิดจากความเป็นจริง เช่น ภาพที่ ๓ จะเห็นว่าเส้นระนาบ ๒ เส้นเป็นเส้นตรงขนานกัน แต่ดูเหมือนตรงกลางแอ่นเข้าหากัน ^{๓๓}

ภาพที่ ๓ แสดงการเกิดมุมหรือการตัดกันของเส้นตรง ^{๓๔}

ความผิดพลาดของการรับรู้ยังขึ้นอยู่กับ การเคลื่อนที่ (movement perception) กล่าวคือ การที่เราเห็นวัตถุเคลื่อนที่ทั้ง ๆ ที่วัตถุนั้นไม่ได้เคลื่อนที่ เนื่องจากสาเหตุต่าง ๆ ได้แก่

^{๓๑} Ibid., p. 199.

^{๓๒} Ibid., p. 199.

^{๓๓} Ibid., p. 199.

^{๓๔} Ibid., p. 199.

ก) การชักจูง (induced movement) เช่น ภาพลวงตาของเมฆและดวงจันทร์ เรามักจะเห็นว่าเมฆเคลื่อนที่ ส่วนดวงจันทร์อยู่หนึ่ง ซึ่งในความเป็นจริงแล้วเป็นสิ่งที่ตรงข้ามกัน

ข) การต่อเนื้องกัน (apparent movement) ทำให้เกิดการรับรู้ว่ารูปที่เห็นอยู่เคลื่อนที่ไป โดยที่รูปนั้นไม่ได้เคลื่อนที่เลย เช่น การเคลื่อนไหวของตัวการ์ตูนบนแผ่นฟิล์ม หรือป้ายไฟต่าง ๆ ซึ่งนำหลอดไฟมาปิด-เปิดด้วยความเร็วที่พอเหมาะ ก็จะเห็นแสงไฟวิ่งเป็นรูปต่าง ๆ

ค) การเห็นสิ่งเร้าที่หมุนหรือเคลื่อนที่เป็นระยะเวลาสั้นต่อเนื้องกันนานเกินไป เช่น เมื่อจ้องรถไฟที่เคลื่อนที่ไปข้างหน้าเป็นระยะเวลาสั้น เมื่อรถไฟหยุดจะรู้สึกเหมือนกับว่าทัศนียภาพบริเวณนั้นเคลื่อนที่ไปข้างหน้าด้วยเล็กน้อย^{๓๔}

นอกจากนี้มนุษย์ยังสามารถรับรู้ระยะทางความลึก (distance or depth perception) ซึ่งมนุษย์สามารถรับรู้ภาพได้มากกว่าบนแผ่นกระดาษหรือภาพสองมิติ กล่าวคือสามารถรับรู้ระยะความลึกของภาพได้ (ภาพสามมิติ)^{๓๕} และสามารถรับรู้วัตถุหรือสิ่งของบางอย่างที่เคยมีประสบการณ์มาก่อน ทำให้การรับรู้ของคนเราต่างไปจากที่เห็นในขณะนั้น เช่น วัตถุขนาดเท่ากันวางเรียงกันเป็นแถว ตาเราจะมองเห็นวัตถุที่อยู่ไกลเล็กกว่าวัตถุที่อยู่ใกล้ แต่เราก็มองรับรู้เท่ากัน^{๓๖}

๒. ความเชื่อที่ผิด ๆ (delusion) หมายถึง การสำคัญผิดโดยไม่ยอมรับฟังเหตุผลที่เป็นจริง เช่น การรักษาโรคภัยไข้เจ็บด้วยวิธีการทรงเจ้าเข้าผี การพึ่งอำนาจลึกลับเพราะเชื่อว่าสามารถให้คุณและโทษได้ เช่น เพื่อให้มีความปลอดภัย เพื่อให้มีความสุขในการดำเนินชีวิต จึงมีการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ตามความเชื่อ

๓. ความไม่สมบูรณ์ของประสาทสัมผัส เช่น รับประทานยาบางอย่าง หรือดื่มสุรา ซึ่งทำให้การแปลความรู้สึกจากการรับสัมผัสผิดพลาดไป ทำให้เกิดความผิดปกติของการรับรู้ (hallucination) เช่น เห็นภาพหลอน ได้ยินเสียงแว่วไปเอง ได้กลิ่นที่ไม่มีอยู่จริง นอกจากนี้ความผิดพลาดของการรับรู้ยังขึ้นอยู่กับประสาทสัมผัสที่ไม่ดี เช่น คนชราตาจะฝ้าฟาง คนหูบงหรือการรับรู้รสอาหารจะผิดไป

^{๓๔} ตูรายละเอียดใน สถิติ วงศ์สุวรรณ, จิตวิทยาการศึกษา, หน้า ๑๐๒-๑๐๓.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๒.

^{๓๖} รศ. ดร.ปรีชาพร วงศ์อนุตรโรจน์, จิตวิทยาการศึกษา, หน้า ๑๖๒.

๔. **ความสำคัญผิดของตนเอง** เช่น ไปล่าสัตว์ในป่า เห็นคนเดินตะคุ่ม ๆ อยู่ไกล ๆ นึกว่าเสือ เห็นพุ่มไม้ไหวนึกว่ามีสัตว์ร้าย

๕. **การแปลความรู้สึกจากการรับสัมผัสผิด** ซึ่งเกิดจากประสบการณ์เดิมที่มีอยู่น้อย หรือมีความรู้ไม่เพียงพอ เช่น เด็กเห็นแพะบอกว่าแกะ เห็นวัวบอกว่าควาย เป็นต้น เพราะแปลสัมผัสไม่ถูก ไม่เห็นความแตกต่างระหว่างแพะกับแกะ วัวกับควาย ความรู้เดิมจึงเป็นปัจจัยสำคัญของการรับรู้ ถ้ามีความรู้เดิมหรือประสบการณ์เดิมเกี่ยวกับสิ่งเร้าจะทำให้การรับรู้ถูกต้อง

๖. **เจตคติ (attitude)** หมายถึง ท่าทีหรือความรู้สึกของบุคคลต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น เมื่อพูดถึงแมลงสาบก็เกิดความรู้สึกเกลียดกลัว หรือเมื่อพูดถึงช็อกโกแลตก็รู้สึกอยากรับประทาน เจตคติมีทั้งดีและไม่ดี ทั้งนี้ย่อมอยู่ที่ภาวะของสมองและอารมณ์ที่แสดงปฏิกิริยาต่อสิ่งนั้น ซึ่งสาเหตุเนื่องมาจากสิ่งเร้าและประสบการณ์ต่อสิ่งแวดล้อมที่ได้ประสบมา เจตคติแบ่งได้เป็น ๒ ชนิด^{๓๔} คือ

ก) **เจตคตินิยม (positive attitude)** หมายถึง ท่าทีความรู้สึกในการยอมรับ ซึ่งเป็นไปในทางบวก

ข) **เจตคตินิเสธ (negative attitude)** หมายถึง ท่าทีความรู้สึกในการไม่ยอมรับ ซึ่งเป็นไปในทางลบ

๗. **ความต้องการ (desire)** มนุษย์มีความต้องการที่แตกต่างกัน แม้จะถูกเร้าด้วยสิ่งเร้าเดียวกัน เช่น บุคคลที่กำลังหิวกับบุคคลที่กำลังอ้วนจะมีการรับรู้ต่ออาหารแตกต่างกัน

๘. **อารมณ์ (emotion)** หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นจากการรับรู้และการตอบสนองต่อสิ่งเร้าหรือสิ่งยั่วยุที่มากกระตุ้นตัวเราทางจิตใจและร่างกาย เช่น เมื่อมีความโกรธจะแสดงอาการฉุนเฉียว หัวใจเต้นแรง ปากสั่น มือสั่น ทำให้ไม่อาจรับรู้หรือรับรู้ไปในทางลบ แต่ถ้ามารมณ์ดีทำให้รับรู้ไปในทางดี ซึ่งอารมณ์สามารถสังเกตได้จากการตอบสนองต่อสิ่งเร้าในทางพฤติกรรม

๙. **ความตั้งใจ (attention)** หมายถึง การจดจ่อยึดมั่นอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อต้องการรับรู้สิ่งนั้น เช่น คนชอบกีฬาฟุตบอลก็จะเลือกรับข้อมูลเกี่ยวกับกีฬา เช่น ดูข่าวและอ่านหนังสือเกี่ยวกับกีฬาฟุตบอล

^{๓๔} สุวิทย์ หิรัญยกานท์ และคณะ, **พจนานุกรมศัพท์การศึกษา**, หน้า ๒๑-๒๒.

๑๐. วัฒนธรรม (culture) เป็นกรอบของการอ้างอิง (frames of reference)^{๓๙} หมายความว่า การรับรู้และการเรียนรู้หนึ่งซึ่งเกิดขึ้นจากปรากฏการณ์ในสภาพสังคม ค่านิยม และวัฒนธรรมแห่งหนึ่ง ย่อมเป็นการยากที่จะเห็นว่าการรับรู้และการเรียนรู้นั้นเป็นความจริง และถูกต้องต่อสภาพสังคม ค่านิยม และวัฒนธรรมในอีกสังคมหนึ่ง เช่น วัฒนธรรมคนอเมริกัน กับคนไทยรับรู้เรื่องการกอดหรือการทักทายแตกต่างกันไป^{๔๐}

สรุปได้ว่าการรับรู้มีความสัมพันธ์กับการคิด กล่าวคือ เมื่อมีการรับสัมผัส มนุษย์ จะคิดว่าการรับสัมผัสนั้นคืออะไร โดยเทียบเคียงกับประสบการณ์เดิม ถ้าหาพบเรียกว่า จำได้ นึกได้ แต่ถ้าไม่พบ เรียกว่า การลืม โดยไม่สามารถถ่ายทอดสิ่งที่ตนเรียนรู้ได้แล้ว ดังนั้น ความคิดที่เป็นระบบระเบียบ ทำให้ง่ายต่อการรำลึกถึงความจำที่มีอยู่ และนำไปสู่การตัดสินใจ ที่จะกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไป

ในการดำเนินชีวิตการรับรู้ของมนุษย์เกิดขึ้นมากมาย การรับรู้บางอย่างก็ถูกต้อง บางอย่างก็ผิดพลาด การรับรู้ของมนุษย์จะถูกต้องหรือผิดพลาดมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับ องค์ประกอบต่าง ๆ ได้แก่ เซอวน์ปัญญา การสังเกตพิจารณา ความสนใจ และคุณภาพของ จิตใต้ในขณะนั้น และการรับรู้ที่ผิดพลาดเกิดจากองค์ประกอบ ได้แก่ สภาวะบางประการของ สิ่งเร้า ความเชื่อของแต่ละบุคคล ความไม่สมบูรณ์ของประสาทสัมผัส ความสำคัญผิด การแปล ความรู้สึกจากการรับสัมผัสผิด เจตคติ ความต้องการ อารมณ์ ความตั้งใจ รวมถึงวัฒนธรรมของ แต่ละสังคม ซึ่งเงื่อนไขดังกล่าวเหล่านี้ส่งผลต่อการรับรู้และการเรียนรู้ของมนุษย์

๒.๒ ทฤษฎีการเรียนรู้

การศึกษาระบบพฤติกรรมของมนุษย์นั้น การศึกษาว่าด้วยกระบวนการเรียนรู้ ถือว่ามีบทบาทสำคัญที่สุด จึงทำให้สำนักจิตวิทยาส่วนใหญ่ที่สำคัญ ได้แก่ สำนักโครงสร้างแห่ง จิต (Structuralism) สำนักพฤติกรรมนิยม (Behaviorism) สำนักหน้าที่แห่งจิต (Functionalism) สำนักเกสตัลต์ (Gestalt's Psychology) สำนักจิตวิเคราะห์ (Psychoanalysis) และสำนักการรู้ คิด (Cognitive Psychology) พัฒนาทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้ มีการทดลองเชิงปริมาณ เกี่ยวกับพฤติกรรมการเรียนรู้โดยใช้สัตว์ทดลอง ทำให้เกิดทฤษฎีการเรียนรู้ต่าง ๆ ขึ้น และใน บรรดาทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้ทั้งหลาย ทฤษฎีพฤติกรรมศาสตร์ได้รับแรงผลักดันมากที่สุด

^{๓๙} สติต วงศ์สุวรรณ, จิตวิทยาการศึกษา, หน้า ๑๐๑-๑๐๒.

^{๔๐} ประสาท อิศรปริดา, ธรรมชาติและกระบวนการเรียนรู้, (ม.ป.ท. : ม.ป.ป.), หน้า ๒๔.

เป็นจิตวิทยาแห่งการเรียนรู้เบื้องต้นและได้พัฒนามาสู่ทฤษฎีการเรียนรู้ในสมัยต่อมาจนถึงปัจจุบัน^{๔๑}

ทฤษฎีการเรียนรู้ (theories of learning) ของนักจิตวิทยาแต่ละสำนักเป็นสิ่งจำเป็นและมีความสำคัญอย่างมาก ในแง่ที่จะเป็นแนวทางซึ่งให้ทราบถึงกฎเกณฑ์หรือหลักการเงื่อนไขต่าง ๆ ที่จะทำให้เกิดการเรียนรู้หรือเกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงขึ้นในตัวมนุษย์ การเรียนรู้ทำให้มนุษย์ได้รับความรู้ใหม่เข้าไปอยู่ในโครงสร้างของความคิด ซึ่งโครงสร้างเหล่านั้นจะรวมกลุ่มกันเป็นข้อเท็จจริง มโนภาพ และข้อสรุปที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ ก่อนที่จะศึกษาถึงทฤษฎีการเรียนรู้ต่าง ๆ จำเป็นต้องศึกษาถึงแบบของการเรียนรู้ พื้นฐานที่ใช้กำหนดโครงสร้างของทฤษฎีการเรียนรู้ และจุดมุ่งหมายของการเรียนรู้ เพื่อให้เข้าใจถึงหลักเกณฑ์ที่เป็นพื้นฐานของทฤษฎีการเรียนรู้แต่ละทฤษฎี

๒.๒.๑ ประเภทของการเรียนรู้

นักจิตวิทยาการศึกษาได้จำแนกประเภทของการเรียนรู้ออกเป็น ๔ ประเภท ดังนี้

๑. การเรียนรู้สังกัป (Learning Concepts)

เดอ เซคโก (De Cecco) ให้นิยามของการเรียนรู้สังกัปไว้ว่า เป็นกลุ่มของสิ่งเร้าที่มีคุณลักษณะร่วมกัน กลุ่มสิ่งเร้านี้อาจเป็นวัตถุ เหตุการณ์ หรือบุคคลก็ได้ ปกติเรามักให้ชื่อสังกัปของสิ่งต่าง ๆ ในรูปของชื่อทั่ว ๆ ไป เช่น สุนัข ไก่ เป็ด แมว หนังสือ สมุด ฯลฯ ซึ่งคำเหล่านี้จะครอบคลุมสิ่งที่อยู่ในสกุลเดียวกันเป็นสากล จะไม่มุ่งเฉพาะเจาะจงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น เมื่อเรากล่าวถึงสังกัปเกี่ยวกับบ้าน เราไม่ได้หมายถึงเฉพาะเจาะจงว่าเป็นบ้านทรงไทย บ้านทรงสเปน ฯลฯ แต่หมายถึงบ้านที่อยู่อาศัยทั่วไป^{๔๒}

ตัวอย่างของการเรียนรู้สังกัป เช่น การที่เด็กเห็นจิ้งจก แล้วบอกได้ว่าเป็นจิ้งจก ไม่บอกว่าเป็นลูกของตะกวด หรือการที่เด็กเห็นตะกวดแล้วบอกได้ว่าเป็นตะกวด ไม่บอกว่าเป็นลูกของตะกวด

^{๔๑} ดูรายละเอียดในพริตจ็อบ คาปรา, จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๖, แปลโดย พระประชา ปสนุนรมโม และคณะ, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๐), หน้า ๑๓๕-๑๓๖.

^{๔๒} De Cecco, P. John, *The Psychology of Learning and Instruction : Education Psychology*, (Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N.,J., 1986), อ้างใน ประสาท อิศรปริดา, *ธรรมชาติและกระบวนการเรียนรู้*, หน้า ๑๒.

เป็นพ่อแม่ของจิ้งจก หรือการที่เด็กสามารถแยกได้ถูกว่าเลขใดเป็นเลขคู่ เลขใดเป็นเลขคี่ แสดงว่าเด็กเกิดการเรียนรู้สิ่งนี้เกี่ยวกับเลขคู่และเลขคี่ เป็นต้น

มนุษย์มีความสามารถในการเรียนรู้สิ่งนี้แตกต่างกัน เนื่องจากความแตกต่างระหว่างบุคคล พื้นฐานทางสติปัญญา สิ่งแวดล้อม แรงจูงใจ ฯลฯ จึงไม่สามารถเรียนรู้สิ่งนี้ที่มีอยู่อย่างมากมาย ต้องเลือกเรียนรู้แต่สิ่งที่จำเป็นและสำคัญบางส่วน ซึ่งจะได้ผลดีมากกว่า การเรียนรู้สิ่งนี้ทั้งหมด ทำให้สามารถที่จะเชื่อมโยงข้อมูล เพื่อง่ายต่อการรำลึกความทรงจำที่มีอยู่ เพราะการเก็บข้อมูลที่ไม่เกิดประโยชน์ จะแย่งที่ว่างในสมอง ทำให้ความสามารถในการจดจำลดน้อยลง

๒. การเรียนด้านทักษะ (Learning Skill)

ในชีวิตประจำวันจะสังเกตเห็นว่าคนบางคนสามารถทำงานได้อย่างแคล่วคล่อง รวดเร็ว และถูกต้อง นั้นเพราะว่าเขามีทักษะหรือเกิดการเรียนรู้ทักษะในการทำงานนั้น ๆ ซึ่งทักษะสามารถพัฒนาหรือปรับปรุงให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นได้

ฮาโรลด์ ดับบลิว. เบอ์นาร์ต (Harold W. Bernard) ได้แบ่งระดับของการเรียนด้านทักษะไว้ ๒ ระดับ ได้แก่

๑. ทักษะทางกลไกสัมผัส (sensorimotor skill) เป็นกลไกที่เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ เช่น การเดิน การแต่งกาย การเดินร่ำ ฯลฯ ทักษะนี้มักเกี่ยวข้องกับกล้ามเนื้อและข้อต่อ

๒. ทักษะทางกลไกการรับรู้ (perceptual moter skill) เป็นทักษะที่มีระดับสูงขึ้น เพราะเกี่ยวข้องกับการจำและการคิด ตัวอย่างเช่น ในขณะที่เราใช้นิ้วเขียนหนังสือ ลำดับขั้นของทักษะในการเขียนอักษรแต่ละตัว เราจะต้องใช้การคัดลอก การจำ การคิด ดังนั้นทักษะด้านนี้จะเป็นเรื่องของการเรียนรู้ความสัมพันธ์ (association learning) ของสิ่งต่าง ๆ^{๔๓}

นอกจากนี้การเรียนรู้ด้านทักษะยังมีความสัมพันธ์กับการสร้างสิ่งใหม่ ๆ การพัฒนาเจตคติหรือความคิดที่จะหาช่องทางขจัดอุปสรรคต่าง ๆ การเรียนรู้ด้านทักษะเริ่มขึ้นด้วยความตั้งใจที่จะปรับปรุงให้ดีขึ้นไปตามลำดับ ซึ่งต้องอาศัยการฝึกฝนอยู่บ่อย ๆ เสมอจนรู้ผล เราจะไม่สามารถปรับปรุงสิ่งต่าง ๆ ให้ดีขึ้นถ้าไม่รู้ว่าสิ่งที่ทำไปนั้นผิดหรือถูก เช่น การโยนลูกบอลลงตะกร้า จะไม่แม่นยำเลยถ้าผู้โยนไม่เห็นผลว่าลูกบอลลงตะกร้าหรือไม่ หรือเจียดตะกร้าไปแค่ไหน

^{๔๓} H. W. Bernard, **Psychology of Learning and Teaching**, (New York : McGRAW-Hill Book Company, Inc., 1972), อ้างใน ประสาท อิศรปริดา, **ธรรมชาติและกระบวนการเรียนรู้**, หน้า ๑๒.

๓. การเรียนรู้เจตคติและความซาบซึ้ง (Learning Attitudes and Appreciations)

เจตคติเป็นเรื่องของความชอบ ความไม่ชอบ ความลำเอียง ความคิดเห็น ความรู้สึก ความเชื่อที่ฝังใจต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มักจะเกิดขึ้นเมื่อเรารับรู้หรือประเมินผู้คน เหตุการณ์ในสังคม ทำให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกบางอย่างควบคู่ไปกับการรับรู้ นั่น และมีผลต่อความคิดและปฏิกิริยาในใจ ดังนั้นเจตคติจึงเป็นทั้งพฤติกรรมภายนอกที่อาจสังเกตได้ หรือพฤติกรรมภายในที่ไม่สามารถสังเกตได้โดยง่าย แต่มีแนวโน้มที่อาจเป็นพฤติกรรมภายในมากกว่าพฤติกรรมภายนอก

อัลลพอร์ต (Allport) ได้ให้ความหมายของเจตคติว่า เป็นสภาวะของความพร้อมทางจิตใจซึ่งเกิดจากประสบการณ์ สภาวะความพร้อมนี้เป็นแรงที่กำหนดทิศทางของปฏิกิริยาระหว่างบุคคลที่มีต่อบุคคล สิ่งของ และสถานการณ์ที่เกี่ยวข้อง เจตคติจึงก่อรูปได้ดังนี้

๑. การเรียนรู้วัฒนธรรมชนบธรรมเนียมในสังคม
๒. การสร้างความรู้สึกจากประสบการณ์ของตนเอง
๓. ประสบการณ์ที่ได้รับจากเดิมทั้งทางบวกและลบ จะส่งผลถึงเจตคติต่อสิ่งใหม่ที่คล้ายคลึงกัน
๔. การเลียนแบบบุคคลที่ตนเองให้ความสำคัญและรับเอาเจตคตินั้นมาเป็นของตน^{๔๔}

เบลกิน และ สกายเดลล์ (Belkin and Skydell) ให้ความหมายของเจตคติว่าเป็นแนวโน้มที่บุคคลจะตอบสนองในทางที่พอใจหรือไม่พอใจต่อสถานการณ์ต่าง ๆ^{๔๕}

เจตคติจึงมีความหมายสรุปได้ดังนี้

๑. ความรู้สึกของบุคคลที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ หลังจากที่บุคคลได้มีประสบการณ์ในสิ่งนั้น ความรู้สึกนี้แบ่งเป็น ๓ ลักษณะ คือ
 - ๑.๑ ความรู้สึกในทางบวก เป็นการแสดงออกในลักษณะของความพึงพอใจ เห็นด้วย ชอบ และสนับสนุน
 - ๑.๒ ความรู้สึกในทางลบ เป็นการแสดงออกในลักษณะไม่พึงพอใจ ไม่เห็นด้วย ไม่ชอบ และไม่สนับสนุน
 - ๑.๓ ความรู้สึกที่เป็นกลางคือไม่มีความรู้สึกใด ๆ

^{๔๔} G. W. Allport, P. E. Vernon and Q. Lindzey, **A Scale for Measuring the Dominant Interests in Personality**, (Boston : Houghton Mifflin, 1960), อ้างใน รศ. ดร.ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, จิตวิทยาการศึกษา, หน้า ๒๔๓-๒๔๔.

^{๔๕} รศ. ดร.ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, จิตวิทยาการศึกษา, หน้า ๒๔๔.

๒. บุคคลแสดงความรู้สึกทางด้านพฤติกรรม ซึ่งแบ่งพฤติกรรมเป็น ๒ ลักษณะ คือ
 ๒.๑ พฤติกรรมภายนอก เป็นพฤติกรรมที่สังเกตได้ เช่น มีการกล่าวถึง
 สนับสนุน ทำทางและสีหน้าบ่งบอกถึงความพึงพอใจ เป็นต้น

๒.๒ พฤติกรรมภายใน เป็นพฤติกรรมที่สังเกตไม่ได้ ชอบหรือไม่ชอบ เป็นต้น
 ก็ไม่แสดงออก ^{๔๖}

เจตคติประกอบด้วยองค์ประกอบดังนี้

๑. ความรู้ความเข้าใจ (cognitive component) เป็นความรู้สึกเกี่ยวกับสิ่งนั้น ๆ เช่น
 ขนมเค้กมีรสหวาน ทำจากแป้งและน้ำตาล มีหลายสี ฯลฯ

๒. ความรู้สึกและอารมณ์ (affective component) เป็นองค์ประกอบด้านความรู้สึก
 หรืออารมณ์ของบุคคลที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งเร้า เป็นผลเนื่องมาจากการที่บุคคลประเมินผลสิ่งเร้า
 นั้นแล้วว่าพอใจหรือไม่พอใจ ต้องการหรือไม่ต้องการ เป็นต้น เช่น มีความต้องการที่อยากจะชิม
 ขนมที่ตนรู้สึกว่าร่อยนั้น ๆ ^{๔๗}

๓. พฤติกรรม (behavioral component) เป็นองค์ประกอบด้านความพร้อมหรือความ
 โน้มเอียงที่บุคคลจะประพฤติปฏิบัติหรือตอบสนองต่อสิ่งเร้าในทิศทางที่จะสนับสนุนหรือคัดค้าน
 ซึ่งขึ้นอยู่กับความเชื่อหรือความรู้สึกของบุคคล ที่ได้จากการประเมินผลพฤติกรรมที่คิดจะ
 แสดงออก และสอดคล้องกับความรู้สึกที่มีอยู่ เช่น ความโน้มน้าวที่จะซื้อขนมเค้กที่ตนชอบ
 ทุกวัน โดยเฉพาะเวลาพักกลางวัน

จากนิยามและองค์ประกอบของเจตคติดังกล่าวข้างต้น การเรียนรู้เจตคติเป็นสิ่งที่
 ชี้ให้เห็นถึงลักษณะของแรงจูงใจ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความร่วมมือ ความไม่ร่วมมือ ความ
 เชื่อมั่น ความกลัว ความอดกลั้น ฯลฯ เป็นเรื่องของความรู้สึกที่เรามีต่อผู้อื่น ต่อตัวเรา และต่อ
 สิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ตัวเรา เช่น พ่อแม่ที่ไม่สนใจเกี่ยวกับการอ่านหนังสือเลย ลูกก็มักจะมีแนวโน้มที่
 จะเป็นเช่นนั้นด้วย นั่นคือ หากจะเปลี่ยนเจตคติต้องเปลี่ยนทั้งพฤติกรรมของบุคคลและสิ่งแวดล้อม
 ที่เกี่ยวข้องกับบุคคลด้วย นอกจากนี้เจตคดียังขึ้นอยู่กับความแตกต่างระหว่างวุฒิภาวะ เช่น การ
 ปลุกฝังให้ซาบซึ้งในเรื่องประชาธิปไตยที่เข้มแข็งในเด็กนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑ ย่อม
 แตกต่างกับการปลุกฝังให้ซาบซึ้งในเรื่องประชาธิปไตยที่เข้มแข็งในนักศึกษาระดับมหาวิทยาลัย
 หรือเจตคติในเรื่องเพศศึกษาของวัยรุ่นย่อมแตกต่างจากเจตคติเรื่องเพศศึกษาในวัยผู้ใหญ่

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๔.

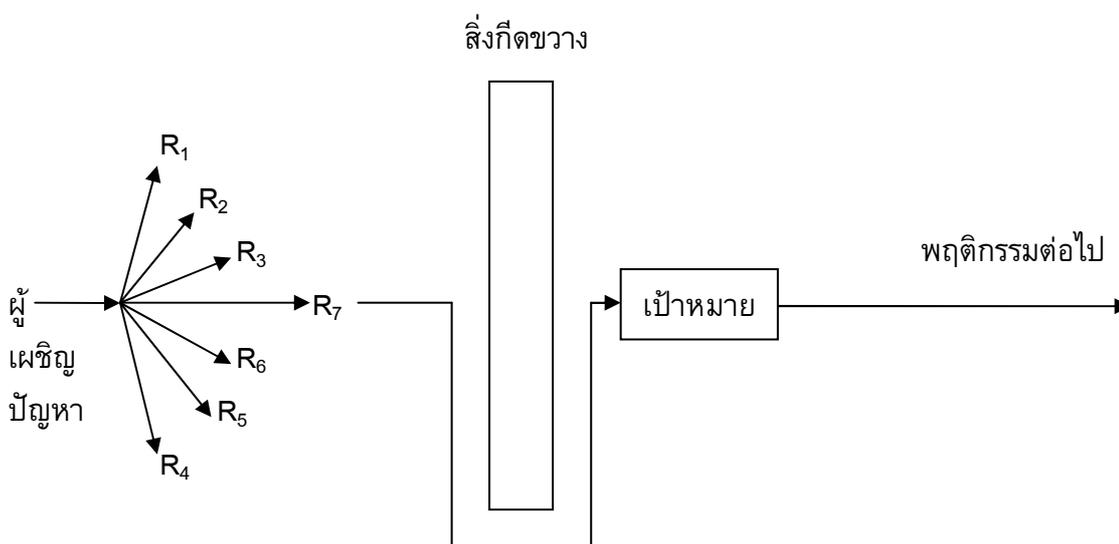
^{๔๗} W. J. Mc Keachie and C. L. Doyle, **Psychology**, Addison-Wesley Publishing Company, Inc., 1967, อ้างในรศ. ดร.ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, **จิตวิทยาการศึกษา**, หน้า ๑๖.

๔. การเรียนรู้เพื่อการแก้ปัญหาและการคิด (Learning to Solve Problems and Thinkings)

ในการดำรงชีวิตของมนุษย์เรามักจะประสบอยู่เสมอว่า การปรับตัวไม่ได้ราบรื่นเสมอไป มักมีเหตุการณ์หรือปัญหาใหม่ ๆ ให้ขบคิดอยู่เสมอ ซึ่งนิสัยหรือความเคยชินที่เคยทำมานั้นบางครั้งไม่สามารถแก้หรือปรับตัวได้ เมื่อประสบปัญหามนุษย์จึงต้องคิดเพื่อแก้ไขปัญหาหรือเป็นความคิดที่จะหาทางใหม่ ๆ ที่ไม่ใช่หรือนิสัยหรือความเคยชินมาแก้ปัญหาเหล่านั้นเอง ปัญหาจะเกิดขึ้นเมื่อกิจกรรมที่ทำถูกขัดขวางหรือมีอุปสรรคจนไม่สามารถจะใช้นิสัยเดิมที่เคยทำมาแก้ได้ เพราะสถานการณ์เป็นอย่างซับซ้อนสับสน ไม่เกิดความกระจ่างแจ้งในการที่จะหาทางฝ่าฟันสิ่งกีดขวางหรืออุปสรรคนั้น ดังนั้นมนุษย์จึงต้องเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาลักษณะใดลักษณะหนึ่งหรือทั้งสองลักษณะ ดังต่อไปนี้

๑) การแก้ปัญหาด้วยวิธีการลองผิดลองถูก (Trial and Error)

ปัญหาชนิดนี้ส่วนใหญ่เป็นปัญหาที่ยาก ซึ่งผู้เผชิญปัญหามักมองไม่เห็นแนวทางหรือไม่อาจคิดวิธีที่จะแก้ปัญหานั้นได้ จึงใช้วิธีการทดลองทำหลาย ๆ อย่างเพื่อจะหาวิธีที่ดีที่สุดที่จะแก้ปัญหานั้น แสดงให้เห็นเป็นแผนภาพได้ดังนี้

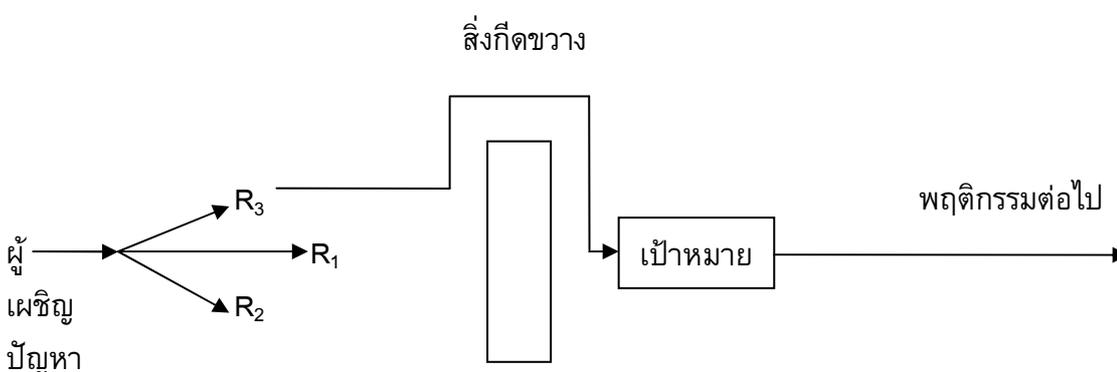
แผนภาพที่ ๒.๔ แสดงการแก้ปัญหาด้วยวิธีการลองผิดลองถูก^{๔๘}

^{๔๘} ประสาท อิศรปริดา, ธรรมชาติและกระบวนการเรียนรู้, หน้า ๒๐.

จากแผนภาพที่ ๒.๔ จะเห็นว่า ผู้เผชิญปัญหาต้องใช้วิธีการถึง ๗ วิธี จึงจะสามารถแก้ปัญหาได้

๒) การแก้ปัญหาด้วยวิธีการหยั่งรู้ (Insight)

การมองเห็นปัญหาอย่างกระจ่างแจ้งนั้น นักจิตวิทยาเชื่อว่าเป็นการรับรู้ที่มองเห็นความสำคัญของปัญหาทั้งหมดอย่างทันทีทันใด และมองเห็นลู่ทางที่จะแก้ไขปัญหาโดยตลอด แสดงให้เห็นเป็นแผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๒.๕ แสดงการแก้ปัญหาด้วยวิธีการหยั่งรู้^{๔๙}

จากแผนภาพที่ ๒.๕ ผู้เผชิญปัญหาจะมองปัญหาทั้งหมดอย่างกระจ่างแจ้งว่า วิธีที่ ๑ และ ๒ นั้นไม่ใช่วิธีแก้ปัญหา แต่วิธีที่ ๓ เป็นทางเดียวที่จะแก้ปัญหาได้

ลำดับขั้นตอนการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหา อาจสรุปได้ดังนี้

๑. แรงจูงใจที่แก้ปัญหา คนที่ไม่มีแรงจูงใจในการแก้ปัญหา ย่อมไม่เกิดความคิดที่จะแก้ปัญหา ดังนั้นผู้ที่สามารถแก้ปัญหาได้ ต้องมีความต้องการที่จะแก้ปัญหาหรือมีความสนใจในสิ่งนั้นเป็นพื้นฐาน

๒. การรวบรวมข้อมูลที่ใช้แก้ปัญหา การจะแก้ปัญหาได้ต้องมีความคิดในสิ่งที่จะช่วยแก้ปัญหา ต้องพยายามรวบรวมแนวความคิด ความรู้ เครื่องมือ และข้อมูลอื่น ๆ เพื่อใช้ในการแก้ปัญหานั้น

๓. การมองเห็นช่องทางแก้ปัญหา ในขณะที่พยายามแก้ปัญหา หรือพยายามค้นคว้ารวบรวมสิ่งที่จะช่วยแก้ปัญหา จะมองเห็นวิธีแก้ปัญหาได้หลายทางด้วยกัน ซึ่งยังไม่แน่ใจว่าวิธีใดดีที่สุดที่สามารถแก้ปัญหานั้น

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

๔. การใช้วิธีต่างๆ เพื่อแก้ปัญหา ในขั้นนี้จะเป็นขั้นประเมินผลว่า วิธีแก้ปัญหาต่าง ๆ ในข้อที่ ๓ นั้น วิธีใดดีที่สุดที่จะสามารถแก้ปัญหาได้

๕. การทบทวนเพื่อหาข้อบกพร่อง หากเรารู้ความจริงว่า การแก้ปัญหายังไม่สมบูรณ์ หรือยังมีจุดบกพร่อง จะต้องมีการตรวจสอบ หรือหาจุดที่ทำให้เกิดข้อบกพร่อง เพื่อแก้ไขในการแก้ปัญหาต่อไป^{๕๐}

จากแบบของการเรียนรู้ทั้ง ๔ ประเภท ดังกล่าว การเรียนรู้สั่งกับกับการเรียนรู้ด้านทักษะเกิดขึ้นได้ง่ายกว่าการเรียนรู้แบบเจตคติและความซาบซึ้งกับการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหา การเรียนรู้สั่งกับจะช่วยพัฒนาบุคคลให้รอบรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ รอบตัว การเรียนรู้ด้านทักษะทำให้เกิดความคล่องแคล่วทางกลไกและทำให้ผลของการกระทำมีประสิทธิภาพ การเรียนรู้เจตคติและความซาบซึ้งซึ่งมีผลต่ออารมณ์ความรู้สึกและแรงจูงใจ ซึ่งเป็นพื้นฐานของการพัฒนามนุษย์ให้มีความฝักใฝ่ ค้นคว้า หรือที่จะทำให้เกิดทักษะและสั่งกับ ส่วนการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาและการคิด เป็นรากฐานที่จะพัฒนาบุคคลให้สามารถแก้ปัญหาและปรับตัวในการดำเนินชีวิต

๒.๒.๒ พื้นฐานกำหนดโครงสร้างของทฤษฎีการเรียนรู้

โครงสร้างพื้นฐานของทฤษฎีการเรียนรู้ ไม่ว่าจะเป็นสำนักหรือกลุ่มทฤษฎีการเรียนรู้ใดก็ตาม สิ่งที่จะเป็นตัวกำหนดโครงสร้างของทฤษฎีนั้น ๆ ขึ้นอยู่กับแนวความคิดใน ๓ ประการ คือ

๑. แนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติเบื้องต้นของมนุษย์
๒. ความคิดทางจิตวิทยา
๓. พื้นฐานสำหรับใช้ในการถ้อยการเรียนรู้^{๕๑}

ประการแรกแนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติเบื้องต้นของมนุษย์ คำว่าธรรมชาติ หมายถึงลักษณะที่สืบต่อมาทางพันธุกรรม และมักมีคำถามต่าง ๆ เช่น มนุษย์โดยธรรมชาติเลวหรือดี หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ดีไม่เลว นอกจากนี้ยังมีปัญหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมอีก เช่น โดยธรรมชาติมนุษย์เป็นฝ่ายกระทำหรือเป็นฝ่ายปฏิกิริยาตอบโต้ หรือว่าเป็นทั้งฝ่ายกระทำและฝ่ายถูกกระทำ ถ้ายอมรับว่าโดยธรรมชาติแล้วมนุษย์นั้นแล้ว จะไม่

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

^{๕๑} M. L. Bigge, P. M. Hunt, **Psychology Foundations of Education**, (New York : Harper & Row, Publishers, 1968), pp. 262-263, อ้างใน ประสาท อิศรปรีดา, **ธรรมชาติและกระบวนการเรียนรู้**, หน้า ๒๖.

สามารถคาดหวังสิ่งที่ดีได้จากมนุษย์เลย แต่ถ้ายอมรับว่ามนุษย์โดยธรรมชาตินั้นแล้วดี ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดจากมนุษย์นั้นย่อมดีทั้งสิ้น และถ้ายอมรับว่ามนุษย์โดยธรรมชาติแล้วเป็นกลาง หมายความว่ามนุษย์ไม่มีทั้งดีและเลวมาแต่กำเนิด

ถ้ากล่าวว่ามีมนุษย์โดยธรรมชาติแล้วเป็นฝ่ายกระทำซึ่งเป็นลักษณะมาแต่กำเนิด ย่อมหมายความว่าพฤติกรรมของมนุษย์นั้นมาแต่ภายใน สิ่งแวดล้อมจะทำหน้าที่เพียงแต่เป็นสถานที่ให้ลักษณะพฤติกรรมเช่นนั้นออกมาเท่านั้น แต่ถ้าเรายอมรับว่ามนุษย์โดยธรรมชาตินั้นเป็นฝ่ายถูกกระทำหรือฝ่ายปฏิบัติยาตอบโต้แล้ว พฤติกรรมของมนุษย์นั้นส่วนใหญ่ ย่อมเป็นผลผลิตของอิทธิพลแห่งสิ่งแวดล้อม แต่ถ้ายอมรับว่าลักษณะของมนุษย์เป็นทั้งฝ่ายกระทำและถูกกระทำ ลักษณะพฤติกรรมของบุคคลย่อมเป็นผลมาจากสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ และสังคมของมนุษย์ นั่นคือสิ่งที่เกิดจากประสบการณ์นั่นเอง

ทฤษฎีการเรียนรู้นอกจากอาศัยความคิดเกี่ยวกับธรรมชาติเบื้องต้นแล้ว ยังอาศัยแนวความคิดประการที่สอง คือ ความคิดทางจิตวิทยา เช่น ทฤษฎีการเชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้ากับการตอบสนอง อาศัยความคิดทางจิตวิทยาที่เรียกว่าทฤษฎีการเชื่อมโยง (Connectionism) ทฤษฎีการเรียนรู้ของนักจิตวิทยากลุ่มเกสตัลต์ที่แยกออกไปเป็นทฤษฎีการหยั่งเห็น อาศัยความคิดทางจิตวิทยาที่เรียกว่าทฤษฎีกลุ่มเกสตัลต์ (Gestalt's Theory)

โครงสร้างพื้นฐานของทฤษฎีการเรียนรู้ที่เป็นตัวกำหนดทฤษฎีการเรียนรู้ในประการที่สาม คือ การถ่ายโยงการเรียนรู้ (transfer of learning) หมายถึง การที่บุคคลเรียนรู้สิ่งใดแล้ว ประสบการณ์ที่ได้จากการเรียนรู้นั้นจะส่งผลหรือมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้อันใหม่ ทำให้การเรียนรู้อันใหม่่ง่ายและเร็วขึ้น หรือผลจากการเรียนรู้อันเดิมไปช่วยเสริมอำนวยความสะดวกแก่การเรียนรู้อันใหม่ เช่น เราเคยเรียนภาษาอังกฤษ เมื่อเรียนสูงขึ้นเราจึงเรียนภาษาฝรั่งเศสเพิ่ม ภาษาอังกฤษช่วยให้การเรียนภาษาฝรั่งเศสคล่องขึ้นกว่าผู้ไม่เคยเรียนภาษาอังกฤษเลย^{๕๒}

การถ่ายโยงการเรียนรู้ซึ่งเกิดขึ้นได้ ๒ ลักษณะ ดังนี้

๑. การถ่ายโยงการเรียนรู้ทางบวก (positive transfer) คือ การถ่ายโยงการเรียนรู้ชนิดที่ผลของการเรียนรู้สิ่งหนึ่งช่วยให้มนุษย์เกิดการเรียนรู้อีกสิ่งหนึ่งได้เร็วขึ้น ง่ายขึ้น หรือดีขึ้น การถ่ายโยงการเรียนรู้ทางบวกมักเกิดจาก

^{๕๒} สุวิทย์ หิรัญยกานนท์ และคณะ, พจนานุกรมศัพท์การศึกษา, หน้า ๒๖๗.

๑.๑ เมื่องานหนึ่งมีความคล้ายคลึงกับอีกงานหนึ่ง และเกิดการเรียนรู้งานแรกอย่างแจ่มแจ้งแล้ว

๑.๒ เมื่อมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างงานหนึ่งกับอีกงานหนึ่ง

๑.๓ เมื่อมีความตั้งใจที่จะนำผลการเรียนรู้งานหนึ่งไปใช้ให้เป็นประโยชน์กับการเรียนรู้อีกงานหนึ่ง และสามารถจำวิธีเรียนหรือผลของการเรียนรู้งานแรกได้อย่างแม่นยำ

๑.๔ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ โดยชอบที่จะนำความรู้ต่างๆ ที่เคยเรียนรู่มาก่อนมาลองคิดและทดลองจนเกิดความรู้ใหม่ๆ

๒. การถ่ายโยงการเรียนรู้ทางลบ (negative transfer) คือการถ่ายโยงการเรียนรู้ชนิดที่ผลการเรียนรู้งานหนึ่งไปขัดขวางทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อีกงานหนึ่งได้ช้าลง หรือยากขึ้น และไม่ได้ดีเท่าที่ควร การถ่ายโยงการเรียนรู้ทางลบ อาจเกิดขึ้นได้ ๒ แบบ คือ

๒.๑ แบบตามรบกวน (proactive inhibition) ผลของการเรียนรู้งานแรกไปขัดขวางการเรียนรู้งานที่สอง

๒.๒ แบบย้อนรบกวน (retroactive inhibition) ผลการเรียนรู้งานที่สอง ทำให้การเรียนรู้งานแรกน้อยลง เกิดเป็นการเรียนรู้ทางลบซึ่งมักเกิดจาก

- เมื่องานสองอย่างคล้ายกันมาก แต่ผู้เรียนยังไม่เกิดการเรียนรู้งานใดงานหนึ่งอย่างแท้จริงก่อนที่จะเรียนอีกงานหนึ่ง ทำให้การเรียนงานสองอย่างในเวลาใกล้เคียงกันเกิดความสับสน

- เมื่อผู้เรียนต้องเรียนรู้งานหลาย ๆ อย่างในเวลาติดต่อกัน ผลของการเรียนรู้งานหนึ่งอาจไปทำให้ผู้เรียนเกิดความสับสนในการเรียนรู้อีกงานหนึ่งได้^{๕๓}

๒.๒.๓ จุดมุ่งหมายของการเรียนรู้

เบนจามิน เอส. บลูม (Benjamin S. Bloom) นักจิตวิทยาการศึกษา กล่าวไว้ว่า เมื่อมนุษย์เกิดการเรียนรู้อะไรในแต่ละครั้งต้องมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมใน ๓ ด้าน ดังนี้

๑. การเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ความเข้าใจ ความคิด (Cognitive Domain) หมายถึง ผลของการเรียนรู้ที่เป็นความสามารถทางสมอง เช่น การวิเคราะห์ การสังเคราะห์ การประเมินผล การเรียนรู้ความคิดรวบยอด เป็นต้น

๒. การเปลี่ยนแปลงด้านอารมณ์หรือความรู้สึก (Affective Domain) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงทางด้านจิตใจ เช่น ความรู้สึก ความสนใจ ทศนคติ ค่านิยม เป็นต้น

^{๕๓} รศ. ดร.ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, จิตวิทยาการศึกษา, หน้า ๑๙๓-๑๙๗.

๓. การเปลี่ยนแปลงทางด้านการเคลื่อนไหวของร่างกาย เพื่อให้เกิดความชำนาญหรือทักษะ (Psychomotor Domain) เช่น การว่ายน้ำ การเล่นดนตรี การเล่นกีฬาต่าง ๆ^{๕๔}

๒.๒.๔ ทฤษฎีการเรียนรู้ของนักจิตวิทยาการศึกษา

ทฤษฎีการเรียนรู้มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของมนุษย์ เพราะจะเป็นแนวทางในการกำหนดการเรียนรู้และการจัดประสบการณ์ เนื่องจากทฤษฎีการเรียนรู้เป็นสิ่งที่อธิบายถึงกระบวนการ วิธีการ และเงื่อนไขที่จะทำให้เกิดการเรียนรู้ และตรวจสอบพฤติกรรมของมนุษย์ว่ามีการเปลี่ยนแปลงไปได้อย่างไร ฮิลการ์ดและโบเวอร์ (Hilgard and Bower) ได้สรุปแบ่งทฤษฎีการเรียนรู้กลุ่มต่าง ๆ โดยแยกออกเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ ดังนี้^{๕๕}

๑. กลุ่มทฤษฎีการสร้างความสัมพันธ์ต่อเนื่อง (Associative Theories) ทฤษฎีกลุ่มนี้แยกออกไปดังนี้

ก. ทฤษฎีการวางเงื่อนไข (Conditioning Theory) แยกออกเป็น ๓ ทฤษฎี ดังนี้

๑.๑ การวางเงื่อนไขแบบคลาสสิก (Classical Conditioning) ผู้เป็นเจ้าของทฤษฎีนี้ คือ อีวาน พี. ปาฟลอฟ (Ivan P. Pavlov, ค.ศ. 1849-1936) นักวิทยาศาสตร์และนักจิตวิทยาชาวรัสเซีย โดยมีหลักการว่า การเรียนรู้เกิดจากการวางเงื่อนไข ปรากฏอยู่เสมอ ๆ ในชีวิตของมนุษย์ และกระบวนการเกิดพฤติกรรมนั้นมีความซับซ้อนเพราะบางคนมิใช่แสดงพฤติกรรมจากสิ่งเร้าโดยตรงแต่เกิดจากการวางเงื่อนไขซับซ้อน ปาฟลอฟได้ทำการทดลองโดยผ่าตัดเปิดท่อน้ำลายที่ข้างแก้มของสุนัขให้กว้างออก เพื่อเอาสายยางต่อเข้าไปรับน้ำลายที่ไหลออกมาไว้ที่ภาชนะตวงวัด โดยวิธีนี้วัดการตอบสนองด้วยการดูจากปริมาณน้ำลายของสุนัขที่ไหลออกมา ต่อจากนั้นนำสุนัขไปผูกตรึงไว้ที่ในห้องทดลองที่เก็บเสียง แล้วเฝ้าสังเกตอาการตอบสนองของสุนัขที่ช่องกระจกนอกห้องทดลอง และเริ่มการทดลองโดยสั่นกระดิ่งก่อนที่จะเอาผงเนื้อให้แก่สุนัข เวลาระหว่างการสั่นกระดิ่งและให้ผงเนื้อแก่สุนัขจะต้องเป็นเวลาที่กระชั้นชิดมาก ประมาณ .๒๕ ถึง .๕๐ นาที ทำซ้ำควบคู่กันหลายครั้ง ปรากฏว่าสุนัขน้ำลายไหลและในที่สุดหยุดให้อาหารเพียงแต่สั่นกระดิ่งก็ปรากฏว่าสุนัขก็ยังคงมีน้ำลายไหลได้

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒.

^{๕๕} E. R. Hilgard and G. H. Bower, Theories of Learning, 4th edition, (New York : Appleton Century Crafts, 1975), อ้างใน รศ. ดร.ปริยาพร วงศ์อนุตรโรจน์, จิตวิทยาการศึกษา, หน้า ๓๗.

ปรากฏการณ์เช่นนี้เรียกว่าพฤติกรรมของสุนัขถูกวางเงื่อนไขหรือเรียกว่าสุนัขเกิดการเรียนรู้แบบคลาสสิก การทดลองของปาฟลอฟอธิบายโดยใช้แผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๒.๖ แสดงขั้นตอนการทดลองการวางเงื่อนไขแบบคลาสสิก^{๕๖}

การตอบสนองที่วางเงื่อนไข (Conditioned Response หรือ CR) เป็นผลจากการเรียนรู้แบบการวางเงื่อนไขแบบคลาสสิก การวางเงื่อนไขเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเร้าที่วางเงื่อนไข (Conditioned Stimulus หรือ CS) กับการสนองตอบที่ต้องการให้เกิดขึ้น โดยการนำ CS ควบคู่กับสิ่งเร้าที่ไม่วางเงื่อนไข (Unconditioned Stimulus หรือ UCS) ซ้ำ ๆ กัน หลักสำคัญก็คือจะต้องให้ UCS หลัง CS อย่างกระชั้นชิดเพียงเสี้ยววินาที (.๒๕ ถึง .๕๐ นาที) และจะต้องทำซ้ำ ๆ กัน

จากการสังเกตสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในการทดลองของปาฟลอฟ สามารถสรุปเป็นทฤษฎีการเรียนรู้และกฎการเรียนรู้ ดังนี้

ทฤษฎีการเรียนรู้

๑. พฤติกรรมการตอบสนองของมนุษย์เกิดจากการวางเงื่อนไขที่ตอบสนองต่อความต้องการทางธรรมชาติ

๒. พฤติกรรมการตอบสนองของมนุษย์สามารถเกิดขึ้นได้จากสิ่งเร้าที่เชื่อมโยงกับสิ่งเร้าตามธรรมชาติ

๓. พฤติกรรมการตอบสนองของมนุษย์ที่เกิดจากสิ่งเร้าที่เชื่อมโยงกับสิ่งเร้าตามธรรมชาติจะลดลงเรื่อย ๆ และหยุดลงในที่สุดหากไม่ได้รับการตอบสนองตามธรรมชาติ

^{๕๖} E. R. Hilgard, *Introduction to Psychology*, p. 255.

๔. พฤติกรรมการตอบสนองของมนุษย์ที่เกิดจากสิ่งเร้าที่เชื่อมโยงกับสิ่งเร้าตามธรรมชาติจะลดลงและหยุดไปเมื่อไม่ได้รับการตอบสนองตามธรรมชาติ และจะกลับปรากฏขึ้นได้อีกโดยไม่ต้องใช้สิ่งเร้าตามธรรมชาติ

๕. มนุษย์มีแนวโน้มที่จะจำแนกลักษณะของสิ่งเร้าให้แตกต่างกันและเลือกตอบสนองได้ถูกต้อง^{๕๗}

กฎแห่งการเรียนรู้

๑. กฎแห่งการลดภาวะ (Law of Extinction) คือ ความเข้มข้นของการตอบสนองจะลดน้อยลงเรื่อย ๆ ถ้าอวัยวะรับสัมผัสได้รับสิ่งเร้าที่วางเงื่อนไขเพียงอย่างเดียว หรือความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเร้าที่วางเงื่อนไขกับสิ่งเร้าที่ไม่วางเงื่อนไขห่างออกไปมากขึ้น เช่น การให้แต่เสียงกระดิ่งอย่างเดียว โดยไม่ให้ผงเนื้อตามมา จะทำให้อาการเกิดปฏิกิริยาน้ำลายไหลลดลงเรื่อย ๆ

๒. กฎแห่งการฟื้นคืนสภาพ (Law of Spontaneous Recovery) คือ การตอบสนองที่เกิดจากการวางเงื่อนไขที่ลดลงเพราะได้รับแต่สิ่งเร้าที่วางเงื่อนไขเพียงอย่างเดียว จะกลับปรากฏขึ้นอีกและเพิ่มมากขึ้น ๆ ถ้าอวัยวะรับสัมผัสมีการเรียนรู้อย่างแท้จริงโดยไม่ต้องมีสิ่งเร้าที่ไม่วางเงื่อนไขมาเข้าคู่ช่วย

๓. กฎแห่งการสรุปกฎเกณฑ์โดยทั่วไป (Law of Generalization) คือ ถ้าอวัยวะรับสัมผัสมีการเรียนรู้ โดยการแสดงอาการตอบสนองจากการวางเงื่อนไขต่อสิ่งเร้าที่วางเงื่อนไขหนึ่งแล้ว ถ้ามีสิ่งเร้าอื่นที่มีคุณสมบัติคล้ายคลึงกับสิ่งเร้าที่วางเงื่อนไขเดิม อวัยวะรับสัมผัสจะตอบสนองเหมือนกับสิ่งเร้าที่วางเงื่อนไขนั้น เช่น ถ้าสุนัขมีอาการน้ำลายไหลจากการสั่นกระดิ่งแล้ว เมื่อสุนัขตัวนั้นได้ยินเสียงระฆังหรือเสียงฉาบจะมีอาการน้ำลายไหลทันที

^{๕๗} ทิศนา ขัมมณี, ศาสตราจารย์แห่งการสอน: องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๔๒-๕๓.

๔. กฎแห่งความแตกต่าง (Law of Discrimination) คือ ถ้าอวัยวะรับสัมผัสมีการเรียนรู้ โดยการตอบสนองจากการวางเงื่อนไขต่อสิ่งเร้าที่วางเงื่อนไขแล้ว ถ้าสิ่งเร้าอื่นที่มีคุณสมบัติแตกต่างจากสิ่งเร้าที่วางเงื่อนไขเดิม อวัยวะรับสัมผัสจะตอบสนองแตกต่างไปจากสิ่งเร้าที่วางเงื่อนไขนั้น เช่น ถ้าสุนัขมีอาหารน้ำลายไหลจากการสั่นกระดิ่งแล้ว เมื่อสุนัขตัวนั้นได้ยินเสียงประทัดหรือเสียงปืนจะไม่มีอาหารน้ำลายไหล^{๕๘}

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า การเรียนรู้ของสิ่งมีชีวิตในมุมมองของปาฟลอฟ คือ การวางเงื่อนไขแบบคลาสสิก ซึ่งหมายถึงการใช้สิ่งเร้าสองสิ่งคู่กัน คือ สิ่งเร้าที่วางเงื่อนไขและสิ่งเร้าที่ไม่ได้วางเงื่อนไขเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ คือ การตอบสนองที่เกิดจากการวางเงื่อนไข ซึ่งถ้าสิ่งมีชีวิตเกิดการเรียนรู้จริงแล้วจะมีการตอบสนองต่อสิ่งเร้าสองสิ่งในลักษณะเดียวกัน และไม่ว่าจะตัดสิ่งเร้าชนิดใดชนิดหนึ่งออกไป การตอบสนองก็ยังคงเป็นเช่นเดิม เพราะผู้เรียนสามารถเชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้าที่วางเงื่อนไขกับสิ่งเร้าที่ไม่วางเงื่อนไขกับการตอบสนองได้นั่นเอง

สรุปได้ว่าความต่อเนื่องใกล้ชิด (contiguity) และความถี่ (frequency) ของสิ่งเร้า เป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการเรียนรู้ การทดลองของปาฟลอฟเกี่ยวกับการวางเงื่อนไขแบบคลาสสิกเป็นการทดลองทางวิทยาศาสตร์อย่างละเอียด ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับการวางเงื่อนไขหลายอย่างจนได้หลักการเกี่ยวกับการเรียนรู้หลายประการ และนำมาใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง ได้แก่

๑. ใช้ในการศึกษาความสามารถในการสัมผัสและรับรู้ ซึ่งมักเป็นวิธีของแพทย์ที่ใช้ในคลินิกต่าง ๆ ใช้ศึกษาความสามารถในการสัมผัสและรับรู้ของทารก เด็กปัญญาอ่อน เด็กพิการ รวมทั้งสัตว์อื่น ๆ ยกตัวอย่างเช่น ทารกที่ไม่ตอบสนองต่อเสียงใด ๆ เลย แต่แพทย์เชื่อว่าทารกนั้นหูไม่หนวก จึงทำวิธีการทดสอบด้วยการใช้วิธีการวางเงื่อนไขแบบคลาสสิก ดังนี้

ในขั้นแรกใช้เข็มแทงที่เท้า (UCS สิ่งเร้าที่ไม่วางเงื่อนไข) ของทารกเบา ๆ ปรากฏว่าทารกจะกระตุกเท้าหนี (UCR การตอบสนองที่ไม่วางเงื่อนไข) จากการถูกแทงนั้น ต่อมาก็วางเงื่อนไขด้วยการสั่นกระดิ่ง (CS สิ่งเร้าที่วางเงื่อนไข) ก่อนที่จะใช้เข็มแทงที่เท้าของทารกทุกครั้ง ทำเช่นนี้ต่อไปเรื่อย ๆ จะเห็นว่าทารกจะกระตุกเท้าหนี (CR การตอบสนองที่วางเงื่อนไข) ทุกครั้งเมื่อได้ยินเสียงกระดิ่งทั้ง ๆ ที่ไม่ได้ใช้เข็มแทงอีก ในการทดลองนี้จะทราบได้ว่า

^{๕๘} กมลรัตน์ หล้าสูงษ์, *จิตวิทยาการศึกษา*, (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๒๔), หน้า ๑๕๑-๑๕๒.

ทารกหูหนวกจริงหรือไม่ ถ้าหูหนวกจริงย่อมไม่สามารถรับรู้เสียงกระดิ่งได้ และจะไม่กระตุก ทำหنيهเมื่อสนักระดิ่ง ต่อจากนั้นจะเป็นหน้าที่ของแพทย์ที่จะค้นหาสาเหตุว่า ทารกไม่รับรู้เสียงอื่น ๆ นั้นเพราะสาเหตุใด^{๕๙}

๒. ใช้ในการแก้พฤติกรรมที่มีปัญหา เช่น การแก้บัสสภาวะรดที่นอนของเด็ก โดยการวางเงื่อนไขการปวดบัสสภาวะเป็น CS (สิ่งเร้าที่วางเงื่อนไข) และจะให้เสียงกระดิ่งซึ่งดังพอที่จะทำให้เด็กตกใจตื่นขึ้นมาได้เป็น UCS (สิ่งเร้าที่ไม่วางเงื่อนไข) กระดิ่งนี้จะมิจจรต่อไปที่ที่นอนของเด็ก เมื่อบัสสภาวะออกมาที่ที่นอนเมื่อใดก็จะมีผลให้กระดิ่งเกิดเสียงขึ้นมา ในระยะแรก การปวดบัสสภาวะจะไม่มีผลให้เด็กรู้สึกตัวตื่นขึ้น ต่อมาเมื่อเด็กถูกวางเงื่อนไขโดยที่เมื่อบัสสภาวะเมื่อใด ก็จะมีผลให้เสียงกระดิ่งดังขึ้นทำให้เด็กตกใจตื่นทุกครั้ง ถ้าวางเงื่อนไขเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ ต่อมาเพียงแต่เด็กปวดบัสสภาวะ (CS สิ่งเร้าที่วางเงื่อนไข) ก็จะมีผลให้เขาตกใจตื่นขึ้นมาได้ (CR การตอบสนองที่วางเงื่อนไข) และจะสามารถแก้การบัสสภาวะรดที่นอนได้ในที่สุด อย่างไรก็ตามวิธีนี้อาจจะใช้ไม่ได้ผล ถ้าหากนำไปใช้กับเด็กที่มีปัญหาทางอารมณ์อยู่แล้ว และยิ่งกว่านั้นวิธีนี้อาจทำให้เด็กเกิดปัญหาทางอารมณ์ยิ่งขึ้น เช่น เกิดความวิตกกังวลมากขึ้น หรือมีความเครียดทางอารมณ์อยู่ตลอดเวลา^{๖๐}

๓. ใช้ในการวางเงื่อนไขเกี่ยวกับอารมณ์และเจตคติ การวางเงื่อนไขแบบคลาสสิกใช้ในด้านการปลูกฝังเจตคติและอารมณ์ต่าง ๆ ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอารมณ์กลัว และความชอบหรือไม่ชอบในสิ่งต่าง ๆ เด็กที่เกิดความกลัวสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ก็อาจจะกลัวสิ่งอื่น ๆ คล้าย ๆ กับสิ่งที่เคยกลัวนั้น หรือเด็กนักเรียนที่ถูกครูทำโทษก็อาจจะไม่ชอบส่วนประกอบอื่น ๆ ภายในโรงเรียน เหล่านี้ล้วนเป็นสถานการณ์ที่เกิดจากการวางเงื่อนไขทั้งสิ้น

ตัวอย่างการวางเงื่อนไขเกี่ยวกับอารมณ์และเจตคติที่มีชื่อเสียงมากคือการทดลองของจอห์น บี. วัตสัน (John B. Watson, ค.ศ. 1878-1958) ได้ทดลองการวางเงื่อนไขกับเด็กอายุ ๑๑ เดือน ชื่ออัลเบิร์ต (Albert) โดยแรกสุดจะปล่อยให้อัลเบิร์ตอยู่กับหนูขาวตามลำพังซึ่งไม่ปรากฏว่าอัลเบิร์ตจะเกิดความกลัวแต่อย่างใด ต่อมาเป็นการวางเงื่อนไขโดยที่ก่อนจะเห็นหนูขาวจะตีเหล็กให้เกิดเสียงดัง เสียงที่เกิดขึ้นมีผลทำให้อัลเบิร์ตตกใจร้องไห้ และเกิดความกลัวทำเช่นนี้หลาย ๆ ครั้ง ผลสุดท้ายเพียงแต่อัลเบิร์ตเห็นหนูขาวจะเกิดความกลัวจนร้องไห้และกลัวสิ่งอื่น ๆ ที่มีลักษณะคล้ายหนูขาว เช่น กระต่าย สุนัข เสือขนสัตว์ ซึ่งเป็นสิ่งเร้าที่คล้ายคลึงกัน^{๖๑} จากการทดลองดังกล่าวจะเห็นว่า หนูขาวเป็น CS (สิ่งเร้าที่วางเงื่อนไข)

^{๕๙} ประสาท อิศรปริตตา, ธรรมชาติและกระบวนการเรียนรู้, หน้า ๔๑-๔๒.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒-๔๓.

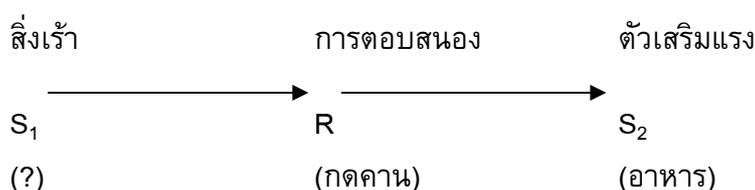
^{๖๑} รศ. ดร.ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, จิตวิทยาการศึกษา, หน้า ๔๔-๔๕.

เสียงดังเป็น UCS (สิ่งเร้าที่ไม่วางเงื่อนไข) การร้องไห้ของอัลเบิร์ตซึ่งเกิดจากเสียงดังเป็น UCR (การตอบสนองที่ไม่วางเงื่อนไข) และการร้องไห้หลังจากที่วางเงื่อนไข ซึ่งเกิดจากการเห็นหนูขาวเพียงอย่างเดียวนั้นเป็น CR (การตอบสนองที่วางเงื่อนไข)^{๖๒}

ในด้านอารมณ์ เราอาจลบพฤติกรรมที่วางเงื่อนไขได้โดยการงดให้เสียงดัง และให้ความอบอุ่นแก่เด็กที่เกิดความกลัวด้วยการอยู่ใกล้ ๆ หรือไปจับหนูให้เด็กดู เป็นต้น หรืออาจใช้รางวัลอย่างอื่นเป็นเครื่องล่อโดยการวางเงื่อนไขใหม่ คือการที่จะใช้เสียงดังเป็น CS อาจให้ขนมหรือของเล่นเป็น CS แทน เช่น ขณะที่จะให้เห็นหนูก็มีขนมหรือของเล่นมาให้ ทุกครั้ง เป็นต้น

๑.๒ การวางเงื่อนไขแบบการกระทำ (Operant Conditioning) ผู้เป็นเจ้าของทฤษฎีนี้ คือ เบอร์ริส เอฟ. สกินเนอร์ (Burrhus F. Skinner, ค.ศ. 1904 -1990) นักจิตวิทยาชาวอเมริกัน ได้ทำการทดลองโดยจับหนูขาวที่กำลังหิวใส่ลงในกล่องเก็บเสียงขนาด ๑๒ x ๑๒ นิ้ว ฝากล่องด้านหนึ่งมีคานยื่นออกมา เห็นคานจะมีหลอดไฟซึ่งมีวงจรต่อกับคาน คานนี้มีกลไกต่อไปยังที่เก็บอาหารของหนู เมื่อหนูกดคานไฟจะสว่างขึ้น กลไกจะไปบังคับให้อาหารหล่นลงมาในกล่องครึ่งละ ๑ เม็ด

การเรียนรู้แบบนี้สัตว์ที่ถูกทดลองจะต้องแสดงปฏิกิริยาตามเงื่อนไขเสียก่อนจึงจะได้แรงหนุนกำลังหรือรางวัล (reinforcement) การวางเงื่อนไขชนิดนี้ไม่สามารถบอกได้แน่นอนว่าสิ่งเร้าคืออะไร ทราบแต่เพียงว่าปฏิกิริยาการตอบสนองคือการกดคาน แรงหนุนกำลังคืออาหาร และสามารถลบพฤติกรรมเหล่านี้ได้โดยถอดกล่องอาหารออก เมื่อหนูกดคานแล้วไม่มีอาหารตกลงมาหลาย ๆ ครั้ง การกดคานก็ค่อย ๆ ลดน้อยลงจนกระทั่งหายไปที่สุดในที่สุด ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นเป็นแผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๒.๗ แสดงการทดลองการวางเงื่อนไขแบบการกระทำ^{๖๓}

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓.

^{๖๓} E. R. Hilgard, *Introduction to Psychology*, p. 260.

จากผลการทดลอง สกินเนอร์ได้หลักการต่างๆ มาเป็นแนวทางการศึกษาการเรียนรู้ของมนุษย์ สกินเนอร์มีแนวคิดว่าการเรียนรู้เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขและสภาวะแวดล้อมที่เหมาะสม เพราะทฤษฎีนี้ต้องการเน้นเรื่องสิ่งแวดล้อม สิ่งสนับสนุน และการลงโทษ โดยพัฒนาจากทฤษฎีของปาฟลอฟและทอร์นไคค์ โดยสกินเนอร์มองว่าพฤติกรรมของมนุษย์เป็นพฤติกรรมที่กระทำต่อสิ่งแวดล้อมของตนเองและจะคงอยู่ตลอดไป พฤติกรรมของมนุษย์มี ๒ ชนิด ได้แก่

๑. พฤติกรรมที่อยู่ภายใต้การควบคุมของสิ่งเร้าโดยตรง (response behavior) เช่น สัตว์น้ำลายไหลเมื่อได้ลิ้มรสอาหาร

๒. พฤติกรรมที่ต้องมีการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งเสียก่อนจึงจะเกิดพฤติกรรมที่ต้องการ

หลักสำคัญของทฤษฎีการวางเงื่อนไขแบบการกระทำของสกินเนอร์ คือ เราสามารถควบคุมการตอบสนองด้วยวิธีการเสริมแรง กล่าวคือ เราจะให้การเสริมแรงเฉพาะเมื่อมีการตอบสนองที่ต้องการเพื่อให้กลายเป็นนิสัยติดตัวต่อไป ตัวอย่างในเรื่องนี้จะเห็นได้จากการฝึกสัตว์โดยทั่วไป^{๖๔} เช่น การฝึกแมวทำให้เตาะลูกบอลด้วยจมูก เมื่อใดที่แมวทำให้เตาะลูกบอลได้นานโดยที่ลูกบอลไม่หล่น ผู้ฝึกจะให้รางวัลหรือตัวเสริมแรง เช่น ปลา หลังจากนั้นเมื่อแมวเห็นลูกบอลที่ผู้ฝึกยกขึ้นเมื่อใดก็จะเข้าไปเตาะลูกบอลทุกครั้ง โดยเฉพาะเมื่อมันหิว เป็นต้น

การเสริมแรง หมายถึง ผลของพฤติกรรมใด ๆ ที่ทำให้พฤติกรรมนั้นเข้มแข็งขึ้น การเสริมแรงนี้มีทั้งการเสริมแรงทางบวก (positive reinforcement) และการเสริมแรงทางลบ (negative reinforcement) การเสริมแรงทางบวก หมายถึง สภาพการณ์ที่ช่วยให้พฤติกรรมการวางเงื่อนไขเกิดขึ้นในด้านความน่าจะเป็นไปได้ ส่วนการเสริมแรงทางลบเป็นการเปลี่ยนแปลงสภาพการณ์ อาจจะทำให้พฤติกรรมการวางเงื่อนไขเกิดขึ้นได้ ในการดำเนินการเสริมแรงนั้น สกินเนอร์ให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง โดยได้แยกวิธีการเสริมแรงออกเป็น ๒ วิธี คือ

๑. การให้การเสริมแรงทุกครั้ง (continuous reinforcement) เป็นการให้การเสริมแรงทุกครั้งให้ผู้เรียนแสดงพฤติกรรมที่พึงประสงค์ตามที่กำหนดไว้

๒. การให้การเสริมแรงเป็นครั้งคราว (partial reinforcement) เป็นการให้การเสริมแรงเป็นครั้งคราว โดยไม่ให้การเสริมแรงทุกครั้งให้ผู้เรียนแสดงพฤติกรรมที่พึงประสงค์ สามารถแยกการเสริมแรงเป็นครั้งคราว ได้ดังนี้

^{๖๔} ประสาท อิศรปรีดา, ธรรมชาติและกระบวนการเรียนรู้, หน้า ๕๗.

- ๒.๑ เสริมแรงตามอัตราส่วนที่แน่นอน
- ๒.๒ เสริมแรงตามอัตราส่วนที่ไม่แน่นอน
- ๒.๓ เสริมแรงตามเวลาที่แน่นอน
- ๒.๔ เสริมแรงตามเวลาที่ไม่มีแน่นอน^{๖๔}

การเสริมแรงแต่ละวิธีให้ผลต่อการแสดงพฤติกรรมที่ต่างกัน และพบว่า การเสริมแรงตามอัตราส่วนที่ไม่แน่นอนจะให้ผลดีในด้านพฤติกรรมที่พึงประสงค์จะเกิดขึ้นในอัตราสูงมาก และเกิดขึ้นต่อไปอีกเป็นเวลานานหลังจากที่ไม่ได้รับการเสริมแรง

จากการศึกษาและทดลองของสกินเนอร์นั้น สามารถสรุปเป็นลักษณะของทฤษฎีการวางเงื่อนไขแบบการกระทำได้ดังนี้

๑. การกระทำใด ๆ ถ้าได้รับการเสริมแรง จะมีแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นอีก ส่วนการกระทำที่ไม่มีการเสริมแรง แนวโน้มที่ความถี่ของการกระทำนั้นจะลดลงและหายไปในที่สุด
๒. การเสริมแรงที่แปรเปลี่ยนทำให้การตอบสนองคงทนกว่าการเสริมแรงที่ตายตัว
๓. การลงโทษทำให้เรียนรู้ได้เร็วและลืมเร็ว
๔. การให้แรงเสริมหรือให้รางวัลเมื่อผู้เรียนกระทำพฤติกรรมที่ต้องการ สามารถช่วยปรับหรือปลูกฝังนิสัยที่ต้องการได้

จากการศึกษาทฤษฎีการวางเงื่อนไขแบบคลาสสิกของปาฟลอฟกับทฤษฎีการวางเงื่อนไขแบบการกระทำของสกินเนอร์ สามารถเปรียบเทียบความแตกต่างสรุปได้ดังนี้

^{๖๔} รศ. ดร.ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, จิตวิทยาการศึกษา, หน้า ๕๐-๕๑.

เรื่องที่เปรียบเทียบ	การเรียนรู้แบบคลาสสิก	การเรียนรู้แบบการกระทำ
๑. ปฏิกิริยาตอบสนอง	อยู่ภายใต้การควบคุมของร่างกาย	ตัวเราเป็นผู้กระทำขึ้น เช่น การกดคานของหนู
๒. การเสริมแรง	ให้การเสริมแรงควบคู่ไปกับสิ่งเร้าที่ไม่มีการวางเงื่อนไข	ให้การเสริมแรงหลังจากการตอบสนองถูกต้อง
๓. พฤติกรรม	พฤติกรรมที่เกิดขึ้นเป็นความต่อเนื่อง	พฤติกรรมที่เกิดขึ้นเป็นการเห็นผลที่ได้รับ
๔. การเรียนรู้	การตอบสนองเป็นความเคยชินและนิสัย	การตอบสนองเป็นความต้องการโดยใช้เครื่องเสริมแรง
๕. การทดลอง	ผู้ถูกทดลองไม่ต้องทำอะไร	ผู้ถูกทดลองต้องช่วยตัวเองอย่างว่องไว
๖. ความตั้งใจ	การตอบสนองเป็นไปในลักษณะผู้ถูกทดลองไม่ได้ตั้งใจ	การตอบสนองต้องใช้กระบวนการตัดสินใจ

ตารางที่ ๒.๑ แสดงการเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างทฤษฎีการวางเงื่อนไขแบบคลาสสิก กับทฤษฎีการวางเงื่อนไขแบบการกระทำ^{๖๖}

๑.๓ ทฤษฎีการวางเงื่อนไขแบบต่อเนื่องของกัททรี (Guthrie's Contiguous Conditioning Theory) ผู้เป็นเจ้าของทฤษฎีนี้ คือ เอ็ดวิน อาร์. กัททรี (Edwin R. Guthrie, ค.ศ. 1886-1959) ศาสตราจารย์ทางจิตวิทยาแห่งมหาวิทยาลัยวอชิงตัน สหรัฐอเมริกา เป็นบุคคลสำคัญบุคคลหนึ่งที่ทำให้วงการทฤษฎีการเรียนรู้ก้าวหน้าไปได้ไกล กัททรีกล่าวว่า การเรียนรู้ของอวัยวะรับสัมผัสเกิดจากความสัมพันธ์ต่อเนื่องระหว่างสิ่งเร้ากับการตอบสนอง โดยเกิดจากการกระทำเพียงครั้งเดียว (one-trial learning) ไม่ต้องลองทำหลาย ๆ ครั้ง เมื่อใดก็ตามที่มีการตอบสนองต่อสิ่งเร้าแสดงว่าอวัยวะรับสัมผัสเรียนรู้ที่จะตอบสนองต่อสิ่งเร้าที่ปรากฏในขณะนั้นทันที และเป็นการตอบสนองต่อสิ่งเร้าอย่างสมบูรณ์

^{๖๖} รศ. ดร.ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, จิตวิทยาการศึกษา, หน้า ๕๔-๕๕.

ไม่จำเป็นต้องฝึกหัดอีกต่อไป ซึ่งการฝึกในครั้งต่อไปไม่มีผลให้สิ่งเร้าและการตอบสนองสัมพันธ์กันแน่นแฟ้นขึ้นเลย (ซึ่งแนวความคิดนี้ ตรงกันข้ามกับแนวความคิดของทอร์นไดค์ ที่กล่าวว่า การเรียนรู้จะเกิดจากการลองผิดลองถูก โดยกระทำการตอบสนองหลาย ๆ อย่าง และเมื่อเกิดการเรียนรู้คือการแก้ปัญหาแล้วจะต้องมีการฝึกหัดให้กระทำซ้ำบ่อย ๆ) กัททรี กล่าวว่า “สิ่งเร้าที่ทำให้เกิดอาการเคลื่อนไหวเป็นสิ่งเร้าที่วางเงื่อนไขที่แท้จริง”

กัททรีและฮอร์ตตัน (Horton) ได้ร่วมกันทดลองการเรียนรู้แบบต่อเนื่อง โดยใช้แมวและสร้างกล่องปัญหาขึ้น ซึ่งมีลักษณะพิเศษ คือ มีกล้องถ่ายภาพยนตร์ติดไว้ที่กล่องปัญหาด้วย นอกจากนี้ยังมีเสาเล็ก ๆ อยู่กลางกล่อง และมีกระจกที่ประตูทางออก จุดประสงค์ของการทดลอง คือ ต้องการรู้รายละเอียดเกี่ยวกับอาการเคลื่อนไหวของแมว (ซึ่งคาดว่า เมื่อแมวเข้ามาทางประตูหน้า ถ้าแมวแตะที่เสาไม่ว่าจะแตะในลักษณะใดก็ตาม ประตูหน้าจะเปิดออกและแมวจะหนีออกจากกล่องปัญหา ซึ่งพฤติกรรมทั้งหมดจะได้รับการบันทึกด้วยกล้องถ่ายภาพยนตร์

ในการทดลอง กัททรีจะปล่อยแมวที่หิวจัดเข้าไปในกล่องปัญหา แมวจะหาทางออกทางประตูหน้าซึ่งเปิดแง้มอยู่ โดยมีปลาแซลมอนวางไว้บนโต๊ะที่อยู่เบื้องหน้าก่อนแล้ว ตลอดเวลาในการทดลอง กัททรีจะจดบันทึกพฤติกรรมต่าง ๆ ของแมวตั้งแต่ถูกปล่อยเข้าไปในกล่องปัญหาจนหาทางออกจากกล่องได้ ผลที่ได้จากการทดลองสรุปได้ดังนี้

๑. แมวบางตัวจะกัดเสาหลายครั้ง
๒. แมวบางตัวจะหันหลังชนเสาและหนีจากกล่องปัญหา
๓. แมวบางตัวอาจใช้ขาหน้าและขาหลังชนเสาและหมุนรอบ ๆ เสา

จากผลการทดลองดังกล่าวกัททรีได้สรุปเป็นกฎการเรียนรู้ ดังนี้

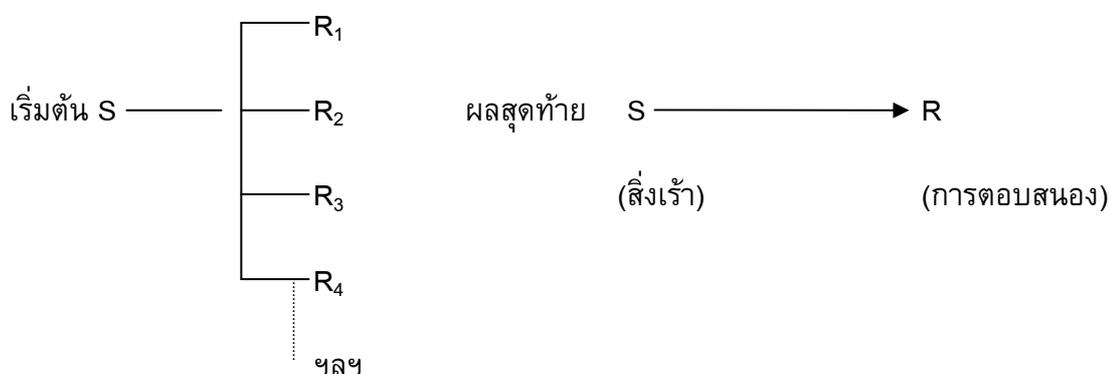
๑. เมื่อมีสิ่งเร้ากลุ่มหนึ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับอาการเคลื่อนไหวของร่างกายอย่างใดอย่างหนึ่ง และเมื่อสิ่งเร้านั้นกลับมาปรากฏขึ้นใหม่อีก อาการเคลื่อนไหวอย่างเก่าจะเกิดตามมาด้วย เช่น เมื่อมีงูมาปรากฏต่อหน้าเด็กชาย ก. เขาจะกลัวและวิ่งหนีทันที ทุกครั้งที่เห็นงูเด็กชาย ก. จะกลัวและวิ่งหนีเสมอ

๒. หลักการกระทำครั้งสุดท้าย (recency) ถ้าการเรียนรู้เกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์จากการกระทำเพียงครั้งเดียวซึ่งเป็นการกระทำครั้งสุดท้ายในสภาพการณ์นั้น เมื่อสภาพการณ์ใหม่เกิดขึ้นอีก บุคคลจะกระทำเหมือนที่เคยได้กระทำในครั้งสุดท้าย ไม่ว่าจะกระทำครั้งสุดท้ายจะผิดหรือถูกก็ตาม

๓. หลักการแทนที่ (principle of substitution) ซึ่งกำหนดไว้ว่าถ้าสิ่งเร้าที่ไม่ได้วางเงื่อนไข (UCS) มาเร้าในอินทรีย์ตอบสนองได้แม้เพียงครั้งเดียว ต่อมาถ้าใช้สิ่งเร้าที่วางเงื่อนไข (CS) มาแทน UCS ก็จะทำให้เกิดการตอบสนองเช่นเดียวกัน

๔. ในการทำให้เกิดการเรียนรู้เน้นที่การจูงใจ (motivation) มากกว่าการเสริมแรง ซึ่งมีแนวความคิดเช่นเดียวกับการวางเงื่อนไขแบบคลาสสิกของปาฟลอฟ^{๖๗}

ข. ทฤษฎีการเชื่อมโยง (Connected Theory) ผู้เป็นเจ้าของทฤษฎีนี้ คือ เอ็ดเวิร์ด ลี ทอร์นไดค์ (Edward Lee Thorndike, ค.ศ. 1817-1949) นักจิตวิทยาชาวอเมริกัน โดยมีหลักเบื้องต้นว่า การเรียนรู้เกิดจากการเชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้าและการตอบสนอง โดยแสดงในรูปแบบต่าง ๆ จนกว่าจะเป็นที่พอใจและเหมาะสมที่สุด การตอบสนองไม่เหมาะสมก็จะถูกขจัดทิ้งไป ซึ่งเรียกว่า “การลองผิดลองถูก (trial and error)” เหลือเพียงการเชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้าและการตอบสนองเท่านั้น^{๖๘} แสดงให้เห็นเป็นแผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๒.๘ แสดงการเชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้ากับการตอบสนอง^{๖๙}

ทอร์นไดค์ได้ทดลองการเรียนรู้โดยสร้างหีบกล (puzzle box) ขึ้นมา หีบกลนี้สร้างด้วยไม้ ขนาดยาว ๒ ฟุต กว้าง ๑๖ นิ้ว และสูง ๑๖ นิ้ว ด้านข้างและฝาปิดทำด้วยไม้เป็นลูกกรงซี่ไม้หนึ่ง ๆ กว้าง ๑ นิ้ว และวางห่างกันซี่ละ ๑ นิ้ว เช่นกัน ที่ด้านปลายของกรงข้างหนึ่งมีแผ่นไม้ยาว ๖ นิ้วและลาดเอียงมาทางพื้นกรง ซึ่งเป็นกลสำหรับเปิดประตู กล่าวคือ ถ้ากดลงโดยใช้แรงกดเพียงเล็กน้อยก็จะทำให้เชือกที่ผูกประตูคลายปม และประตูเปิดออกได้ทันทีเพราะมีลวดสปริงตรึงเอาไว้แล้ว

^{๖๗} รศ. ดร.ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, จิตวิทยาการศึกษา, หน้า ๕๖.

^{๖๘} ตูรายละเอียดยใน B. R. Bugelski, **The Psychology of Learning Applied to Teaching**, (United States of America : The Bobbs-Merrill Company, Inc., 1964), pp. 51 - 54.

^{๖๙} Ibid., p. 53.

ทอร์นไคค์ได้นำแมวอายุ ๘ เดือนมาใส่หีบกลทุกครั้งที่มีแมวตัวนี้หิวแล้วปิดหีบกลที่ด้านนอก หีบกลด้านที่ติดประตูจะนำปลามาวางไว้ โดยวางห่างในระยะที่แมวไม่สามารถเอาเท้าเขี่ยถึง แต่ไม่ห่างจนมองไม่เห็น เป็นการสร้างปัญหาให้แมวแก้โดยหาทางออกมากินปลาให้ได้ ทอร์นไคค์ได้ทำการทดลองเช่นนี้ ๕ วัน วันละ ๒๐ ครั้ง (เช้า ๑๐ ครั้ง เย็น ๑๐ ครั้ง) หลังจากที่แมวถูกทดลองครบ ๑๐ ครั้งแมวจะได้กินอาหารจนอิ่มแล้วหยุดพักทันที รวมการทดลองได้ ๑๐๐ ครั้ง ผลการทดลองพบว่า

๑. ในระยะแรกของการทดลอง แมวจะแสดงพฤติกรรมเดาสุ่มเพื่อจะออกมาจากกรงมากินอาหารให้ได้

๒. ความสำเร็จในครั้งแรกเกิดขึ้นโดยบังเอิญ โดยที่เท้าของแมวบังเอิญไปแตะเข้าที่คานทำให้ประตูเปิดออก แมวจะวิ่งออกไปทางประตูเพื่อกินอาหาร

๓. พบว่ายิ่งทดลองซ้ำมากเท่าใดพฤติกรรมเดาสุ่มของแมวจะลดลง จนในที่สุดแมวเกิดการเรียนรู้ความสัมพันธ์ระหว่างคานกับประตูกรงได้

๔. เมื่อทำการทดลองซ้ำอีกต่อไปเรื่อย ๆ แมวเริ่มเกิดการเรียนรู้โดยการลองถูกลองผิดและรู้จักที่จะเลือกวิธีที่สะดวกและสั้นที่สุดในการแก้ปัญหาโดยทิ้งการกระทำอื่น ๆ ที่ไม่สะดวกและไม่เหมาะสมเสีย

๕. หลังจากการทดลองครบ ๑๐๐ ครั้ง ทิ้งระยะเวลานานประมาณ ๑ สัปดาห์ แล้วทดสอบ โดยจับแมวตัวนั้นมาทำให้หิวแล้วจับใส่กรงปริศนาใหม่ แมวจะใช้อุ้งเท้ากดคานออกมากินอาหารทางประตูที่เปิดออกได้ทันที

จากการทดลองจึงสรุปได้ว่า แมวเรียนรู้วิธีการเปิดประตูโดยการกดคานได้ด้วยตนเองจากการเดาสุ่ม หรือแบบลองผิดลองถูก จนได้วิธีที่ถูกต้องที่สุดและพบว่ายิ่งใช้จำนวนครั้งการทดลองมากขึ้นเท่าใด ระยะเวลาที่ใช้ในการแก้ปัญหาคือเปิดประตูกรงออกมาได้ยิ่งน้อยลงเท่านั้น^{๗๐} และจากผลการทดลองดังกล่าวสามารถสรุปเป็นกฎการเรียนรู้ได้ดังนี้

๑.กฎแห่งความพร้อม (Law of Readiness) การเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ดี ถ้าผู้เรียนมีความพร้อมทั้งทางร่างกายและจิตใจ

๒.กฎแห่งการฝึกหัด (Law of Exercise) การฝึกหัดหรือกระทำบ่อย ๆ ด้วยความเข้าใจจะทำให้การเรียนรู้นั้นคงทนถาวร ถ้าไม่ได้กระทำซ้ำบ่อย ๆ การเรียนรู้จะไม่คงทนถาวร และในที่สุดอาจลืมได้

^{๗๐} สุวิทย์ หิรัญยกานต์ และคณะ, พจนานุกรมศัพท์การศึกษา, หน้า ๓๔๘.

๓. กฎแห่งการใช้ (Law of Use) การเรียนรู้เกิดจากการเชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้ากับการตอบสนอง ความมั่นคงของการเรียนรู้จะเกิดขึ้น หากได้มีการนำไปใช้บ่อย ๆ หากไม่มีการนำไปใช้อาจมีการลืมเกิดขึ้นได้

๔. กฎแห่งผลที่พึงพอใจ (Law of Effect) กฎนี้กล่าวถึงผลที่ได้รับ เมื่อแสดงพฤติกรรมการเรียนรู้แล้วจะได้รับผลที่พึงพอใจ ผู้เรียนย่อมอยากจะทำซ้ำต่อไป แต่ถ้าได้รับผลที่ไม่พึงพอใจ ผู้เรียนย่อมไม่อยากเรียนรู้หรือเกิดความเบื่อหน่ายจากการเรียนรู้ ดังนั้นถ้าจะทำให้การเชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้ากับการตอบสนองมั่นคงถาวร ต้องให้ผู้เรียนได้รับผลที่พึงพอใจ ซึ่งขึ้นอยู่กับความพึงพอใจของแต่ละบุคคล การได้รับผลที่พึงพอใจ จึงเป็นปัจจัยสำคัญในการเรียนรู้ กฎนี้ตรงกับการเสริมแรงของสกินเนอร์

ค. ทฤษฎีการเรียนรู้ของฮัลล์ (Hull's Systematic Behavior Theory)

คลาร์ก แอล. ฮัลล์ (Clark L. Hull, ค.ศ. 1844-1952) เป็นนักจิตวิทยาชาวอเมริกัน หลักการทดลองของเขา ใช้หลักการคณิตศาสตร์มาสร้างทฤษฎีทางจิตวิทยาอย่างมีระบบ ซึ่งเป็นแบบ S-R คือ ความต่อเนื่องระหว่างสิ่งเร้ากับการตอบสนอง โดยกล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ต่าง ๆ ในรูปของคณิตศาสตร์ มีการวิเคราะห์แยกแยะระหว่างการจูงใจกับกลไกในการเรียนรู้ และกล่าวถึงพื้นฐานของการเรียนรู้เกิดจากการเสริมแรงมากกว่าการจูงใจ หลักการเรียนรู้ของทฤษฎีการเรียนรู้ของฮัลล์ เริ่มจากสมมุติฐานโดยใช้กระบวนการอนุมาน (deductive process) ก่อนแล้วจึงทดลองเพื่อทดสอบสมมุติฐาน และเมื่อสมมุติฐานใดที่เป็นจริงจึงตั้งเป็นทฤษฎีต่อไป สมมุติฐานแรกของฮัลล์ เชื่อว่าการที่มนุษย์และสัตว์จะเกิดการเรียนรู้ได้ต้องมีการสร้างแรงขับ (drive) ได้แก่ ความหิว ความกระหาย เป็นต้น ซึ่งเขากล่าวว่า การแสดงพฤติกรรมการเรียนรู้มากหรือน้อยเกิดจากผลคูณระหว่างแรงขับ (drive) กับอุปนิสัย (habit) ของบุคคลนั้นเมื่อได้รับการเสริมแรง เขียนเป็นสมการได้ว่า

$$B = D \times H$$

B = พฤติกรรม (behavior)

D = แรงขับ (drive)

H = นิสัย (habit)^{๑๑}

ฮัลล์เน้นการเรียนรู้ซึ่งจะเกิดขึ้นถ้าลดแรงขับและความต้องการของร่างกาย การลดแรงขับนั้นไม่จำเป็นต้องลดลงไปหมด เพียงแต่ลดลงไปบางส่วน การลดแรงขับมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับพิจารณาของรางวัล แม้จะทำให้เกิดการเรียนรู้ แต่ก็กำหนดได้ไม่แน่นอน อาจจะเป็นรางวัลจำนวนมากหรือน้อย และมีความหมายเพียงใดย่อมขึ้นอยู่กับผู้เรียนแต่ละคน

^{๑๑} รศ. ดร.ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, จิตวิทยาการศึกษา, หน้า ๖๕.

การเรียนรู้จะเพิ่มขึ้นเป็นระยะ ซึ่งจะสะสมเพิ่มขึ้นไปเรื่อย ๆ เป็นลักษณะที่กระทำต่อเนื่องกัน การเสริมแรงจะทำให้การเรียนรู้เพิ่มความแรงและกระชับขึ้น แต่ในบางครั้งอัตราการเรียนรู้จะลดลงแม้ว่าการเรียนรู้ของแต่ละคนมีความไม่สม่ำเสมอ มีขึ้นมีลง เพราะมีตัวแปรหลายอย่างที่มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ ความพร้อมของผู้เรียน สภาพของแรงขับ ความแตกต่างระหว่างบุคคล เครื่องล่อใจเหล่านี้เป็นสิ่งเร้าที่มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของมนุษย์เป็นอย่างมาก

การทดลองที่สนับสนุนสมมุติฐานของฮัลล์ เป็นการทดลองของวิลเลียม (William, ค.ศ. 1938) และเพอริน (Perin, ค.ศ. 1942) โดยที่ฝึกให้หนูกดคันโดยแบ่งหนูออกเป็นกลุ่ม ๆ แต่ละกลุ่มได้รับการอดอาหารนานถึง ๒๔ ชั่วโมง และมีแบบแผนในการเสริมแรงเป็นแบบตายตัวตั้งแต่ ๕-๙๐ กล่าวคือ ต้องกดคัน ๕ ครั้ง จึงได้รับอาหาร ๑ ครั้ง เรื่อย ๆ ไป จนต้องกดคัน ๙๐ ครั้ง จึงจะได้อาหาร ๑ ครั้ง สำหรับการทดลองของเพอริน เป็นการฝึกให้หนูกดคันเช่นเดียวกัน โดยมีวิธีการทดลองเช่นเดียวกับของวิลเลียม ต่างกันตรงที่หนูทดลองของเพอรินได้รับการอดอาหารเพียง ๓ ชั่วโมง การทดลองนี้แสดงให้เห็นว่าความเข้มข้นของการแสดงพฤติกรรมการเรียนรู้ขึ้นอยู่กับแรงขับ (drive) คือความหิวของหนูกับอุปนิสัยที่เกิดขึ้นจากการได้รับการเสริมแรง คืออาหารกับการตอบสนองการกินอาหาร ยิ่งอดอาหารมาก สร้างแรงขับมาก ๆ การแสดงพฤติกรรมการเรียนรู้ (คือการกดคัน) ก็ยิ่งเข้มข้นมากขึ้นเท่านั้น^{๗๒}

กฎการเรียนรู้ทฤษฎีการเรียนรู้ของฮัลล์ มีดังนี้

๑. กฎแห่งสมรรถภาพในการตอบสนอง (Law of Reactive Inhibition) หรือการยับยั้งปฏิกิริยา คือ ถ้าร่างกายเกิดความเหนื่อยล้า การตอบสนองหรือการเรียนรู้จะลดลง

๒. กฎแห่งการลำดับกลุ่มนิสัย (Law of Habit Hierarchy) เมื่อมีสิ่งเร้ามากระตุ้นแต่ละคนจะมีการตอบสนองต่าง ๆ กัน ในระยะแรกการแสดงออกมีลักษณะง่าย ๆ ต่อเมื่อเรียนรู้มากขึ้นก็สามารถเลือกแสดงการตอบสนองในระดับที่สูงขึ้นหรือถูกต้องตามมาตรฐานของสังคม

๓. กฎแห่งการไล่ระดับบรรลุเป้าหมาย (Goal Gradient Hypothesis) เมื่อผู้เรียนยิ่งไล่บรรลุเป้าหมายเท่าใดจะมีสมรรถภาพในการตอบสนองมากขึ้นเท่านั้น การเสริมแรงที่ให้ในเวลาไล่เคียงเป้าหมาย จะช่วยทำให้เกิดการเรียนรู้ได้ดีที่สุด

^{๗๒} ดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖-๖๗.

นอกจากนี้ยังมีองค์ประกอบอื่นที่จำเป็นในการเรียนรู้ คือ

๑. ความสามารถ (capacity) แต่ละบุคคลมีความสามารถในการเรียนรู้ต่างกันขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่างเช่น เซาว์นปัญญา ความถนัด เป็นต้น

๒. การจูงใจ (motivation) เป็นการช่วยให้เกิดพฤติกรรมการเรียนรู้ขึ้นโดยการสร้างแรงขับให้เกิดขึ้นในตัวผู้เรียน

๓. ความเข้าใจ (understanding) การเรียนรู้โดยสร้างความเข้าใจในเรื่องที่เรียนเมื่อประสบปัญหาที่คล้ายคลึงกันก็สามารถจะทำความเข้าใจโดยอาศัยประสบการณ์เดิม

๔. การลืมในเรื่องของการไม่ได้นำไปใช้ (Law of Disused) เมื่อเวลาผ่านไปผู้เรียนไม่ได้นำสิ่งที่ได้เรียนรู้ไปใช้ก็จะเกิดการลืมขึ้น

สรุปแนวคิดกลุ่มทฤษฎีการสร้างความสัมพันธ์ต่อเนื่อง (Associative Theories) ได้ว่า การเรียนรู้เกิดจากการเชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้ากับการตอบสนอง การวางเงื่อนไขเป็นสาเหตุให้เกิดพฤติกรรม ซึ่งพฤติกรรมของมนุษย์เกิดจากการเรียนรู้มากกว่าสัญชาตญาณ

๒. กลุ่มทฤษฎีความรู้ความเข้าใจหรือทฤษฎีสนาม (Cognitive or Field Theories) ทฤษฎีที่สำคัญมีดังนี้

ก. ทฤษฎีเกสตัลต์ (Gestalt's Theory) ผู้เป็นเจ้าของทฤษฎีนี้คือนักจิตวิทยาชาวเยอรมันกลุ่มเกสตัลต์ (Gestalt) คือ แมกซ์ เวย์ทเมอร์ (Max Wertheimer, ค.ศ. 1880-1943) และเพื่อนร่วมงานอีก ๓ คน ได้แก่ เคอร์ต คอฟฟ์กา (Kurt Koffka, ค.ศ. 1886-1941) วอล์ฟแกง โคห์เลอร์ (Wolfgang Köhler, ค.ศ. 1887) และเคอร์ต เลวิน (Kurt Lewin, ค.ศ. 1890-1947) โดยเน้นความสำคัญของส่วนรวม และมีแนวความคิดว่า ส่วนรวมมีค่ามากกว่าผลบวกของส่วนย่อย ๆ ในการแก้ปัญหาหรือเรียนรู้สิ่งใด คนเราจะพิจารณาโครงสร้างของปัญหานั้นโดยส่วนรวมทุกแง่มุมเสียก่อน จากนั้นจะแยกส่วนรวมออกจากส่วนย่อยเพื่อดูความสัมพันธ์ระหว่างส่วนย่อยนั้น ๆ ให้แจ่มชัด^{๗๓}

หลักการเรียนรู้ของทฤษฎีกลุ่มเกสตัลต์เน้นการเรียนรู้ที่ส่วนรวมมากกว่าส่วนย่อย ซึ่งจะเกิดขึ้นจากประสบการณ์ และการเรียนรู้เกิดขึ้นจาก ๒ ลักษณะ คือ

^{๗๓} สุวิทย์ หิรัญยกานท์ และคณะ, พจนานุกรมศัพท์การศึกษา, หน้า ๓๕๐.

๑. การรับรู้ (perception) เป็นการแปรความหมายจากการสัมผัสด้วยอวัยวะสัมผัสทั้ง ๕ ส่วนคือ หู ตา จมูก ลิ้น และกาย การรับรู้ทางสายตาจะประมาณร้อยละ ๗๕ ของการรับรู้ทั้งหมด ดังนั้นกลุ่มของเกสตัลท์จึงจัดระเบียบการรับรู้โดยแบ่งเป็นกฎ ๕ ข้อ เรียกว่ากฎแห่งการจัดระเบียบ คือ

๑.๑ กฎแห่งความชัดเจน (Clearness) การเรียนรู้ที่ดีต้องมีความชัดเจนและแน่นอน เพราะผู้เรียนมีประสบการณ์เดิมแตกต่างกัน

๑.๒ กฎแห่งความคล้ายคลึง (Law of Similarity) เป็นการวางหลักการรับรู้ในสิ่งที่คล้ายคลึงกัน เพื่อจะได้รู้ว่าสามารถจัดเข้ากลุ่มเดียวกันได้

๑.๓ กฎแห่งความใกล้ชิด (Law of Proximity) เป็นการกล่าวถึงว่าถ้าสิ่งใดหรือสถานการณ์ใดที่มีความใกล้ชิดกัน ผู้เรียนมีแนวโน้มที่จะรับรู้สิ่งนั้นไว้แบบเดียวกัน

๑.๔ กฎแห่งความต่อเนื่อง (Law of Continuity) สิ่งเร้าที่มีทิศทางในแนวเดียวกัน ซึ่งผู้เรียนจะรับรู้ว่าเป็นพวกเดียวกัน

๑.๕ กฎแห่งความสมบูรณ์ (Law of Closure) สิ่งเร้าที่ขาดหายไปผู้เรียนสามารถรับรู้ให้เป็นภาพสมบูรณ์ได้โดยอาศัยประสบการณ์เดิม

๒. การหยั่งเห็น (insight) หมายถึง การเกิดความคิดแวบขึ้นมาทันทีทันใดในขณะที่ประสบปัญหา โดยมองเห็นแนวทางในการแก้ปัญหาตั้งแต่เริ่มแรกเป็นขั้นตอนจนสามารถแก้ปัญหาได้ เป็นการมองเห็นสถานการณ์ในแนวทางใหม่ ๆ เกิดเป็นความเข้าใจและความรู้สึกที่มีต่อสถานการณ์ว่าได้ค้นพบแล้ว ผู้เรียนจะมองเห็นช่องทางการแก้ปัญหาขึ้นได้ในทันทีทันใด^{๗๔}

เพื่อที่จะได้เข้าใจแนวคิดของนักจิตวิทยาในกลุ่มนี้เกี่ยวกับการเรียนรู้ด้วยการหยั่งเห็น จะยกตัวอย่างการทดลองของโคห์เลอร์ ซึ่งทดลองกับลิงชิมแปนซีชื่อสุลต่าน โดยขังสุลต่านไว้ในกรงแล้ววางกล้วยไว้นอกกรงในระยะเวลาที่สุลต่านไม่สามารถเอื้อมถึงได้ด้วยมือเปล่า พร้อมกับวางไม้ท่อนสั้นไว้ใกล้กรงและไม้ท่อนยาวให้อยู่ไกลออกไป เมื่อสุลต่านเกิดความหิวจึงคว้าไม้ท่อนสั้นที่วางอยู่ใกล้กรงเชือกกล้วย แต่ไม่สามารถเชียวได้ สุลต่านจึงวางไม้ท่อนสั้นลงและวิ่งไปมาอยู่สักครู่หนึ่ง และในทันทีทันใดก็จับไม้ท่อนสั้นเชื่อมไม้ท่อนยาวมาใกล้ตัว และหยิบไม้ท่อนยาวเชือกกล้วยมากินได้ จะเห็นว่าสุลต่านสามารถแก้ปัญหาได้โดยไม่ต้องลองผิดลองถูก และไม่ต้องให้แรงเสริมพฤติกรรม สุลต่านเกิดการหยั่งรู้ขึ้นทันทีทันใดและสามารถแก้ไขปัญหามาจากการทำการทดลองเพียงครั้งเดียว และเมื่อเผชิญปัญหาที่คล้ายคลึงกันก็สามารถแก้ปัญหาได้ทันที

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕๑.

ซึ่งแสดงว่าสิ่งที่เรารู้แล้วยังคงอยู่ การเรียนรู้โดย “การหยังเห็น” จึงทำให้การอธิบายการเรียนรู้กว้างขึ้น และไม่ถือว่าการเรียนรู้ทุกอย่างจะเกิดขึ้นเพราะให้แรงเสริมแก่พฤติกรรมที่ถูกเท่านั้น^{๗๕}

กระบวนการแก้ปัญหาของลิงชิมแปนซีมีดังนี้

ก. วิธีการแก้ปัญหาโดยการหยังเห็นจะเกิดขึ้นทันทีทันใดเหมือนความกระฉ่างแจ้งในใจ

ข. การเรียนรู้ด้วยการหยังเห็นเป็นการที่ผู้เรียนมองเห็นและรับรู้ความสัมพันธ์ของเหตุการณ์ ไม่ใช่เป็นการตอบสนองของสิ่งเร้าเพียงอย่างเดียว

ค. ความรู้เดิมของผู้เรียนหรือประสบการณ์ของผู้เรียนมีส่วนที่จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการหยังเห็นในเหตุการณ์ที่ประกอบขึ้นเป็นปัญหาและช่วยให้การหยังเห็นเกิดขึ้นเร็ว

นักจิตวิทยาในกลุ่มนี้คิดว่า ในการเรียนรู้ของคนเราเป็นการเรียนรู้ด้วยการหยังเห็นซึ่งเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว และคิดว่าอะไรเป็นอย่างไร ปัญหาจะแจ่มชัดขึ้นเอง เนื่องจากการเห็นความสัมพันธ์ของส่วนต่าง ๆ ของปัญหา

ปัญหามีหลายอย่างที่มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ด้วยการหยังเห็น ดังนี้

๑. การหยังเห็นจะขึ้นอยู่กับการจัดสภาพที่เป็นปัญหา ประสบการณ์เดิมแม้จะมีความหมายต่อการเรียนรู้ แต่การหยังเห็นจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อผู้เรียนสามารถจัดส่วนของสถานการณ์นั้นให้เป็นระเบียบ และมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

๒. เมื่อสามารถแก้ปัญหาได้ครั้งหนึ่ง คราวต่อไปเมื่อเกิดปัญหาขึ้นอีกผู้เรียนก็จะสามารถนำวิธีการนั้นมาใช้ในทันทีโดยไม่ต้องเสียเวลาคิดพิจารณาใหม่

๓. เมื่อค้นพบลู่ทางในการแก้ปัญหาครั้งก่อนแล้วอาจนำมาดัดแปลงใช้กับสถานการณ์ใหม่ และรู้จักการมองปัญหาเป็นส่วนเป็นตอน และเรียนรู้ความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ ได้

^{๗๕} E. R. Hilgard, *Introduction to Psychology*, p. 260.

จากการศึกษาทฤษฎีการเรียนรู้เกสตัลต์และทฤษฎีการเรียนรู้ของทอร์นไคค์ สามารถเปรียบเทียบความแตกต่างสรุปได้ดังนี้

ทฤษฎีเกสตัลต์	ทฤษฎีทอร์นไคค์
๑. การเรียนรู้เกิดจากหยั่งเห็น โดยการเห็นความสัมพันธ์ของเหตุการณ์ ๒. การเรียนรู้เป็นการแก้ปัญหา ๓. ผู้เรียนเป็นผู้จัดระบบการรับรู้ ๔. การตอบสนองเป็นไปในลักษณะผู้เรียนเป็นผู้รับโดยส่วนรวม ๕. ประสบการณ์เดิมเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ ๖. การเรียนรู้แบบหยั่งเห็นเกิดได้ยาก ต้องการความฉลาดจึงจะแก้ปัญหาได้	การเรียนรู้เป็นการลองถูกลองผิด การเรียนรู้เป็นการลองถูกลองผิด เป็นกฎแห่งผลที่ได้รับ ถ้าพึงพอใจก็จะช่วยให้พฤติกรรมอยู่ได้นาน เป็นการตอบสนองต่อสิ่งเร้าโดยเฉพาะ เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการฝึกหัดจนเกิดความชำนาญ การลองถูกลองผิด และเป็นการกระทำซ้ำ

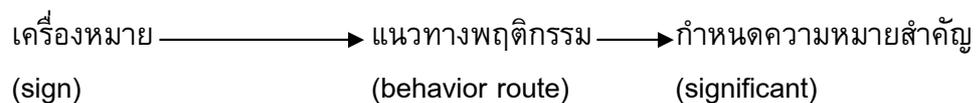
ตารางที่ ๒.๒ แสดงการเปรียบเทียบแนวความคิดระหว่างทฤษฎีการเรียนรู้เกสตัลต์กับทฤษฎีการเรียนรู้ของทอร์นไคค์

ข. ทฤษฎีการเรียนรู้เครื่องหมายของทอลแมน (Tolman's Sign Learning)

เอ็ดเวิร์ด ซี. ทอลแมน (Edward C. Tolman, ค.ศ. 1886-1959) ทอลแมนยอมรับว่าความคิดในเรื่องนี้สอดคล้องกับนักจิตวิทยาากลุ่มเกสตัลต์ (Gestalt's Theory) อยู่บ้าง แต่บางแง่มุมก็มีความคิดเห็นแตกต่างกันออกไป และมีความคิดต่างไปจากกลุ่มทฤษฎีสร้างความสัมพันธ์ต่อเนื่อง (Associative Theories) ที่ให้ความสำคัญกับหลักการของสิ่งเร้ากับการตอบสนอง ซึ่งเป็นการศึกษาเพียงแค่พฤติกรรมง่าย ๆ ของสัตว์ ทำให้เราเข้าใจพฤติกรรมของมนุษย์ในวงจำกัด เพราะจิตวิทยาแนวนี้คำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลน้อยมาก และไม่สามารถอธิบายพฤติกรรมของมนุษย์ที่มีความสลับซับซ้อนในแง่มุมของการเรียนรู้ นั้น ทอลแมนเชื่อว่าอินทรีย์จะเรียนรู้โดยใช้เครื่องหมาย (sign) และการคาดหมาย (expectancy) เพื่อไปสู่เป้าหมายที่สำคัญมิใช่เป็นเพียงแค่ให้มีการตอบสนองที่เกิดขึ้นเท่านั้น แต่พฤติกรรมที่แสดงออกมานั้น

ล้วนมีความหมายทั้งสิ้น การเรียนรู้ของทอลแมนจึงเรียกชื่อต่างๆ กัน เช่น ทฤษฎีเครื่องหมาย (Sign Theory) ทฤษฎีความคาดหวัง (Expectancy Theory) เป็นต้น^{๖๖}

ทอลแมนทดลองโดยให้หนูวิ่งไปในเขาวงกต เพื่อหาทางออกซึ่งจุดหมายปลายทางคืออาหาร ปรากฏว่าหนูสามารถหาทางออกได้เสมอ ไม่ว่าจะพบอุปสรรค เช่น เปลี่ยนเส้นทาง เป้าหมาย หรือ ปลอ่ยให้น้ำท่วม แสดงให้เห็นว่าหนูมีความเข้าใจในเส้นทางที่จะไปและใช้สติปัญญาคาดหมายว่าเส้นทางที่จะวิ่งไปนั้นสามารถไปได้ เส้นทางไหนที่สกัดกั้นไว้จะหลีกเลี่ยงไปใช้เส้นทางอื่น การที่หนูวิ่งเข้าไปในเขาวงกตแล้วได้รับอาหาร ทอลแมนกล่าวว่า เพราะหนูได้เกิดการเรียนรู้เครื่องหมาย (sign - significate learning) หรือการเรียนรู้แบบ S-S Theory ทอลแมนมีความเชื่อเรื่องการเชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้ากับสิ่งเร้า ซึ่งเป็นแนวคิดเช่นเดียวกับ ปาฟลอฟ แต่ทอลแมนเรียกสิ่งเร้าใหม่ว่า เครื่องหมาย (sign) การที่เราจะเรียนรู้เครื่องหมายจะต้องนำเครื่องหมายมาผูกพันเชื่อมโยงกับสิ่งเร้าที่มีความหมายสำคัญอยู่แล้ว ซึ่งทอลแมนเรียกว่า ตัวกำหนดความหมายสำคัญ (significate) โดยผู้เรียนเพียงแต่คอยให้ตัวกำหนดความหมายสำคัญปรากฏขึ้นหลังจากที่เครื่องหมายปรากฏขึ้น แต่บางครั้งผู้เรียนก็แสดงพฤติกรรมบางอย่างก่อนตัวกำหนดความหมายสำคัญปรากฏ ซึ่งทอลแมนเรียกว่า แนวทางพฤติกรรม (behavior route) โดยมีขั้นตอนการเรียนรู้ดังนี้

แผนภาพที่ ๒.๙ แสดงขั้นตอนการเรียนรู้ตามทฤษฎีการเรียนรู้เครื่องหมายทอลแมน^{๖๗}

ทอลแมน กล่าวว่า ไม่มีความจำเป็นใด ๆ ที่ต้องนำเอารางวัลหรือการเสริมแรงมาใช้เพื่อทำให้เกิดการเรียนรู้ เพราะการเรียนรู้เกิดขึ้นเพียงพอถ้ามีเครื่องหมาย ตามติดด้วยตัวกำหนดความหมายสำคัญ แล้วเกิดความคาดหวังว่าในสถานการณ์อย่างนี้ สิ่งเร้าอย่างนี้จะนำไปสู่สิ่งเร้าอะไรต่อไป ซึ่งต้องอาศัยความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ เหล่านี้ดีพอสมควร

แนวคิดของทอลแมนที่ได้รับการยอมรับจากนักจิตวิทยาส่วนใหญ่ คือ การที่แยกการเรียนรู้ออกจากผลการกระทำ โดยเขาถือว่า การเรียนรู้เป็นสิ่งเดียวกับความรู้ แต่ไม่ใช่การกระทำ เพราะเมื่อคนเราเรียนรู้แล้วแต่ยังไม่ได้นำความรู้ออกมาใช้เมื่อถึงคราวจำเป็น เรียกว่า “การเรียนรู้แฝง (Latent Learning)” โดยการทดลองพบว่า เมื่อเอาหนูมาฝึกวิ่งหลาย ๆ ครั้งใน

^{๖๖} สุวิทย์ หิรัญยกาณห์ และคณะ, พจนานุกรมศัพท์การศึกษา, หน้า ๓๕๔.

^{๖๗} ประสาท อิศรปริดา, ธรรมชาติและกระบวนการเรียนรู้, หน้า ๑๑๑.

เขาวงกต แม้จะไม่มีอาหารในนั้นก็ตาม แต่ภายหลังจากนั้นหนูจะวิ่งไปอย่างถูกต้องทันทีที่มันพบอาหารในเขาวงกต ซึ่งเรื่องนี้ทอลแมนเชื่อว่า บางครั้งคนเราได้รับความรู้เป็นอย่างดีแต่ไม่เคยแสดงความรู้ที่นั้นออกมาจนกว่าจะถึงเวลาอันเหมาะสมหรือถึงคราวจำเป็น^{๗๔}

ทฤษฎีของทอลแมนสรุปได้ดังนี้

๑. ในการเรียนรู้ต่าง ๆ ผู้เรียนมีการคาดหวังรางวัล (reward expectancy) หากรางวัลที่คาดว่าจะได้รับไม่ตรงตามความพอใจและความต้องการ ผู้เรียนจะพยายามแสวงหารางวัลหรือสิ่งที่ต้องการต่อไป

๒. ขณะที่ผู้เรียนจะพยายามไปให้ถึงจุดหมายปลายทางที่ต้องการ ผู้เรียนจะเกิดการเรียนรู้เครื่องหมาย สัญลักษณ์ สถานที่ (place learning) และสิ่งอื่น ๆ ที่เป็นเครื่องชี้ตามไปด้วย

๓. ผู้เรียนมีความสามารถที่จะปรับการเรียนรู้ของตนไปตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป จะไม่กระทำซ้ำๆ ในทางที่ไม่สามารถสนองความต้องการหรือวัตถุประสงค์ของตน

๔. การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในบุคคลใดบุคคลหนึ่งนั้น บางครั้งจะไม่แสดงออกในทันที อาจแฝงอยู่ในตัวผู้เรียนไปก่อนจนกว่าจะถึงเวลาที่เหมาะสมหรือจำเป็นจึงจะแสดงออก (latent learning)

สรุปแนวคิดกลุ่มทฤษฎีความรู้ความเข้าใจหรือทฤษฎีสนาม (Cognitive or Field Theories) ได้ว่า พฤติกรรมหรือการตอบสนองใดๆ ที่บุคคลแสดงออกมานั้นต้องผ่านกระบวนการคิดที่เกิดขึ้นระหว่างที่มีสิ่งเร้าและการตอบสนอง ซึ่งหมายถึงการหยั่งเห็น (insight) คือความรู้ความเข้าใจในการแก้ปัญหา โดยการจัดระบบการรับรู้แล้วเชื่อมโยงกับประสบการณ์เดิม แล้วเกิดความคิดแวบขึ้นมาทันทีทันใดในขณะที่ประสบปัญหา โดยมองเห็นแนวทางการแก้ปัญหาตั้งแต่เริ่มแรกเป็นขั้นตอนจนสามารถแก้ปัญหานั้นได้ ทฤษฎีความรู้ความเข้าใจหรือทฤษฎีสนามเป็นทฤษฎีการเรียนรู้ที่มองเห็นความสำคัญของกระบวนการคิดที่เกิดขึ้นภายในตัวบุคคลในระหว่างการเรียนรู้มากกว่าสิ่งเร้าและการตอบสนอง

ทฤษฎีการเรียนรู้ต่าง ๆ มีความจำเป็นและสำคัญมากในแง่ที่จะบ่งชี้ให้ทราบถึงกฎเกณฑ์ สถานการณ์ สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ หรือหลักเกณฑ์เงื่อนไขต่าง ๆ ที่จะทำให้การเรียนรู้เกิดขึ้น หรือที่จะทำให้เกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในตัวผู้เรียน ซึ่งแต่ละทฤษฎีมีวิธีการและ

^{๗๔} ดูรายละเอียดใน ประสาท อิศรปริดา, ธรรมชาติและกระบวนการเรียนรู้, หน้า ๑๑๔-๑๑๕.

แนวความคิดที่แตกต่างกันไปตามความเชื่อและความเห็นของตน แต่สามารถสรุปได้ว่าการเรียนรู้จะเกิดขึ้นและพัฒนาไปในทิศทางที่ดีเนื่องมาจากการเข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ การฝึกหัด และการกระทำซ้ำบ่อย ๆ การทบทวน การตั้งใจ การเสริมแรงที่เป็นบวก การตั้งใจภายใน ความคาดหวัง และโอกาสที่ผู้เรียนจะได้ทดสอบตนเอง ทั้งนี้ไม่สามารถที่จะนำทฤษฎีการเรียนรู้ในสังคมหนึ่งไปใช้กับอีกสังคมหนึ่งได้ แต่สามารถนำมาใช้ให้เหมาะสมในแต่ละสถานการณ์หรือสภาพสิ่งแวดล้อมของการเรียนรู้นั้น ๆ การเรียนรู้ที่ดีจึงช่วยให้มนุษย์รู้จักวิธีดำเนินชีวิตอย่างเป็นสุข ปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและสภาพการณ์ต่าง ๆ ได้ ความสามารถในการเรียนรู้ของมนุษย์จะมีอิทธิพลต่อความสำเร็จและความพึงพอใจในชีวิตของมนุษย์ด้วย

จากการศึกษาบทที่ ๑ กระบวนการเรียนรู้ตามแนวตะวันตกสรุปได้ว่า มนุษย์ย่อมมีพฤติกรรมตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อมหรือสิ่งเร้า ระบบประสาทและอวัยวะรับสัมผัสจึงเป็นปัจจัยสำคัญของกระบวนการรับรู้ ซึ่งต้องมีความสมบูรณ์จึงจะสามารถรับรู้สิ่งเร้าได้ดี เมื่อสิ่งเร้ามาเร้าอวัยวะรับสัมผัส ประสาทรับสัมผัสจะตื่นตัว เกิดการรับสัมผัส แล้วส่งกระแสสัมผัสไปยังสมอง ทำให้เกิดการแปลความหมายขึ้นโดยอาศัยประสบการณ์เดิม เมื่อแปลความหมายแล้วจะมีการประเมินผลที่ตอบสนองต่อสิ่งเร้าแล้วสรุปผลของการรับรู้เป็นความคิดรวบยอด ทำให้มีปฏิกิริยาตอบสนองอย่างใดอย่างหนึ่งต่อสิ่งเร้าตามที่รับรู้ เกิดเป็นการรับรู้ขึ้น หมายความว่า การเรียนรู้ได้เกิดขึ้นแล้ว แต่เมื่อใดมีสิ่งเร้าใหม่เกิดขึ้นซึ่งไม่เคยมีประสบการณ์มาก่อน จะไม่สามารถบอกได้ว่าสิ่งเร้านั้นคืออะไร เป็นเพียงความรู้สึกจากการรับสัมผัสเท่านั้น ไม่ถือว่าเป็นการเรียนรู้

นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ทางตะวันตกมีแนวคิดว่าสมองเป็นศูนย์กลางของความคิด ความคิดเริ่มจากการรับสัมผัส การรับรู้กับความคิดจึงมีความสัมพันธ์กันและมีความเกี่ยวข้องกับอารมณ์ โดยอารมณ์จะเป็นเครื่องช่วยเรียกความทรงจำหรือประสบการณ์เดิมที่เก็บไว้ในสมอง เช่น ในการคิดถึงสิ่งที่มีความหมายต่อมนุษย์ มนุษย์มักเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับความคิดนั้นมากบ้างน้อยบ้าง ด้วยความชิงชังบ้าง ความพอใจบ้าง ความไม่สบายใจบ้าง และในบางครั้งเมื่อมีการรับสัมผัสและเทียบเคียงกับประสบการณ์เดิมแล้วรู้ว่าการรับสัมผัสนั้นเป็นอะไร เรียกว่า จำได้นึกได้ แต่เมื่อเทียบเคียงกับประสบการณ์เดิมแล้วหาไม่พบว่ามีสิ่งเร้าที่รับสัมผัสนั้นคืออะไร เรียกว่า การลืม และบางครั้งเมื่อรับสัมผัสแล้วไม่เกิดการรับรู้ เนื่องมาจากประสาทสัมผัสบกพร่อง เป็นต้น และการรับรู้จะผิดพลาดมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับองค์ประกอบต่าง ๆ ได้แก่ เซาว์นปัญญา การสังเกต คุณภาพของจิตใจในขณะนั้น สภาวะบางประการของสิ่งเร้า การแปลสัมผัสผิด เป็นต้น ซึ่งเงื่อนไขดังกล่าวเหล่านี้ส่งผลต่อการรับรู้และการเรียนรู้ของมนุษย์

ในแต่ละวันมนุษย์ต้องเผชิญกับประสบการณ์ต่าง ๆ หรือประสบกับปัญหาต่าง ๆ มากมาย แต่ในการแก้ไขปัญหาให้เป็นไปอย่างได้ผลดีนั้นมนุษย์ต้องมีการเรียนรู้ เลือกสรรวิธีที่ดีที่สุดที่จะแก้ไขปัญหา จึงทำให้เกิดทฤษฎีการเรียนรู้ต่าง ๆ เพื่อศึกษาเงื่อนไขต่าง ๆ ที่จะทำให้การเรียนรู้เกิดขึ้น จึงมีการนำหลักการ ทฤษฎี และการศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์มาใช้ให้เกิดประโยชน์ ในที่นี้เป็นทฤษฎีการเรียนรู้เกี่ยวกับจิตวิทยาการศึกษา ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับหลักการเงื่อนไข และการเรียนรู้ รวมถึงสภาวะที่มีผลต่อการเรียนรู้ของมนุษย์ซึ่งเป็นทฤษฎีการเรียนรู้ที่ครูผู้สอนภายในสถานศึกษานำไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอน เพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของผู้เรียนให้การเรียนการสอนมีประสิทธิภาพ โดยให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและสถานการณ์ต่าง ๆ ของผู้เรียน รวมถึงให้ผู้เรียนสามารถแก้ไขปัญหาในชีวิตประจำวันได้

การศึกษากระบวนการเรียนรู้ตามแนวตะวันตกทำให้ทราบว่ามนุษย์มีกระบวนการของการรับรู้และเรียนรู้อย่างไร เมื่อมีปัญหาในชีวิตเกิดขึ้นมนุษย์มีวิธีการแก้ไขปัญหาอย่างไร ซึ่งเหล่านี้เป็นกรอบของการศึกษากระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาในบทต่อไป

บทที่ ๓

กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา

ในบทนี้จะกล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ การเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับอายตนะ ศรัทธาในฐานะองค์ธรรมเบื้องต้นที่นำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ หลักธรรมที่สัมพันธ์กับกระบวนการเรียนรู้ เกณฑ์การตรวจสอบกระบวนการเรียนรู้ ว่ามีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์และวิธีการปฏิบัติอย่างไร

๓.๑ แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อการเรียนรู้ของมนุษย์ โดยมีแนวคิดที่มนุษย์จะเป็นผู้ประเสริฐหรือเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยการฝึก^๑ เป็นการฝึกฝนพัฒนาตนจนประสบผลสำเร็จไปตามลำดับตามสติปัญญาและความพร้อมของแต่ละบุคคล^๒ การฝึกฝนหรือการเรียนรู้จึงเป็นกระบวนการที่สำคัญต่อการดำรงชีวิต เพราะมนุษย์ต้องติดต่อเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ หรือเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับโลกในฐานะปัจเจกบุคคลและการอยู่ร่วมกันในสังคม ดังนั้นมนุษย์จึงต้องมีการปรับตัวและพัฒนาตนเองตามสภาพแวดล้อม ตามยุค ตามสมัย ตามกาลเวลา เพื่อการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข เช่นเดียวกับทฤษฎีการเรียนรู้ทางตะวันตกที่มีความคิดว่ามนุษย์สามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของตนเองไปในทางที่ดีขึ้นภายหลังจากการเรียนรู้

๓.๑.๑ ความหมายและความสำคัญของการเรียนรู้

บุคคลสำคัญทางพระพุทธศาสนาและนักการศึกษาแนวพุทธได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของ “การเรียนรู้” ไว้ว่า

เดิมเรามีแต่คำว่า เรียน เวลาเมื่อพูดถึงคำว่า เรียนรู้ ในฐานะวิทยาการต่าง ๆ เรามักนิยมตามแนวคิดตะวันตก เราก็เทียบทับศัพท์ภาษาอังกฤษว่า learning แต่เดิมเราแปลว่าเรียน การศึกษาก็เท่ากับคำว่า เรียน เท่านั้น เพราะคำว่า เรียน เป็นคำไทย

^๑ ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๒/๑๓๓.

^๒ อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๗.

ส่วนคำว่า ศึกษา เป็นคำที่มาจากภาษาสันสกฤต คือ ศึกษา และตรงกับภาษาบาลีว่า ลิกฺขา^๓

การเรียนต้องมีรู้เป็นแกน และไม่ใช้แค่รู้อย่างเดียว แต่เรียนเท่ากับรู้ หมายความว่า เรียน คือ รู้ แล้วเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ในความหมายนี้เรียนก็มาตรงกับ คำว่า พัฒนา ด้วย แต่คำว่าเรียน ถ้าเอาตัวศัพท์แท้ก็คือ ศึกษา นั่นเอง^๔

พระราชวรมุนี (ประยูรค์ ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ในหนังสือ ปรัชญาการศึกษาไทยว่า “การเรียนรู้” iva “การศึกษา (สิกขา) ก็คือการพัฒนาชีวิตที่ดี (มรรค=พรหมจริยะ) ซึ่งมีปัญญาเป็นแกนนำโดยตลอด เริ่มด้วยใช้ปัญญาพัฒนาชีวิต ไปจนถึงชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญา”^๕

พุทธทาสภิกขุได้ให้ความหมายของคำว่า “ศึกษา” iva

คำว่าศึกษาในภาษาไทยอาจจะแคบไป ภาษาบาลีว่า ลิกฺขา ในภาษาสันสกฤต เรียกว่า ศึกษา คำ ๓ คำนี้ แม้จะแตกต่างกันโดยชื่อหรือโดยพยัญชนะแต่ก็เป็นคำ คำเดียวกัน ลิกฺขา ในภาษาบาลี หมายถึง การประพฤติปฏิบัติ การทำให้ดับทุกข์ โดยสิ้นเชิง รวมถึงความรู้ด้วย เพราะฉะนั้นความรู้กับการปฏิบัติต้องไปด้วยกัน ไม่แยกกัน^๖

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), “กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย”, ใน สารະ ความรู้ที่ได้จากการสัมมนาทางวิชาการเพื่อนำเสนอผลการวิจัย/ผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับเรื่อง กระบวนการเรียนรู้, รวบรวมและจัดพิมพ์โดยกรมวิชาการ, (กรุงเทพมหานคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๔๔), หน้า ๓๖-๓๗.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^๕ พระราชวรมุนี (ประยูรค์ ปยุตฺโต), ปรัชญาการศึกษาไทย ฉบับแก้ไขรวบรวมใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๘), หน้า ๔๘.

^๖ พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาคืออะไร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมบุชา, ม.ป.ป.), หน้า ๑๙๙-๑๒๐, อ้างใน พระจาดุรงค์ อาจารย์สุโก (ชูศรี), “การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ทางปรัชญาการศึกษาไทย ใน ทัศน์ของพุทธทาสภิกขุเพื่อการพัฒนามนุษย์อย่างยั่งยืน”, ใน พระพุทธศาสนากับการฟื้นตัวจากวิกฤตการณ์ โลก รวมบทความประชุมวิชาการทางพระพุทธศาสนานานาชาติ ครั้งที่ ๗ เนื่องในวันวิสาขบูชา วันสำคัญสากลของโลก, รวบรวมและจัดพิมพ์โดยสมาคมสภาสากลวันวิสาขบูชาโลก และสมาคมมหาวิทยาลัย พระพุทธศาสนาแห่งชาติ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี่ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓๐.

ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า

การเรียนรู้หรือหลักปฏิบัติทางพระพุทธศาสนานั้นเรียกว่า ลิกขา หรือ ศีกษา วิธีชีวิตคือการศีกษา วิธีชีวิตที่ดีประกอบด้วยระบบการอยู่ร่วมกันที่ดี คือ ศีล หมายถึง การอยู่ร่วมกันด้วยความปกติ ระบบการอยู่ร่วมกันของชีวิตควรจะต้องประกอบด้วยการพัฒนาจิตและพัฒนาปัญญาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปด้วย ทำให้ระบบการอยู่ร่วมกันดียิ่ง ๆ ขึ้น ศีลลิกขา จิตตลิกขา และปัญญาลิกขา ที่เรียกว่าการศีกษาทั้ง ๓ หรือไตรลิกขานั้น เพราะเป็นวิถีชีวิตทั้งหมด วิธีชีวิตทั้งหมดคือการศีกษา การศีกษาจึงไม่การเรียนรู้วิชา^๗

ศาสตราจารย์สุมน อมรวิวัฒน์ ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า “การเรียนรู้เป็นกระบวนการของผู้เรียนที่ประกอบด้วยองค์ความรู้คือปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ที่นำไปสู่ความเจริญงอกงามของสติปัญญา”^๘

จากความหมายดังกล่าวข้างต้นคำว่า เรียนรู้ เรียน ลิกขา ศีกษา และพัฒนา จึงเป็นคำที่ใช้แทนกันได้ โดยที่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับ ลิกขา แปลว่า ธรรมชาติอันบุคคลพึงศีกษา ปฏิปทาอันบุคคลพึงศีกษา การฝึกฝน ฝึกปรือ ฝึกอบรม^๙

ปฏิปทาอันบุคคลพึงศีกษานี้ ตามแนวคิดของพระพุทธศาสนามุ่งเน้นไปที่ข้อประพฤติปฏิบัติ ๓ อย่าง คือ อธิศีลลิกขา อธิจิตตลิกขา และอธิปัญญาลิกขา^{๑๐} หรือเรียกว่า ไตรลิกขา ซึ่งสาระของไตรลิกขา ก็คือ การฝึกฝนอบรมตนเพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศลเพื่อการดำรงอยู่ด้วยดีหรือความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมไม่ว่าจะเป็นวัตถุหรือสังคมด้วยกาย วาจา ใจ (อธิศีลลิกขา) การฝึกฝนคุณภาพจิตใจให้เกิดความตั้งมั่น แน่วแน่ ไม่ฟุ้งซ่าน รวมถึงการฝึกฝนจิตให้มีคุณธรรม ส่งเสริมต่อการดำรงชีวิตที่ติงามและสามารถที่จะก้าวสู่การฝึกฝนอบรมด้านปัญญาต่อไป (อธิจิตตลิกขา) และการฝึกฝนปัญญาให้รู้เท่าทันระบบความสัมพันธ์

^๗ ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี, “พุทธธรรมกับอุดมการณ์สำหรับศตวรรษที่ ๒๑”, ใน พุทธธรรมกับอุดมการณ์สำหรับศตวรรษที่ ๒๑ : ปาฐกถาครบรอบ ๖๐ ปี พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๒) : ๑๑๕-๑๑๖.

^๘ ศาสตราจารย์สุมน อมรวิวัฒน์, “แนวคิดเกี่ยวกับการบูรณาการการศีกษา ศาสนาและวัฒนธรรม”, ใน วิถีการเรียนรู้ของคนไทย : ประมวลสาระจากการประชุมและรวมข้อเขียนจากนักคิด, รวบรวมและจัดพิมพ์โดยสำนักงานคณะกรรมการการศีกษาแห่งชาติ, (กรุงเทพมหานคร : โครงการวิถีการเรียนรู้ของคนไทย, ๒๕๔๖) : ๕๘.

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๖๐๓.

^{๑๐} ติวรายละเอียดใน อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๒/๓๐๘-๓๐๙, ๘๕/๓๑๐-๓๑๑.

ของสิ่งทั้งปวงตามธรรมชาติ (อภิปัญญาสิกขา) ซึ่งหมายถึงอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก ได้แก่

๑. จักขุ (ตา) กับรูป (รูป)
๒. โสตะ (หู) กับ สัททะ (เสียง)
๓. ชานะ (จมูก) กับ คันธะ (กลิ่น)
๔. ชิวหา (ลิ้น) กับ รส (รส)
๕. กาย (กาย) กับ โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องกาย)
๖. มโน (ใจ) กับธรรมารมณฺ์ (สิ่งที่ใจนึกคิด)^{๑๑}

พระพุทธศาสนามีจุดหมายของการเรียนรู้สูงสุดที่ปัญญา กล่าวคือ ปัญญาที่รู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามธรรมชาติ ดังนั้นมนุษย์จึงต้องเรียนรู้ที่จะฝึกฝนควบคุมระมัดระวังตนให้รู้เท่าทันเมื่อตาเห็นรูป จมูกได้กลิ่น หูได้ยินเสียง ลิ้นลิ้มรส กายสัมผัส จีวรรับรู้อารมณ์ ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองภายในขอบเขตของสิ่งที่ได้เรียนรู้นั้น ๆ สามารถที่จะดำเนินชีวิตให้ถูกต้องดีงาม แก้ปัญหาในชีวิตและดับทุกข์ได้ ดังที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อยังไม่รู้อย่าง ไม่กำหนดรู้ ไม่คลายกำหนด ไม่ละจักขุ เป็นผู้ไม่ควรเพื่อความสิ้นทุกข์...โสตะ ฯลฯ ชานะ ฯลฯ ชิวหา ฯลฯ กาย ฯลฯ บุคคลเมื่อยังไม่รู้อย่าง ไม่กำหนดรู้ ไม่คลายกำหนด ไม่ละมโน เป็นผู้ไม่ควรเพื่อความสิ้นทุกข์

ภิกษุทั้งหลาย ส่วนบุคคลเมื่อรู้อย่าง กำหนดรู้ คลายกำหนด ละจักขุได้ เป็นผู้ควรเพื่อความสิ้นทุกข์ ฯลฯ ชิวหา ฯลฯ กาย ฯลฯ บุคคลเมื่อรู้อย่าง กำหนดรู้ คลายกำหนด ละมโนได้ เป็นผู้ควรเพื่อความสิ้นทุกข์^{๑๒}

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อยังไม่รู้อย่าง ไม่กำหนดรู้ ไม่คลายกำหนด ไม่ละรูป เป็นผู้ไม่ควรเพื่อความสิ้นทุกข์...สัททะ ฯลฯ คันธะ...รส...โผฏฐัพพะ... ฯลฯ บุคคลเมื่อยังไม่รู้อย่าง ไม่กำหนดรู้ ไม่คลายกำหนด ไม่ละธรรมารมณฺ์ เป็นผู้ไม่ควรเพื่อความสิ้นทุกข์

ภิกษุทั้งหลาย ส่วนบุคคลเมื่อรู้อย่าง กำหนดรู้ คลายกำหนด ละรูปได้ เป็นผู้ควรเพื่อความสิ้นทุกข์...สัททะ ฯลฯ คันธะ...รส...โผฏฐัพพะ... ฯลฯ บุคคลเมื่อรู้อย่าง กำหนดรู้ คลายกำหนด ละธรรมารมณฺ์ได้ เป็นผู้ควรเพื่อความสิ้นทุกข์^{๑๓}

^{๑๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๓/๒๒.

^{๑๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๑๑/๑๒๕.

^{๑๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๑๒/๑๒๕.

จากความหมายหรือบทนิยามดังกล่าวข้างต้น การเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา จึงหมายถึง กระบวนการฝึกฝนพัฒนาตนด้วยอายตนะภายในตัวมนุษย์หรืออินทรีย์ ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สัมพันธ์กับอายตนะภายนอกหรืออารมณ์ ๖ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องกาย) ธรรมารมณ์ (อารมณ์ ที่เกิดกับใจ) พร้อมกับการประพฤติปฏิบัติ ตามกระบวนการของไตรสิกขา ได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ซึ่งเป็น กระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้มนุษย์เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเจริญองงามของชีวิตและเป็นวิถี ชีวิตทั้งหมดของมนุษย์

๓.๑.๒ กระบวนการของการเรียนรู้

การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่สำคัญของชีวิต ตราบใดที่ยังดำรงชีวิตอยู่ก็ต้องมีการ เรียนรู้ที่จะปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม เพราะบุคคลจะมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างไร จะมี พฤติกรรมอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับกระบวนการเรียนรู้ และการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยการรับรู้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับร่างกายและจิตใจ ด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ของ มนุษย์ โดยมีแนวคิดที่ มนุษย์ประกอบขึ้นด้วยรูปขันธ์ (ร่างกาย) ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ หรือธาตุ ๔ และนามขันธ์ (จิตใจ) ได้แก่ เวทนา (ความรู้สึกร) สัญญา (ความจำ) สังขาร (การคิด) และวิญญาณ (จิตใจ)^{๑๔} ทั้งรูปขันธ์ (ร่างกาย) และนามขันธ์ (จิตใจ) ประกอบเข้าเป็นชีวิตและอิงอาศัยซึ่งกันและกัน ร่างกายต้องอาศัยจิตใจจึงจะแสดงพฤติกรรม ต่าง ๆ ได้ และจิตใจต้องอาศัยร่างกายคอยรับรู้อารมณ์ภายนอก หรือกล่าวได้ว่ามนุษย์เป็นผู้ รับรู้อารมณ์โลก ส่วนโลกเป็นสิ่งที่ถูกรู้ ดังพุทธพจน์ที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

จักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางจักขุวิญญาณมีอยู่ในที่ใด โลกหรือการ บัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ในที่นั้น ฯลฯ

ชีวหา ฯลฯ มโน ธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางมโนวิญญาณมีอยู่ ในที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ในที่นั้น

ส่วนจักขุ รูป จักขุวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางจักขุวิญญาณไม่มีในที่ใด โลกหรือ การบัญญัติว่าโลกก็ไม่มีในที่นั้น ฯลฯ

ชีวหา ฯลฯ มโน ธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ ธรรมที่พึงรู้แจ้งทางมโนวิญญาณไม่มี ในที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็ไม่มีในที่นั้น^{๑๕}

^{๑๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๘/๒๒๐.

^{๑๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๖๘/๕๘.

จากพุทธพจน์นี้ คำว่าโลกตามแนวคิดของพระพุทธศาสนาก็คือ อายตนะภายใน หรืออินทรีย์ ๖ ได้แก่ จักขุ (ตา) โสตะ (หู) ชานะ (จมูก) ชิวหา (ลิ้น) กาย (กาย) และมโน (ใจ) กับอายตนะภายนอกหรืออารมณ์ ๖ ได้แก่ รูป (รูป) สัทตะ (เสียง) คันธะ (กลิ่น) รส (รส) โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ต้องกาย) ธรรมารมณ (อารมณ์ที่เกิดกับใจ) เมื่ออายตนะภายในกระทบกับ อายตนะภายนอกจะเกิดเป็นความรู้เฉพาะด้านของแต่ละอายตนะขึ้น หรือเรียกว่า วิญญูญาณ แปลว่า ความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในกับอายตนะภายนอกกระทบกัน เช่น ตากระทบวัตถุ สิ่งหนึ่งเกิดการเห็นขึ้น เรียกว่า เกิดวิญญูญาณทางตา แสดงให้เห็นเป็นแผนภาพได้ดังนี้

จักขุ (ตา) — กระทบ —> รูป (รูป) —————> เกิดความรู้ —> จักขุวิญญูญาณ (เห็น)
 โสตะ (หู) — กระทบ —> สัทตะ (เสียง) —————> เกิดความรู้ —> โสตวิญญูญาณ (ได้ยิน)
 ชานะ (จมูก) — กระทบ —> คันธะ (กลิ่น) —————> เกิดความรู้ —> ชานวิญญูญาณ (ได้กลิ่น)
 ชิวหา (ลิ้น) — กระทบ —> รส (รส) —————> เกิดความรู้ —> ชิวหาวิญญูญาณ (รู้รส)
 กาย (กาย) — กระทบ —> โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องกาย) — เกิดความรู้ —> กายวิญญูญาณ (รู้สิ่งที่ถูกต้องกาย)
 มโน (ใจ) — กระทบ —> ธรรมารมณ (อารมณ์ที่เกิดกับใจ) — เกิดความรู้ —> มโนวิญญูญาณ (รู้สิ่งที่ใจนึกคิด)

แผนภาพที่ ๓.๑ แสดงความรู้เฉพาะด้านของแต่ละอายตนะ^{๑๖}

จากแผนภาพ ๓.๑ ตั้งแต่ตากระทบรูปจนถึงกายกระทบโผฏฐัพพะ เป็นการกระทบกันทางวัตถุ สามารถเข้าใจได้ง่าย ส่วนใจกระทบธรรมารมณนั้น ใจเป็นสิ่งที่รับรู้เช่นกัน ยกตัวอย่าง เช่น ในบางขณะเราไม่ได้สัมผัสสิ่งใดจากภายนอกเลย ไม่ว่าจะทางตา หู จมูก ลิ้น กาย แต่ใจเกิดการรับรู้ขึ้นมาจากการที่นึกถึงภาพผู้ชายคนหนึ่งที่เคยเห็น (ขณะนั้นไม่มีผู้ชายคนนั้นหรือรูปของผู้ชายคนนั้นให้เห็นด้วยตา) ภาพของผู้ชายคนนั้นมาจากความจำ สิ่งที่ใจรับรู้ดังกล่าว เรียกว่า ธรรมารมณ ซึ่งสิ่งที่รับรู้ด้วยใจในเรื่องต่างๆ เกิดขึ้นเสมอ ๆ ในชีวิตประจำวันของมนุษย์ และทำให้คิดปรุงแต่งได้มากมาย

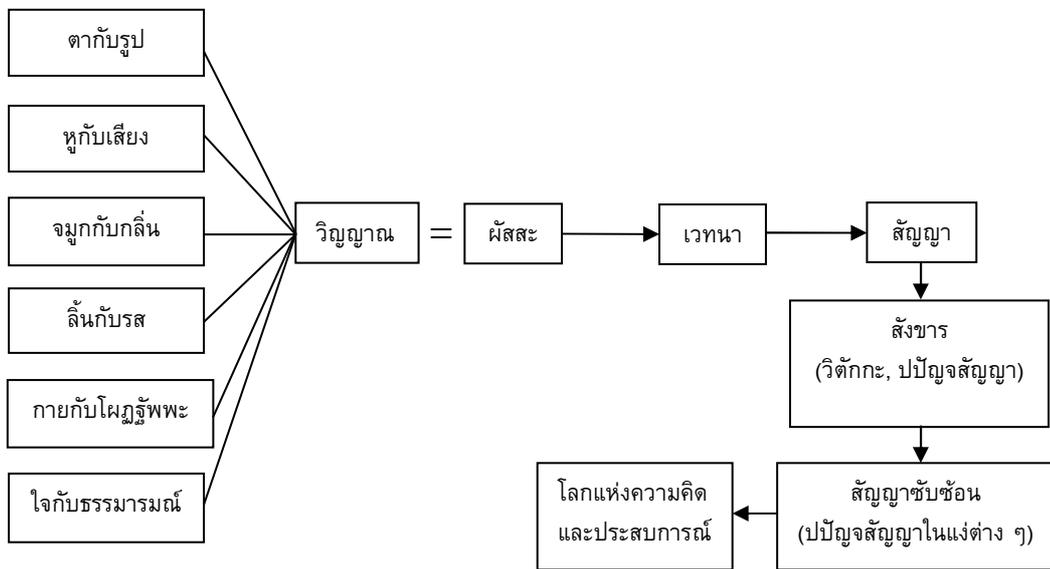
ดังนั้น การรับรู้จะเกิดขึ้นได้จะต้องมีองค์ประกอบทั้ง ๓ อย่าง คือ

๑. อายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
๒. อายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องกาย) ธรรมารมณ (อารมณ์ที่เกิดกับใจ)
๓. วิญญูญาณ คือ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในกับอายตนะภายนอกกระทบกัน^{๑๗}

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๕-๓๖.

^{๑๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๐๓.

องค์ประกอบทั้งสามข้างต้นนี้เมื่อประจวบกันเข้าพร้อมกันจึงเกิดเป็นผัสสะ แปลว่า การกระทบ ซึ่งเป็นขั้นตอนสำคัญหรือจุดเริ่มต้นของการรับรู้และการเรียนรู้ ถ้าไม่มีผัสสะ การรับรู้และการเรียนรู้จะเกิดขึ้นไม่ได้ หมายความว่า เมื่อผัสสะเกิดขึ้น กระบวนการก็ดำเนินต่อไป คือ จากผัสสะนำไปสู่เวทนา เวทนา หมายถึงความรู้สึกที่มีต่ออารมณ์ที่รับรู้ นั้น ได้แก่ ความรู้สึกสุขสบาย (สุขเวทนา) ความรู้สึกไม่สบาย (ทุกขเวทนา) หรือความรู้สึกไม่ทุกข์ไม่สุข (อทุกขมสุขเวทนา)^{๑๘} กล่าวคือ ถ้าสุขสบายหรือชอบใจก็ตื่นบรรทม (ตันทา) ถ้าไม่สบายหรือไม่ชอบใจก็อยากให้พ้นจากสภาพนั้น ๆ (วิภวตันทา) ซึ่งความสุขสบายหรือความไม่สุขสบายจากเหตุการณ์ต่าง ๆ อันเป็นประสบการณ์แต่ละอย่างที่ผ่านมาจิตใจจะจำไว้ (สัญญา) เช่น เมื่อเด็กเห็นเตารีดที่กำลังร้อนอยู่ ครั้งแรกที่เห็นยังไม่รู้ว่าเป็นอะไร เมื่อเอามือไปจับ (ผัสสะ) เกิดการรับรู้เป็นทุกขเวทนาขึ้นคือรู้สึกทุกข์เพราะความร้อน แล้วจิตเอาไปจำไว้ว่าถ้าจับเตารีดจะมีความทุกข์ เมื่อเด็กเห็นเตารีดอีกก็จะไม่จับเพราะรู้ว่าร้อน การรู้นี้มาจากความจำ และการที่เอามือไปจับหรือไม่จับนั้นต้องผ่านความคิดและเจตจำนงหรือความจงใจ เจตจำนงนี้ขึ้นอยู่กับเวทนาและสัญญา กล่าวคือ ก่อนที่จะรู้ว่าเตารีดร้อนเด็กต้องการจับ หลังจากรู้ว่าเตารีดร้อนและเมื่อเห็นอีกก็จำได้ จึงไม่ต้องการจับ การต้องการหรือไม่ต้องการนั้นเกิดจากการคิดปรุงแต่ง (สังขาร) ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นเป็นแผนภาพกระบวนการของการรับรู้ได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๓.๒ แสดงกระบวนการของการรับรู้ในพระพุทธศาสนา

^{๑๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๖, ๓๕๓/๓๗๓, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๗๐/๓๐๓, อง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๓๔.

จากแผนภาพที่ ๓.๒ เมื่ออายตนะภายในกระทบกับอายตนะภายนอก ตากับรูป เป็นต้น จนถึงเวทนา จะเป็นการรับรู้บริสุทธิ์ตามธรรมชาติหรือกระบวนการรับรู้แบบวิวิฎฐิ^{๑๙} เวทนาเป็นเพียงองค์ประกอบที่ทำให้การรับรู้ถูกต้องสมบูรณ์ จึงเป็นส่วนประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่ง โดยทำหน้าที่เป็นเครื่องชี้บอกให้รู้ว่าอะไรเป็นอันตรายแก่ชีวิต (เช่น เด็กจับเตารีดแล้วร้อน) ควรหลีกเลี่ยง หรือสิ่งที่ใดที่เกื้อหนุนแก่ชีวิต ควรนำมาใช้ประโยชน์ เวทนาจึงช่วยให้กระบวนการเรียนรู้ดำเนินต่อไป สามารถสร้างความรู้ความเข้าใจที่ครบถ้วนสมบูรณ์^{๒๐} แต่ถ้ากล่าวตามหลักการของกระบวนการรับรู้บริสุทธิ์ การรับรู้เกิดขึ้นจากอายตนะแล้วเสร็จสิ้นที่ผัสสะ กล่าวคือ มีแต่องค์ธรรมที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ยังไม่มีการคิดพิจารณาวิเคราะห์ตัดสินใด ๆ ยังไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เข้ามาเกี่ยวข้อง จากเวทนา สัญญา สังขาร เป็นกระบวนการรับรู้แบบเสพเสวยโลกหรือกระบวนการรับรู้แบบสังสารวิฎฐิ^{๒๑} กล่าวคือ มีความรู้สึกต่อสิ่งที่ตนรับรู้เป็นความรู้สึกชอบ ไม่ชอบ (เวทนา) และมีการจำได้ว่าสิ่งนั้นคืออะไร (สัญญา) เมื่อเกิดการจำได้ก็มีการคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์ให้เป็นไปตามที่ตนต้องการปรารถนา (สังขาร) ด้วยแรงผลักดันของตัณหา มานะ ทิฎฐิ^{๒๒} ทำให้มองไม่เห็นสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง ติดอยู่ในทุกข์และไม่สามารถข้ามพ้นความทุกข์ไปได้

ดังนั้นมนุษย์คิดอย่างไรและแสดงพฤติกรรมออกมาอย่างไร การรับรู้ของมนุษย์จะดำเนินไปตามความเป็นจริงหรือคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริงขึ้นอยู่กับเวทนา เช่นเดียวกันอายตนะย่อมมีความสำคัญเพราะเป็นแหล่งที่ทำให้เวทนาเกิดขึ้น จากกระบวนการรับรู้ดังกล่าวอายตนะจึงเป็นกระบวนการที่ทำหน้าที่ ๒ ประการ คือ

๑. เป็นช่องทางรับรู้โลก กล่าวคือ เป็นเครื่องมือสื่อสารทำให้มนุษย์ได้รับข้อมูลแหล่งความรู้ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นที่ช่วยให้มนุษย์สามารถเกี่ยวข้องกับโลกได้อย่างถูกต้อง ทำให้ชีวิตดำรงอยู่และเป็นไปด้วยดี

๒. เป็นช่องทางเสพเสวยโลก หรือเป็นช่องทางที่มนุษย์รับอารมณ์ต่างๆ กล่าวคือ มีความรู้สึกต่อสิ่งที่ตนรับรู้ ด้วยการดู การฟัง การดม การลิ้มรส การสัมผัสสิ่งต่าง ๆ ความสนุกสนานรื่นเริง ความเสียใจ ความหดหู่ท้อแท้ใจ ฯลฯ ตลอดจนจินตนาการต่าง ๆ^{๒๓}

แสดงให้เห็นเป็นแผนภาพการทำหน้าที่ของอายตนะได้ดังนี้

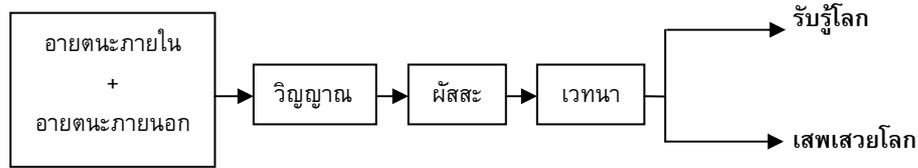
^{๑๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๘.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

^{๒๒} คุรยละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๗/๑๕๑/๔๑๒-๔๑๘.

^{๒๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า

แผนภาพที่ ๓.๓ แสดงการทำหน้าที่ของอายตนะ

จึงสรุปได้ว่ากระบวนการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ต้องมีการรับรู้ ซึ่งการรับรู้เกิดจากองค์ประกอบ คือ อายตนะภายในกระทบกับอายตนะภายนอก เกิดเป็นวิญญานหรือเกิดเป็นความรู้แจ้งอารมณ์ในแต่ละอายตนะ เมื่อองค์ประกอบดังกล่าวประจวบเข้าพร้อมกันจะเกิดเป็นผัสสะหรือการรับรู้ ผัสสะจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา เมื่อเกิดผัสสะแล้วเวทนาจะเกิดขึ้นตามมา ถ้าจิตไม่มีกิเลสจะเป็นการรับรู้โลกตามธรรมชาติ คือ การรับรู้สิ่งทั้งหลายที่ปรากฏกับจิตตรงตามความเป็นจริง แต่ถ้าจิตประกอบด้วย ตัณหา มานะ ทิฏฐิสัญญาจะปรุงแต่งให้เป็นบุคคล ตัวตน เราเขา สัญญาในขั้นนี้จะเป็นปัญจสัญญา เป็นสัญญาที่เนื่องจากสังขารซึ่งปรุงแต่งภาพอารมณ์ให้ออกในแง่มุมต่าง ๆ มากมายทั้งที่เป็นกุศลและอกุศลตามโลกแห่งประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ทำให้ไม่สามารถมองเห็นสิ่งทั้งหลายตรงตามความเป็นจริง ก่อให้เกิดปัญหามากมายในชีวิต เป็นช่องทางการรับรู้แบบเสพเสวยโลก

๓.๑.๓ ประเภทของความรู้

จากกระบวนการของการรับรู้ เมื่อมนุษย์เกิดการรับรู้ จะเกิดการเรียนรู้หรือเกิดเป็นความรู้ขึ้น เมื่อกล่าวถึงประเภทของความรู้ในพระพุทธศาสนา พบว่ามีการแบ่งประเภทของความรู้ออกไปต่าง ๆ กันมากมายตามเหตุและผลแห่งธรรมนั้นเพื่อให้ครอบคลุมหลักธรรมในพระพุทธศาสนามากที่สุด ในที่นี้จึงแบ่งประเภทของความรู้ตามพัฒนาการทางปัญญาภายในขอบเขตของการรับรู้และการเรียนรู้ ดังนี้

๑. **ความรู้ระดับวิญญานหรือการรับรู้ (consciousness)** คือ ความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายในของมนุษย์อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กระทบอารมณ์หรืออายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เช่น ตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นได้รับรส การสัมผัสถูกต้องกับกายหรือวัตถุ และใจได้รับอารมณ์ เกิดเป็นความรู้ขึ้น เรียกว่า วิญญาน หมายถึง ความรู้แจ้งอารมณ์ เช่น จักขุวิญญาน คือการรู้แจ้งทางตา ความรู้ระดับวิญญานมีลักษณะง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน เพียงแต่ตาเห็นรูปก็รู้ว่าเป็นรูป ยังไม่รู้ถึงรายละเอียดและความหมายใด ๆ ของรูปนั้น ๆ กล่าวคือ รู้เพียงว่าเป็นรูป แต่ไม่รู้ว่าเป็นรูป ของใคร รูปอะไร หรือแม้หูได้ฟังเสียงก็เช่นเดียวกัน เรารู้ว่าเป็นเพียงเสียงแต่ไม่รู้ชัดว่าเป็นเสียงของใครหรือเสียงอะไร เป็นต้น

๒. ความรู้ระดับสัญญา (perception) หมายถึง ความรู้ที่เกิดสืบเนื่องมาจากความรู้ระดับวิญญาณ กล่าวคือ การรู้ถึงคุณลักษณะต่าง ๆ ของอารมณ์หรือสิ่งเรานั้น ๆ เช่น เมื่อตาเห็นรูปและเกิดเห็นว่าเป็นรูปแล้ว จะเกิดความรู้เกี่ยวกับคุณลักษณะและรายละเอียดของรูปว่าเป็นรูปอะไร รูปใคร เป็นต้น ความรู้ดังกล่าวนี้เรียกว่า ความกำหนดได้หมายรู้ รวมทั้งความรู้ที่เกิดจากการกำหนดหมาย หรือหมายรู้แล้วเก็บบันทึกรวบรวมไว้เป็นวัตถุติบของความจิตต่อ ๆ ไป ทำให้มีการรู้จัก จำได้ รู้ เข้าใจ และคิดได้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป โดยอาศัยการเทียบเคียงระหว่างประสบการณ์เดิมหรือความรู้เก่ากับความรู้นี้ใหม่ ซึ่งเป็นความรู้ที่เกิดสืบเนื่องมาจากความรู้ระดับวิญญาณ กล่าวคือ เป็นการรู้ถึงคุณลักษณะต่าง ๆ ของอารมณ์หรือสิ่งเรานั้น ๆ ความรู้ระดับสัญญานี้แบ่งได้เป็น ๖ ชนิดตามทางแห่งการรับรู้ คือ รูปสัญญา (สัญญาเกี่ยวกับรูป) สัทสัญญา (สัญญาเกี่ยวกับเสียง) คันธสัญญา (สัญญาเกี่ยวกับกลิ่น) รสสัญญา (สัญญาเกี่ยวกับรส) โผฏฐัพพสัญญา (สัญญาเกี่ยวกับสิ่งที่ต้องกาย) ธรรมสัญญา (สัญญาเกี่ยวกับเรื่องในใจหรือสิ่งที่ใจรู้และนึกคิด) เช่น เมื่อเราเห็นผู้หญิงคนหนึ่งที่เป็นเพื่อนแนะนำให้รู้จักว่าชื่อกัลยา ภาพผู้หญิงชื่อกัลยาและเสียงของเพื่อนว่ากัลยาจะไปเก็บไว้ที่จิตของเราหลายวันจากนั้นเราได้พบเห็นผู้หญิงที่ชื่ออีกก็กัลยาอีกก็จำหน้าและชื่อเขาได้ด้วย ความจำได้นี้เรียกว่า สัญญา หรือขณะที่ชะนีร้อง เสียงของชะนีก็จะไปเก็บอยู่ในจิตของเรา เมื่อเพื่อนขอให้ทำเสียงชะนีร้องให้ฟัง เราก็สามารถทำเสียงของชะนีได้ แสดงให้เห็นว่าเราสามารถถ่ายทอดเสียงที่เก็บอยู่ในจิตออกมาเป็นเสียงได้ สิ่งที่เก็บอยู่ในจิตของเราไม่ว่าจะเป็นภาพต่าง ๆ กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ต่าง ๆ ก็เช่นเดียวกัน^{๒๔}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แบ่งสัญญาตามสภาพที่ปรุงแต่งว่ามี ๒ ระดับ ได้แก่

ก. สัญญาขั้นต้น ได้แก่ ความหมายรู้ลักษณะอาการตามสภาวะของสิ่งนั้น ๆ โดยตรง เช่น หมายรู้ว่าสีเขียว ขาว ดำ แดง แข็ง อ่อน รสเปรี้ยว หวาน รูปว่างกลมแบน ยาว สั้น ฯลฯ

ข. สัญญาซ้อนเสริม ได้แก่ ความหมายรู้ไปตามความคิดปรุงแต่ง หรือตามความรู้ความเข้าใจในระดับต่าง ๆ เช่น หมายรู้ว่าสวย น่าเกลียด น่าขัง ว่าไม่เที่ยง ว่าไม่ใช่ตัวตน ฯลฯ สัญญาซ้อนเสริมนี้แบ่งได้เป็น ๒ ชนิด คือ

๑) ปัญญาสัญญา แปลว่า สัญญาที่เกิดจากความคิดปรุงแต่งที่เป็นอกุศล คือ สัญญาที่ประกอบด้วยกิเลสเครื่องเนิ่นช้า คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ก่อให้เกิดโลภะ โทสะ โมหะ ทำให้ความรู้บิดเบือนไป เช่น หมายรู้ลักษณะอาการที่เราหวงแหนเป็นเจ้าของ หมายรู้ลักษณะอาการหลงในอำนาจของตน หมายรู้ลักษณะอาการในผู้อื่นที่ตนเห็นว่าด้อยกว่า ฯลฯ

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙.

๒) วิชาภาคยัสัญญา แปลว่า สัญญาที่เกิดจากความรู้อย่างเข้าใจที่ถูกต้อง คือ สัญญาที่ช่วยส่งเสริมการพัฒนาปัญญาให้เจริญงอกงามในแนวทางของกุศลธรรม เช่น หมายรู้ลักษณะอาการซึ่งแสดงภาวะที่เป็นเหตุปัจจัย ภาวะที่ไม่เที่ยง ภาวะที่ไม่มีตัวตน ฯลฯ^{๒๕}

๓. ความรู้ระดับทิฏฐิ (conception) หมายถึง ความเห็น ความเข้าใจโดยนัย เหตุผล ที่เกิดจากการพิจารณาเปรียบเทียบแล้วสรุปลงเป็นข้อสรุปอย่างใดอย่างหนึ่ง ได้แก่ ทัศนคติ แนวคิด หรือทฤษฎีต่าง ๆ ที่เป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุผลมากหรือน้อย หรือไม่ประกอบด้วยเหตุผล หรืออาจเป็นความรู้ที่เกิดจากภายนอก เช่น การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การสัมผัส ความรู้ในลักษณะนี้จึงมีลักษณะเป็นนามธรรมซึ่งยิ่งกว่าความรู้ระดับวิญญาณ และสัญญา เช่น เมื่อสารีบุตรปริพาชกได้ฟังธรรมที่พระอัสสชิแสดงว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมนั้น และความดับธรรมเหล่านั้น”^{๒๖} เป็นเหตุให้สารีบุตรปริพาชกพิจารณาธรรมที่พระอัสสชิแสดง และสังเคราะห์ลงเป็นความคิดรวบยอดว่า ธรรมนั้นเป็นทางที่ทำให้พ้นจากความทุกข์ การรู้จักทางที่ทำให้พ้นจากความทุกข์ของ สารีบุตรปริพาชกจึงเป็นความรู้ระดับทิฏฐิและความเห็น

ความเห็นความเข้าใจที่ผิดไปจากความเป็นจริง เป็นไปเพื่อสร้างกิเลส เรียกว่า มิจฉาทิฏฐิ มี ๓ อย่าง คือ

- ๑) อภิกิริยาทิฏฐิ แปลว่า ความเห็นว่าเป็นอันทำ เห็นว่าการกระทำไม่มีผล
- ๒) อเหตุกทิฏฐิ แปลว่า ความเห็นที่ไม่มีเหตุ เห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีเหตุปัจจัย
- ๓) นัตถิกทิฏฐิ แปลว่า ความเห็นที่ไม่มี เห็นว่าไม่มีการกระทำหรือสภาวะที่จะกำหนดเอาเป็นหลักได้^{๒๗}

ส่วนความรู้ที่ตรงกับความเป็นจริง เช่น เห็นว่าทำดีมีผลดี ทำชั่วได้ผลชั่ว มารดาเป็นผู้มีคุณ เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ กล่าวถึงสัมมาทิฏฐิในกระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา หมายถึง ปัญญาอันเห็นชอบในอริยสัจ ๔^{๒๘}

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒-๔๓.

^{๒๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๑/๗๓.

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๙๔-๑๐๒/๙๗-๑๐๙.

^{๒๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

๔. **ความรู้ระดับญาณ (insight)** เป็นความรู้ที่พัฒนามาจากความรู้ระดับทิวฏฐิ ซึ่งความรู้ระดับทิวฏฐิเป็นความรู้ที่ยังคลุมเครือไม่แจ่มชัด แต่ความรู้ระดับญาณจะปรากฏแจ่มชัด ไม่ใช่รู้ส่วนใดส่วนหนึ่ง เป็นความรู้ที่สมบูรณ์ เป็นความหยั่งรู้ เป็นความรู้บริสุทธิ์ เป็นความรู้ตรงตามสภาวะ หรือกล่าวได้ว่า ญาณคือความรู้บริสุทธิ์ที่สว่างแจ้งขึ้น มองเห็นตามสภาวะของสิ่งนั้น ๆ

ญาณมีหลายระดับ บางที่เป็นความรู้ที่ผิด เพราะมีความรู้สึกรยึดถือของตน บางที่เป็นความรู้บางส่วนไม่สมบูรณ์ แต่ก็ เป็นความรู้บริสุทธิ์ บางครั้งญาณเกิดขึ้นโดยอาศัยความคิด เหตุผล โดยไม่ขึ้นต่อเหตุผล แต่สัมพันธ์กับตัวสภาวะที่เป็นอยู่จริงในขณะนั้นหรือรู้อารมณ์ตามสภาวะ

ความรู้ระดับญาณเป็นความรู้ระดับสูงของมนุษย์ ความรู้ระดับญาณอาจเกิดขึ้นได้หลายวิธี เช่น บุคคลที่มีปัญญาเพียงแต่ได้ฟังคำบางคำหรือประโยคบางประโยค หรือเห็นเหตุการณ์ที่สะท้อนใจบางอย่างก็อาจก่อให้เกิดญาณขึ้นมาได้ แต่สำหรับบุคคลทั่วไปญาณสามารถเกิดขึ้นได้โดยการกระทำจิตให้สงบเป็นสมาธิ

ความรู้ระดับญาณจึงเป็นความรู้กระจ่างชัดและลึกซึ้งที่สุด เป็นผลสำเร็จทางปัญญาสูงสุดของมนุษย์ เท่าที่มนุษย์จะพัฒนาไปให้ถึงได้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากปุถุชนหรือบุคคลธรรมดาทั่วไปสู่อริยบุคคล

ความรู้ระดับวิญญูญาณ สัญญา ทิวฏฐิ และญาณ จึงมีความสัมพันธ์กัน โดยสัญญาเป็นความรู้ที่สืบเนื่องมาจากวิญญูญาณ ทำให้มีการรู้จัก จำได้ เกิดเป็นการกำหนดหมาย ทิวฏฐิเกิดจากสัญญา^{๒๙} คือ เมื่อกำหนดหมายสิ่งต่าง ๆ อย่งไรก็จะลงความเห็นสรุปเอาว่าเป็นอย่างนั้น ซึ่งสามารถนำมาใช้ให้สำเร็จประโยชน์ในกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์

ญาณจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยสัญญา เช่น ชายคนหนึ่งมองเห็นคางคกถูกรถทับตายเกิดวิปัสสนาญาณขึ้น มองเห็นความไม่เที่ยงแท้ยั่งยืนในสิ่งทั้งหลาย ญาณที่เกิดขึ้นนั้นอาศัยสัญญามากมายเป็นเหตุ เช่น สัญญาเกี่ยวกับความตาย ความสิ้นสุดเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของสิ่งทั้งหลาย ปัญญาที่ทำให้มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างสัญญาเหล่านั้นทำให้เกิดญาณดังกล่าว

ญาณทำให้เกิดทิวฏฐิได้ ดังตัวอย่างเรื่องของพกรพรมที่มีญาณระลึกชาติได้ยาวนาน ไม่มีที่สิ้นสุด มองเห็นสัตว์ทั้งหลายเกิดดับไม่ถ้วน แต่ตนเองคงอยู่อย่างเดิมตลอดจึงเกิดทิวฏฐิหลงยึดว่าภาวะแห่งพรมนั้นคงอยู่ตลอดไป ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่เคลื่อนจากภพหนึ่งไปสู่ภพอื่น ไม่มีเหตุให้เกิด ไม่มีทุกข์ พรมเป็นผู้สร้างและบันดาลสิ่งต่าง ๆ สภาวะแห่งพรมนั้น

^{๒๙} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๓๗/๑๓๔.

คงอยู่ตลอดไป^{๓๐} จากตัวอย่างนี้จะเห็นได้ว่าทฤษฎีระดับสูงมักเกิดจากการได้ญาณบางอย่างขึ้นก่อน

ทฤษฎีเป็นเครื่องช่วยให้เกิดญาณได้ ดังจะเห็นได้ว่าทฤษฎีเป็นผลจากความคิดและเป็นข้อยึดถือของผู้ทรงความรู้ ผู้มีปัญญามาก หรือเจ้าลัทธิทั้งหลาย^{๓๑} และเป็นทฤษฎีที่มีเหตุผลมาก ถ้าไม่มีความยึดติดนั้นมากจนเกินไปและรู้จักใช้ปัญญาพิจารณา ก็ย่อมมีโอกาสที่จะเกิดญาณซึ่งช่วยให้ก้าวหน้าต่อไป

ดังนั้นเมื่อทฤษฎีหรือญาณเกิดขึ้นก็ย่อมมีการกำหนดหมายตามทฤษฎีหรือญาณนั้น เกิดเป็นสัญญาใหม่ขึ้นอีก ทฤษฎีและญาณจึงทำให้เกิดสัญญาซึ่งเป็นเครื่องประกอบของความรู้ และความคิดอื่นอีกต่อไป ทฤษฎีโดยส่วนมากมักทำให้เกิดสัญญาใหม่ที่ผิดพลาด ส่วนญาณจะช่วยให้เกิดสัญญาที่ถูกต้องและแก้สัญญาที่ผิดพลาด

ความรู้ระดับวิญญาน สัญญา ทฤษฎี และญาณ มีผลต่อการรับรู้และการเรียนรู้ของมนุษย์ กล่าวคือ ความรู้ระดับวิญญานและสัญญามีอิทธิพลต่อการรับรู้ การมองเห็น และการเข้าใจสิ่งแวดล้อมรอบตัว รวมถึงการที่จะสร้างความรู้่ออย่างอื่นอีกต่อไป แล้วสรุปลงความเห็นว่าเป็นอย่างนั้น ความเห็นหรือทฤษฎีมีผลต่อพฤติกรรมการแสดงออกและวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ แต่มักกลายเป็นเครื่องปิดกั้นไม่ให้เห็นความจริงด้านอื่น ๆ ในสิ่งนั้น ๆ ส่วนความรู้ระดับญาณเป็นความรู้ที่ลึกซึ่งกระจ่างชัดที่สุด เป็นปัญญาสูงสุดของมนุษย์ ความรู้ระดับนี้ทำให้มองเห็นความเป็นจริงของสิ่งทั้งปวงอย่างทะลุปรุโปร่ง มีผลต่อพฤติกรรมและการดำเนินชีวิตของบุคคลอย่างแท้จริงและถาวร

๓.๑.๔ ความถูกต้องของความรู้

ดังที่กล่าวไว้ในตอนต้นแล้วว่า กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายสูงสุดที่ปัญญา อันเป็นปัญญาที่รู้เท่าทันระบบความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง ดังนั้น การเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาเพื่อแสวงหาความรู้จึงมิใช่เป็นการเรียนรู้เพื่อเสพเสวยโลก หรือเป็นการเรียนรู้เพื่อสนองกิเลสตัณหาเท่านั้น แต่ต้องเป็นการเรียนรู้เพื่อทำลายกิเลสหรือทำตนให้หลุดพ้นจากความทุกข์ เพราะในชีวิตประจำวันของคนเราต้องพบกับแหล่งความรู้มากมาย หรือกล่าวได้ว่าเราต้องติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอกที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นการติดต่อสัมพันธ์จึงต้องรู้จักเลือกรับแต่ข้อมูลหรือความรู้ที่

^{๓๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๐๑/๕๓๗.

^{๓๑} ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๕๒/๒๘๔.

ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง ในเรื่องการตัดสินใจว่าความรู้อันใดเป็นประโยชน์หรือถูกต้องนั้น ในพระพุทธศาสนามีเกณฑ์การทดสอบหรือตัดสินความรู้ปรากฏในเกสปุตติสูตร ดังนี้

ครั้งหนึ่ง องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จถึงนิคมหนึ่งชื่อ เกสปุตตนิคม ชาวกาลามะได้ทราบข่าวจึงพากันมาเฝ้า แล้วได้ทูลเล่าว่า มีสมณพราหมณ์หลายกลุ่มมาสู่นิคมของพวกเราแล้วบอกว่า ตนมีความคิดอย่างนี้ ในขณะที่เดียวกัน ก็ได้วิจารณ์ความคิดพวกอื่นว่าผิด แต่ละกลุ่มที่มาจะประกาศความคิดของตนในทำนองนี้ ชาวกาลามะเกิดความสงสัยว่าใครพูดจริงใครพูดเท็จ จึงได้ขอให้พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักเกณฑ์ที่จะนำมาตัดสินความคิดของสมณพราหมณ์เหล่านั้น

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ชาวกาลามะทั้งหลาย ก็สมควรที่ท่านทั้งหลายจะสงสัยและลังเลใจ ท่านทั้งหลายเกิดความสงสัยและลังเลใจในสิ่งที่ควรสงสัยอย่างแท้จริง มาเกิด ชาวกาลามะทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย

๑. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการฟังตามกันมา
๒. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการถือสืบ ๆ กันมา
๓. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการเล่าลือ
๔. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการอ้างตำราหรือคัมภีร์
๕. อย่าปลงใจเชื่อเพราะตรรกะ (การคิดเอาเอง)
๖. อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุমান
๗. อย่าปลงใจเชื่อด้วยการคิดตรงตามแนวเหตุผล
๘. อย่าปลงใจเชื่อเพราะเข้าได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว
๙. อย่าปลงใจเชื่อเพราะมองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้
๑๐. อย่าปลงใจเชื่อเพราะนับถือว่าเป็นครูของเรา^{๓๒}

ชาวกาลามะทั้งหลาย เมื่อใดท่านรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้ดีเตียน ธรรมเหล่านี้เมื่อถือปฏิบัติแล้วย่อมไม่เกื้อกูล เป็นทุกข์ เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายควรละเสีย และเมื่อใดท่านรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้เมื่อถือปฏิบัติแล้วย่อมเกื้อกูล เป็นสุข เมื่อนั้น ท่านทั้งหลายจึงรับมาและทดลองปฏิบัติ จนแน่ใจแก่ตนเองว่าถูกต้อง

^{๓๒} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๕-๒๖๓.

เนื้อหาของเกสปุตติสูตรจัดว่าเป็นเกณฑ์การตัดสินหรือเป็นทฤษฎีที่เกี่ยวกับการตัดสิน (Judgment Theory) ซึ่งแบ่งเป็น ๒ ส่วน^{๓๓} คือ

๑. การไม่ให้เกิดทกลงใจเชื่อแหล่งความรู้ทั้ง ๑๐ ข้อ
๒. การให้ตรวจสอบแหล่งความรู้ด้วยตนเองว่าแหล่งความรู้ใดถูกต้อง

เมื่อนำสองส่วนนี้ไปเปรียบเทียบกับความรู้ ๔ ประเภทที่มีความสัมพันธ์กับวิธีการแสวงหาความรู้หรือวิธีทำให้เกิดปัญญาดังกล่าว ว่าการไม่ให้เกิดทกลงใจเชื่อแหล่งความรู้ทั้ง ๑๐ ข้อนั้น ตั้งแต่ความรู้ข้อที่ ๑-๕ และ ๑๐ เป็นความรู้ที่เกิดจากปัจจัยภายนอก เป็นความรู้ระดับวิญญาณ และความรู้ระดับสัญญา ได้แก่ ความรู้ที่เกิดจากตำราหรือบุคคลที่สั่งสอน ซึ่งแนะนำถ่ายทอด เรียกความรู้ประเภทนี้ว่า ศัพทประมาณ (สุตมยปัญญา) แหล่งความรู้ข้อที่ ๕-๙ เป็นความรู้ที่ได้จากการคิดพิจารณาด้วยเหตุผล การอนุมาน (กระบวนการคิดในการหาข้อสรุปจากเหตุผลที่มีอยู่) การคาดคะเน การเก็ง การทำนาย ซึ่งเป็นความรู้ระดับความเห็นหรือทิวฏฐิ เรียกความรู้ประเภทนี้ว่า อนุมานประมาณ (จินตามยปัญญา) องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยอมรับความรู้ที่เกิดจากศัพทประมาณและอนุมานประมาณ และทรงชี้แนะว่าความรู้ทั้งสองแหล่งดังกล่าวอาจทำให้เราหลงว่าเป็นความจริงได้ ควรมีการตรวจสอบ สอบสวน ทดลอง ปฏิบัติจนแน่ใจว่าถูกต้อง เรียกความรู้ที่มีการตรวจสอบ สอบสวน และการทดลองปฏิบัตินี้ว่า จักษุประมาณ (ภาวนามยปัญญา)^{๓๔} ซึ่งเป็นความรู้ระดับญาณ

หลักปฏิบัติต่อแหล่งความรู้ในเกสปุตติสูตรนี้ ทำให้เห็นว่ากระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนามีวิธีการตัดสินความรู้ว่าความรู้ใดเป็นประโยชน์และถูกต้องโดยไม่ให้เชื่อหรือยึดถือสิ่งใดสิ่งหนึ่งจากการฟังตาม ๆ กันมา เป็นต้น หากแต่ให้ยินดียอมรับฟังหลักการ ทฤษฎี คำสอน และความเห็นต่าง ๆ ของทุกฝ่ายด้วยใจเป็นกลาง ไม่ด่วนตัดสินสิ่งที่ยังไม่รู้ไม่เห็นว่าเป็นเท็จ ไม่ยืนยันกรานอยู่ตามเดิมในสิ่งที่ตนรู้หรือคิดเห็นเท่านั้นว่าถูกต้องว่าเป็นจริง แต่เมื่อพิจารณาเท่าที่เห็นด้วยปัญญาของตนแล้วว่าเป็นสิ่งที่มิมีเหตุผล และเห็นว่าผู้แสดงหลักการ ทฤษฎี คำสอน และความคิดเห็นนั้น ๆ เป็นผู้มีความจริงใจ ไม่ลำเอียง มีปัญญา จึงรับเอามาเพื่อคิดหาเหตุผลทดสอบความจริงต่อไปจนแน่ใจแก่ตนว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องแท้จริงอย่างแน่นอนเมื่อมั่นใจในเหตุผลเท่าที่ตนมองเห็น ก็พร้อมที่จะลงมือปฏิบัติ พิสูจน์ ทดลอง และแสวงหาความจริงจนเกิดประโยชน์สูงสุดตามหลักการ ทฤษฎี คำสอน และความเห็นเหล่านั้น

^{๓๓} พระมหาสมเกียรติ อุดกทิตติ, “การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาเซนกับพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๕๘.

^{๓๔} ผู้ช่วยศาสตราจารย์บุญมี แทนแก้ว, ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้), พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๔๙.

๓.๑.๕ ความผิดพลาดของความรู้

กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา ความผิดพลาดหรือความคลาดเคลื่อนของความรู้ หรือความรู้ความเข้าใจที่ผิดไปจากความเป็นจริง เรียกว่า วิปlass ซึ่งมี ๓ ระดับ^{๓๕} ได้แก่

๑. **สัญญาวิปlass** แปลว่า การหมายรู้ผิดพลาดจากความเป็นจริง เช่น คนตกใจ เห็นเชือกเป็นงู

๒. **จิตวิปlass** แปลว่า ความคิดผิดพลาดจากความเป็นจริง เช่น คนบ้าคิดเอาหญ้าเป็นอาหาร

๓. **ทัญญูวิปlass** แปลว่า ความเห็นผิดพลาดจากความเป็นจริง โดยเฉพาะเชื่อถือไปตามสัญญาวิปlassหรือจิตวิปlassนั้น เช่น มีสัญญาวิปlassเห็นเชือกเป็นงู แล้วเกิดทัญญูวิปlass เชื่อหรือลงความเห็นว่าที่บริเวณนั้นมีงูชุกชุม

ในพระพุทธศาสนามีแนวคิดว่าคุณคนทั่วไปมีสัญญาวิปlass จิตวิปlass และทัญญูวิปlass ทำงานเป็นกระบวนการสอดคล้องสัมพันธ์ให้เป็นไปใน ๔ ด้านด้วยกัน คือ

๑. สัญญาวิปlass จิตวิปlass ทัญญูวิปlass ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง
๒. สัญญาวิปlass จิตวิปlass ทัญญูวิปlass ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข
๓. สัญญาวิปlass จิตวิปlass ทัญญูวิปlass ในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา
๔. สัญญาวิปlass จิตวิปlass ทัญญูวิปlass ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม^{๓๖}

เมื่อมีการหมายรู้ผิดพลาด (สัญญาวิปlass) ก็ทำให้เกิดความคิดคลาดเคลื่อนจากความ เป็นจริง (จิตวิปlass) ส่งผลให้มีความคิดเห็นคลาดเคลื่อนตามมา (ทัญญูวิปlass) เป็นลำดับ ซึ่งเกิดจากแรงผลักดันของตัณหา มานะ ทัญญู^{๓๗}

ความคลาดเคลื่อนของความรู้นี้เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ เพราะทำให้บุคคลไม่เกิดปัญญารู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง และในทางตรงกันข้ามก็เป็นจุดหมายของการเรียนรู้ฝึกฝนอบรมตนให้เกิดปัญญาเพื่อทำลายวิปlassนั้นเสีย

^{๓๕} คุรยละเอียดใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๗/๗๙-๘๑ และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๖.

^{๓๖} คุรยละเอียดใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๗/๗๙-๘๑.

^{๓๗} คุรยละเอียดใน ขุ.ม. (ไทย) ๒๗/๑๕๑/๔๑๒-๔๑๘.

ประเภทของความรู้ ความถูกต้องของความรู้ และความผิดพลาดของความรู้ ดังกล่าว มีความสัมพันธ์กับการรับรู้และการเรียนรู้ของมนุษย์ กล่าวคือ ความรู้ในระดับ วิชาญาณ สัญญา ทิฏฐิ และญาณ มีความสัมพันธ์ต่อการเรียนรู้เพื่อพัฒนาไปสู่ปัญญา อันเป็น จุดหมายสูงสุดของการเรียนรู้ ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ต้องพบกับแหล่งความรู้มากมาย จึง ต้องมีวิธีการหรือหลักเกณฑ์การตัดสินใจว่าความรู้ใดถูกต้อง โดยไม่ให้เชื่อหรือยึดถือสิ่งใด สิ่งหนึ่งจากการฟังตาม ๆ กันมา เป็นต้น แต่ให้คิดหาเหตุผลทดสอบความจริงจนแน่ใจแก่ตนเอง ว่าความรู้นั้นถูกต้องจึงรับมาปฏิบัติ แต่โดยมากมนุษย์มักมีความเชื่อหรือความเห็นที่ผิดพลาด ไปจากความเป็นจริงหรือวิปلاสน์ ซึ่งเกิดจากตัณหา มานะ ทิฏฐิของตน อันเป็นอุปสรรคของ การเรียนรู้ มนุษย์จึงต้องทำลายวิปลาสน์นั้นเสีย ด้วยการฝึกฝนอบรมตนให้เกิดปัญญา โดยใช้ อายตนะภายในตัวมนุษย์เองเป็นเครื่องมือในการเรียนรู้ ซึ่งจะกล่าวในหัวข้อต่อไป

๓.๒ กระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับอายตนะ

การติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอก มีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งต่อการ ดำรงชีวิตของมนุษย์ ทำให้มนุษย์เกิดการเรียนรู้ เกิดการรับรู้ข้อมูล การจำ การคิด และ การรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ซึ่งในชีวิตประจำวันอายตนะแต่ละอายตนะของมนุษย์สามารถทำหน้าที่ อยู่ตลอดเวลา ดังที่พระธรรมปิฎกได้กล่าวไว้ว่า “ชีวิตทั้งหมดเท่าที่บุคคลรู้สึกก็ดี โลกทั้งโลก เท่าที่ปรากฏแก่บุคคลก็ดี ความรู้ ความเข้าใจทุกอย่างที่เกิดขึ้นแก่บุคคลโดยปกติก็ดี ย่อม อยู่ในขอบเขตของการรับรู้และการคิดคำนึงนี้ เมื่อกล่าวในแง่หนึ่ง สิ่งเหล่านี้จึงเป็นทุกสิ่ง ทุกอย่างสำหรับบุคคล”^{๓๔} โลกทั้งโลกที่ปรากฏแก่บุคคลก็คือ ความสามารถในการรับรู้อารมณ์ ภายนอกและการแสดงออกหรือมีพฤติกรรมต่อสิ่งแวดล้อมเหล่านั้น เมื่อเรามีอายตนะเป็นปกติ ดีไม่พิการหรือบกพร่อง มีประสาทหูดี มีประสาทจมูกดี เป็นต้น ก็สามารถติดต่อสัมพันธ์กับโลก ภายนอกได้

๓.๒.๑ ผลกระทบที่เกิดจากอายตนะ

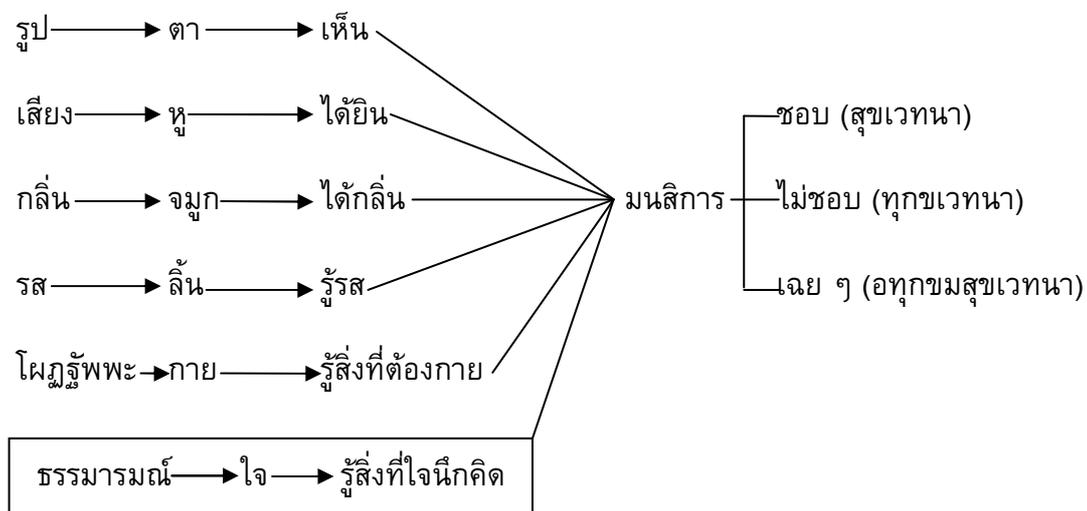
ดังที่ได้กล่าวในตอนต้นแล้วว่า เมื่อตาเห็นรูปก็จะเกิดเป็นความรู้หรือการรับรู้ทาง ตาขึ้น เรียกว่ามีผัสสะทางตาเกิดขึ้น อายตนะอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน หรืออาจกล่าวได้ว่า เมื่อ อายตนะแต่ละอายตนะทำหน้าที่ เป็นเหตุให้เกิดผัสสะ ดังที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัส ไว้ว่า “เพราะสพายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี”^{๓๕} ผัสสะจึงเป็นที่ประชุมพร้อมกันของ

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท โอเอ็นจีการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๘๘.

^{๓๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๒, อง.ตัก. (ไทย) ๒๐/๖๒/๒๔๒, อภิ.วิ (ไทย) ๓๕/๒๒๕-๒๔๒/๒๒๑.

องค์ประกอบ ๓ อย่าง ได้แก่ อายตนะภายในคือตา อายตนะภายนอกคือรูป และความรู้ทางตา หรือจักขุวิญญาณ เป็นต้น

กล่าวถึงอายตนะภายในของมนุษย์ คือ จิตหรือใจ นอกจากจะคิดนึกไปถึงสิ่งต่าง ๆ ยังต้องทำหน้าที่รับรู้อายตนะอื่น ๆ อีกด้วย เช่น การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น^{๔๐} เป็นต้น เมื่อรับรู้แล้วยังทำหน้าที่คิดพิจารณาตัดสินใจหรือมนสิการ^{๔๑} และย่อมมีผลอย่างใดอย่างหนึ่งต่อรูป ที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน และต่อกลิ่นต่าง ๆ เป็นต้น กล่าวคือ เมื่อใดที่มีการนึกคิดพิจารณาตัดสินว่าชอบใจ ก็จะเกิดเป็นความรู้สึกสุข หรือสุขเวทนา ว่าไม่ชอบใจ ก็จะเกิดเป็นความรู้สึกทุกข์ หรือทุกข์เวทนา ว่าเฉย ๆ ก็จะเกิดเป็นความรู้สึกไม่สุขไม่ทุกข์ หรืออทุกขมสุขเวทนา^{๔๒} สามารถแสดงให้เห็นเป็นแผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๓.๔ แสดงการทำงานของใจ

^{๔๐} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๖, แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), (กรุงเทพฯมหานคร : บริษัทธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๗๖๐.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗๘.

^{๔๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๖, ๓๕๓/๓๗๓, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๗๐/๓๐๓, อง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๓๔.

การที่มนุษย์คิดพิจารณาตัดสินใจรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ที่ได้รับรู้ว่าชอบ ไม่ชอบ หรือเฉย ๆ ก็ด้วยเหตุ ๓ ประการ ได้แก่ โลกะ โทสะ โมหะ^{๔๓}

๑. โลกะ แปลว่า ความปรารถนา ความใคร่ ความติดใจ ความกำหนัดยินดี
๒. โทสะ แปลว่า ความโกรธ ความขัดใจ ความเคียดแค้น ความชิงชัง ความไม่พอใจต่าง ๆ
๓. โมหะ แปลว่า ความหลง ความไม่รู้ ความไม่เข้าใจสภาพของสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง^{๔๔}

สุขเวทนาเป็นความสุขที่เกิดจากความใคร่ ความปรารถนาในกามคุณ ๕ ได้แก่ (๑) รูปที่พึงรู้แจ้งทางตาที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ ทำให้ใจกำหนัด (๒) เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู... (๓) กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก... (๔) รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น... (๕) โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย...^{๔๕} ความปรารถนาในกามคุณนี้ เรียกว่า กามตัณหา^{๔๖}

สุขเวทนาทำให้เกิดความอยากได้ อยากมี อยากเป็น ทำให้มนุษย์ต้องแสวงหาสิ่งที่อยากได้ อยากมี อยากเป็น เรียกว่า ภวตัณหา^{๔๗}

เมื่อมีทุกข์เวทนาเกิดขึ้น มนุษย์จะเกลียดกลัว และพยายามหลีกเลี่ยงสิ่งที่ทำให้เกิดความทุกข์ เกิดเป็นความอยากที่จะหลีกเลี่ยงให้พ้นจากสภาพที่ทำให้เกิดความลำบาก เหล่านั้น เป็นความไม่อยากได้ ไม่อยากมี ไม่อยากเป็น แล้วดิ้นรนกระเสือกกระสนให้ไม่ได้ ให้ไม่มี ให้ไม่เป็น เรียกว่า วิภวตัณหา^{๔๘}

กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหาหรือความอยากดังกล่าวทำให้เกิดการแสวงหา เมื่อมีการแสวงหาก็ย่อมมีการได้หรือไม่ได้ในสิ่งที่ปรารถนานั้น เมื่อได้ในสิ่งที่ปรารถนาที่พอใจก็เป็นสุข เมื่อไม่ได้ในสิ่งที่ปรารถนาที่พอใจก็เป็นทุกข์วนเวียนต่อเนื่องกันไป อย่างนี้ไม่มีที่สิ้นสุด การได้มาในสิ่งที่ปรารถนาที่พอใจทำให้เกิดการยึดมั่น เรียกว่า อุปาทาน มี ๔ ประการ ดังนี้

^{๔๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๕.

^{๔๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๓๗.

^{๔๕} อง.นกก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๒.

^{๔๖} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๙๑/๘๖.

^{๔๗} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๙๑/๘๖.

^{๔๘} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๙๑/๘๖.

๑. กามุปาทาน แปลว่า ความยึดมั่นในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าใคร่ น่าพอใจ ทำให้เพลิดเพลินหลงผิดไปว่าสิ่งเหล่านั้นจะคงทนถาวร จึงชวนชวายุที่จะให้ได้สิ่งที่นำความสุขมาให้ เมื่อสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นเสื่อมสลายหรือสูญหายไปตามธรรมดาของสิ่งทั้งปวง จึงทำให้เกิดความทุกข์เพราะการพลัดพรากจากสิ่งเหล่านั้น

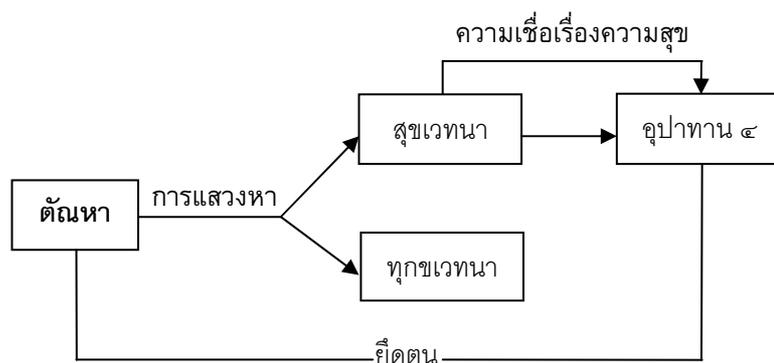
๒. ทิฎฐุปาทาน แปลว่า ความยึดมั่นในความเห็นหรือทฤษฎีต่าง ๆ เป็นการปฏิบัติ กฏแห่งกรรม ความเชื่อว่าภพเที่ยง (สัตตตทิวฐิ) และความเชื่อว่าภพขาดสูญ (อุจเจททิวฐิ) เป็นต้น หรือความเห็นว่าความสุขที่มนุษย์ต้องการหรือความสุขแบบปุถุชนนั้นเป็นความสุขที่ดีเลิศสมบูรณ์แบบ ทำให้มองไม่เห็นความสุขที่แท้จริง ทั้งนี้เพราะไม่ยอมรับฟังในแนวคิด ทฤษฎี หรือคำสอนอื่น ๆ

๓. สิลัปปตูปาทาน แปลว่า ความยึดมั่นในหลักความประพฤติ ข้อปฏิบัติ แบบแผน ระเบียบวิธีต่าง ๆ เป็นความยึดมั่นในการประพฤติปฏิบัติที่ไม่นำไปสู่ความดับทุกข์ เช่น ในการแสวงหาให้ได้มาซึ่งกามคุณ ซึ่งไม่ได้เป็นไปด้วยความรู้ความเข้าใจตามหลักความสัมพันธ์ของเหตุและผล ไม่เข้าใจความหมายและความมุ่งหมายที่แท้จริง ทำให้รู้ไม่เท่าทันความเป็นจริงของสิ่งทั้งปวง

๔. อัตตวาทูปาทาน แปลว่า ความยึดมั่นในตนเองว่าจะเป็นผู้ที่จะได้ ที่จะเป็นที่จะมี ที่จะสูญเสีย หรือความเห็นว่าทุกคนประกอบด้วยอัตตา คือ ความยึดถือสำคัญมั่นหมายว่านี่เรานั้นของเรา จนเป็นเหตุให้แบ่งแยกเป็นพวกเรา พวกเขา และเกิดความถือพวก (หรือเรียกว่า ยึดตน เช่น ผู้นี้ทำความเสื่อมเสียให้แก่เรา ก็เกิดความอาฆาต) ความยึดถือสำคัญมั่นหมายนี้ทำให้เกิดความอยากเพิ่มขึ้นไปอีก อยากให้มีสภาวะที่ปรารถนาที่พอใจอยู่ตลอดไป จนตั้งใจหมายว่าถ้าชาติหน้าเกิดใหม่ก็ขอให้เกิดเป็นอย่างนั้นอย่างนี้อีก เป็นต้น ความยึดมั่นนี้ทำให้มนุษย์โดยมากกลัวความตาย ไม่อยากตาย และเมื่อตายแล้วทำให้ไปสู่แดนเกิดใหม่หรือภพและมีการเกิดหรือชาติต่อไป เมื่อมีชาติใหม่ก็ต้องพบกับความทุกข์ต่อไปอีกเป็นผลต่อเนื่องต่อไปอย่างนี้ ไม่มีที่สิ้นสุด^{๔๙}

^{๔๙} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๓๘/๕๘๘-๕๘๙.

อุปาทานทั้ง ๔ นั้นเป็นความยึดมั่นที่เกิดจากความเห็นที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงหรือวิปัสสนา โดยที่กามุปาทาน คือ ตัณหาที่พัฒนาจนมีกำลังแรง ส่วนอุปาทาน ๓ ชนิดที่เหลือ เป็นการยึดมั่นในความเห็นผิดต่าง ๆ ได้แก่ ความเห็นผิดว่ามีอัตตา ความเห็นผิดในหลักความประพฤติที่ไม่ใช่จริยธรรมมรรคมีองค์ ๘ และความเห็นผิดอื่น ๆ ที่เกิดจากทิวฏฐิที่มีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป^{๕๐} แสดงให้เห็นเป็นแผนภาพการทำงานของตัณหาที่ทำให้เกิดอุปาทาน ๔ ได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๓.๕ แสดงการทำงานของตัณหา

ดังนั้นเมื่อกระบวนการรับรู้ทำงานสัมพันธ์กันจึงเกิดเป็นผัสสะ จากผัสสะนำไปสู่เวทนา และการที่มนุษย์คิดพิจารณาตัดสินใจรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ที่ได้รับรู้ว่าจะชอบ ไม่ชอบ หรือเฉยๆ ก็ด้วยเหตุคือกิเลส ตัณหา อุปาทาน ซึ่งเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วไม่รู้ตัวหรืออาจกล่าวได้ว่ามนุษย์ใช้อายตนะเพื่อเสพเสวยโลก ปัญหาต่าง ๆ หรือความทุกข์ จึงเกิดตามมาไม่มีที่สิ้นสุด ดังที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

บุคคลบางคนในโลกนี้ถูกทุกข์ใดครอบงำ มีจิตถูกทุกข์ใดกลุ้มรุม ย่อมเศร้าโศกลำบากใจ ร่ำไร ทูบอก คร่ำครวญถึงความเลอะเลือน หรือบุคคลถูกทุกข์ใดครอบงำ มีจิตถูกทุกข์ใดกลุ้มรุมแล้วย่อมหาเหตุเปลื้องทุกข์ในภายนอกว่า “ใครจะรับบเทาหรือสองบเทาเพื่อดับทุกข์นี้ได้” เรากล่าวว่าทุกข์นั้นมีความหลงเป็นผล หรือมีการแสวงหาเปลื้องทุกข์ภายนอกเป็นผล นี้เรียกว่า วิบากแห่งทุกข์^{๕๑}

^{๕๐} ตูรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๙๔/๙๗, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๑/๑๒๙-๑๓๔.

^{๕๑} อง.น.ก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๘-๕๗๙.

จากพุทธพจน์ดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าเมื่อมีความทุกข์เกิดขึ้น มนุษย์จะแสดงพฤติกรรมออกมา ๒ ประการ ดังนี้

๑. การหลงลืมสติ การหลงลืมสติจะมีอาการมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับวิบากแห่งทุกข์นั้น บางคนมีความทุกข์หนักก็ฆ่าตัวตาย บางคนทุกข์เบาบางก็เสรำโศก คร่ำครวญ ร่ำไห้ รำพัน ทุกข์กายกินไม่ได้ นอนไม่หลับ ทุกข์ใจเพราะคิดวนเวียนอยู่กับเรื่องทุกข์ที่ตนต้องประสบ บ้างก็คับแค้นใจจนเกิดความกดดันหรือเครียด องค์กรสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตำหนิการปล่อยให้เกิดทุกข์ทางใจเพราะไม่ได้กำหนดรู้ทุกข์ทางกาย เปรียบเหมือนความเจ็บป่วยของบุรุษผู้ถูกยิงด้วยลูกศรดอกแรก และเจ็บปวดซ้ำอีกครั้งเมื่อถูกยิงด้วยลูกศรดอกที่สอง ทุกข์ทางกายเกิดจากการยิงด้วยลูกศรดอกแรก และทุกข์ทางใจเกิดจากการยิงด้วยลูกศรดอกที่สอง^{๕๒}

๒. การแสวงหาสิ่งเปลี่ยนทุกข์ภายนอก มนุษย์โดยส่วนมากเมื่อได้รับความทุกข์แล้ว จึงแสวงหาบุคคลที่ช่วยให้ทุกข์นั้นคลายลง เช่น ผู้ใหญ่ที่ให้คำปรึกษาแนะนำ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย หมอดู การสะเดาะเคราะห์ หรือหันไปพึ่งสิ่งที่ทำให้รื่นเริงใจต่าง ๆ ทางรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เช่น การดูภาพยนตร์ การฟังเพลง การสูดดมสารเสพติด การดื่มสุรา การเที่ยวตามสถานบันเทิงต่าง ๆ ฯลฯ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เรียกว่า กามคุณ^{๕๓}

การหลงลืมสติและการแสวงหาสิ่งเปลี่ยนทุกข์ภายนอกนี้กล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้แบบเสพเสวยโลก หรือกระบวนการรับรู้แบบสังสารวัฏ ทำให้ความรู้ที่ได้รับคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง เพราะกิเลส (โลภะ โทสะ โมหะ) ครอบงำจิตใจ ย่อมคิดที่จะเบียดเบียนตนเองบ้าง เบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นบ้าง ก่อให้เกิดความทุกข์ ทำให้ประพฤติกรรมทุจริตทางกาย วาจา ใจ จนทำให้ไม่เห็นประโยชน์ของตน ประโยชน์ของผู้อื่น ประโยชน์ของตนและประโยชน์ของผู้อื่นตามความเป็นจริง^{๕๔}

มนุษย์มีเครื่องมือหรือช่องทางการรับรู้ภายในตนเอง คือ อายตนะภายในหรืออินทรีย์ ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่สัมพันธ์กับอายตนะภายนอกหรืออารมณ์ ๖ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งที่ถูกต้องกาย และอารมณ์ที่เกิดกับใจหรือความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ทำให้เกิดมีการกระทบหรือ “ผัสสะ” ขึ้น ผัสสะ จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ จากผัสสะนำไปสู่เวทนา และการที่มนุษย์คิดพิจารณาตัดสินใจรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ และธรรมารมณ์ที่ได้รับรู้ว่าชอบ ไม่ชอบ หรือเฉยๆ ก็ด้วยเหตุคือกิเลส ตัณหา อุปาทาน ซึ่งเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่าง

^{๕๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๕๔/๒๗๔.

^{๕๓} อง.นภก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๒.

^{๕๔} ดุรายละเอียดใน อง.ตัก. (ไทย) ๒๐/๓๒/๒๙๑-๒๙๒.

รวดเร็วไม่รู้ตัว มนุษย์มีการเรียนรู้วิชาการต่าง ๆ มากมายซึ่งเป็นการเรียนรู้ภายนอกตัว ไม่ได้ฝึกฝนเรียนรู้ภายในตัวเองหรือการสำรวมอินทรีย์ ๖ จึงไม่สามารถป้องกันการแสดงออกต่าง ๆ ที่เกิดจากตัณหาได้ ก่อให้เกิดผลเสียหายแก่ตัวมนุษย์เอง จนนำไปสู่วิกฤตการณ์ต่าง ๆ ของโลก ซึ่งเป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นจากอายตนะ

หัวข้อต่อไปจะเป็นกรณีตัวอย่างแสดงให้เห็นถึงผลที่เกิดจากการไม่สำรวมอินทรีย์ และผลที่เกิดจากการสำรวมอินทรีย์

๓.๒.๒ กรณีตัวอย่างผลกระทบที่เกิดจากการไม่สำรวมอินทรีย์ ๖

๑) การไม่สำรวมอินทรีย์คือตา

ผู้ที่เห็นรูปทางตาแล้วไม่รู้จักสำรวมอินทรีย์คือตา มักได้รับความทุกข์ที่เกิดจากความกำหนัดยินดี เช่น ภิกษุรูปหนึ่งไปรับอาหารที่บ้านของนางสิริมาซึ่งกำลังล้มป่วย เมื่อเห็นนางสิริมาแล้วจึงคิดว่า “หญิงนี้ขณะเจ็บไข้ยังมีความสวยงามถึงเพียงนี้ หากไม่เป็นไข้ตกแต่งด้วยอาภรณ์ทุกอย่าง จะสวยงามสักเพียงไร” กิเลสที่ภิกษุนั้นสั่งสมไว้ก็เกิดขึ้น กลับสู่วิหารมีใจจดจ่อแต่เฉพาะนางสิริมาเท่านั้น ไม่สามารถจะฉันอาหารได้ ปล่อยให้อาหารบูดเน่าอยู่ในบาตรเย็นนั่นเองนางสิริมาถึงแก่กรรม พระเจ้าพิมพิสารให้ราชบุรุษไปกราบทูลองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อทรงทราบเรื่องการตายของนางสิริมาและเรื่องภิกษุผู้หลงใหลในรูปของนางสิรินั้นด้วย ทรงเห็นอุบายที่จะสอนภิกษุรูปนั้น จึงทรงรับสั่งถึงพระราชอาพิมพิสารว่า ขอให้รักษาศพของนางสิริมาไว้ในป่าช้า อย่าให้กาและสุนัขกัดกิน สามวันล่วงไปตามลำดับ ในวันที่สี่ร่างกายนั้นก็ขึ้นฟองปรือออก น้ำเหลืองไหลเยิ้ม ส่งกลิ่นเหม็นไปทั่ว

ภิกษุรูปนั้นอดอาหารนอนทุกข์ทรมานคิดถึงแต่นางสิริมาอยู่ ๔ วัน ภิกษุสหายรูปหนึ่งเข้าไปหาแล้วบอกว่า พระศาสดาจะเสด็จไปทอดพระเนตรนางสิริมา ภิกษุรูปนั้นพอทราบว่าพระศาสดาและภิกษุสงฆ์จะไปดูนางสิริมาเท่านั้น แม้จะอดอาหารมาตั้ง ๔ วันแล้ว ก็รีบลุกขึ้นทันที เอาอาหารที่บูดเน่าในบาตรนั้นทิ้ง เช็ดบาตรเรียบร้อยแล้วเอาใส่ถุงบาตร ไปกับภิกษุทั้งหลาย เมื่อไปถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสถามพระราชอาพิมพิสารว่า “มหาบพิตรร่างนั้นคือใคร” พระราชาพิมพิสารทูลตอบว่า “นางสิริมาพระเจ้าข้า” “มหาบพิตรถ้าอย่างนั้นให้ราชบุรุษเที่ยวประกาศไปในพระนครว่า ถ้าใครให้ทรัพย์ ๑,๐๐๐ กหาปณะแล้ว ก็จงมารับนางสิริมาไป” พระราชารับสั่งให้ราชบุรุษเที่ยวประกาศให้ทั่วพระนคร ไม่มีใครเลยที่จะรับนางสิริมาเป็นของตน ราชบุรุษประกาศลดราคาตามลำดับ ในที่สุดประกาศให้เปล่าก็ไม่มีใครรับ

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทอดพระเนตรภิกษุทั้งหลายแล้วตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ดุสตรีนี่เป็นที่รักที่พอใจของคนเป็นอันมาก เมื่อก่อนนี้ให้ทรัพย์ ๑,๐๐๐ กหาปณะแล้ว ให้อยู่ร่วมด้วยเพียงวันเดียวคนทั้งหลายก็แย่งกัน บัดนี้แม้ให้เปล่าก็ไม่มีใครต้องการ “ภิกษุทั้งหลาย รูปที่มีความงามถึงปานนี้ ถึงแล้วซึ่งความสิ้นและความเสื่อมไปตามธรรมดาของโลกทั้งหลาย รูปนี้เป็นอย่างไร รูปอื่นก็เป็นอย่างนั้น รูปอื่นเป็นอย่างไร รูปนี้ก็เป็นอย่างนั้น ภิกษุทั้งหลาย ดูร่างกายที่เนาเปื่อยมีกลิ่นเหม็น มีกระดูกเป็นโครงอันเนื้อและเลือด ซึ่งเกิดแต่กรรมทำให้วิจิตรแล้ว ร่างกายนี้อาดู ไม่มีความเที่ยงหรือยั่งยืน แต่คนส่วนมากก็ยังตำรึงด้วยความกำหนัดพอใจ” เมื่อจบพระธรรมเทศนา การรู้ธรรมได้เกิดขึ้นแล้วแก่บุคคลเป็นอันมาก แม้ภิกษุที่ติดใจร่างกายของนางสิริมายังนัก ก็ได้สำเร็จโสดาปัตติผล^{๕๕}

๒) การไม่สำรวมอินทรียคือหู

ผู้ที่ฟังเสียงแล้วไม่สำรวม ก็จักประสบความทุกข์ได้ เช่น สามเณรปาลิตะผู้เป็นหลานของพระจักษุपालเถระ นำพระจักษุपालเถระซึ่งตาบอดเดินทางกลับบ้านด้วยปลายไม้เท้า ในดงระหว่างทางเมืองสังกัสสระ ซึ่งเป็นเขตเมืองที่พระเถระเคยอาศัย สามเณรปาลิตะได้ยินเสียงขับร้องของหญิงคนหนึ่งเที่ยวเก็บฝืนอยู่ ก็เกิดความยินดีในเสียงนั้น ปลอยปลายไม้เท้าเสียแล้วให้พระเถระรออยู่ก่อน แล้วได้เข้าไปหานางนั้น และได้ถึงสัลลวิบัติกับนางนั้น ในขณะนั้นพระเถระคิดว่า เราได้ยินเสียงขับอันหนึ่งแล้วเดี๋ยวนี้เอง เสียงนั้นคงเป็นเสียงหญิง ถึงสามเณรก็ชักช้าอยู่ เธอจักถึงสัลลวิบัติเสียแน่แล้ว ฝ่ายสามเณรนั้นทำกิจของตนแล้วก็กลับมาแล้วจะเดินทางต่อ ขณะนั้น พระเถระถามว่า สามเณร เธอกลายเป็นคนชั่วเสียแล้วหรือ แม้พระเถระถามซ้ำก็ไม่พูดอะไร ๆ จึงเป็นเหตุให้พระเถระขับไล่ไป^{๕๖}

อีกตัวอย่างหนึ่ง ภิกษุวัชชีบุตรรูปหนึ่งอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง เขตกรุงเวสาลี ขณะนั้นได้มีการเล่นมหรสพตลอดทั้งคืน ภิกษุนั้นได้ฟังเสียงดนตรีที่บุคคลบรรเลงก้องกังวานคร่ำครวญอยู่ จึงได้กล่าวว่า “เราอยู่ในป่าคนเดียว ดูจก่อนไม้ที่เขาทิ้งไว้ในป่า ฉะนั้นใครหนอจะเร็วกว่าเราในราตรีเช่นนี้” เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้น มีความอนุเคราะห์หวังดีต่อภิกษุนั้นประสงค์จะให้ภิกษุนั้นสลัดใจ จึงเข้าไปหาภิกษุนั้นถึงที่อยู่แล้วได้กล่าวกับภิกษุนั้นว่า “ท่านอยู่ในป่าคนเดียว ดูจก่อนไม้ที่เขาทิ้งไว้ในป่า ฉะนั้นเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นอันมากยังรักท่านอยู่ ดูจสัตว์นรกยินดีต่อผู้ที่จะไปสวรรค์” เมื่อภิกษุนั้นได้ฟังแล้วจึงเกิดความสลัดใจ^{๕๗}

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๘๐-๘๑.

^{๕๖} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๑๒-๑๓.

^{๕๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๒๗/๓๓๐-๓๓๑.

๓) การไม่สำรวมอินทรีย์คือจมูก

ภิกษุรูปหนึ่งอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่งในแคว้นโกศล เมื่อภิกษุนั้นกลับจากบิณฑบาต ภายหลังจากฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว ลงสู่สระโบกขรณีสุดดมกลิ่นดอกบัว ครั้นนั้นเทวดาผู้สิงสถิต อยู่ในราวป่านั้นมีความอนุเคราะห์หวังดีต่อภิกษุนั้น ประสงค์จะให้ภิกษุนั้นสลัดใจ จึงเข้าไปหา ภิกษุนั้นถึงที่อยู่แล้วได้กล่าวกับภิกษุนั้นว่า “ท่านสุดดมกลิ่นดอกบัวที่เกิดในน้ำ ซึ่งใคร ๆ ไม่ได้ ถวายแล้ว นี่เป็นข้อหนึ่งแห่งความเป็นขโมย ท่านผู้ปฏิบัติซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ ท่านเป็นผู้ขโมยกลิ่น”

ภิกษุนั้นได้กล่าวว่า “เราไม่ได้นำไป เราไม่ได้หัก เราเพียงแต่ดมกลิ่นดอกบัวที่เกิด ในน้ำห่าง ๆ ท่านจะเรียกเราว่าเป็นผู้ขโมยกลิ่นได้อย่างไร ส่วนบุคคลที่ขุดเหง้าบัว หักดอกบัว ปุณฺศริก เป็นผู้มีการงานอันไม่บริสุทธิ์อย่างนี้ ทำไมท่านจึงไม่เรียกเขาว่าเป็นขโมยเล่า”

เทวดากล่าวว่า “บุรุษผู้มีบาปหนา แปรเปื้อนด้วยกิเลสมีราคะเป็นต้นเกินเหตุ เรา ไม่พูดถึงคนนั้น แต่เราควรจะกล่าวกับท่าน บาปประมาณเท่าปลายขนเนื้อทราย แก่บุรุษผู้ไม่มี กิเลสเพียงดั่งเนิน (ผู้ปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘) ผู้มักแสวงหาความสะอาด (ศีล สมาธิ ปัญญา) เป็นนิตย ย่อมปรากฏประดุจเท่าก้อนเมฆในนภากาศ”

ภิกษุนั้นคิดว่าเทวดานี้ต้องรู้จักเราแน่ และท่านคงอนุเคราะห์ และกล่าวกับเทวดาว่า “ท่านเห็นกรรมเช่นนี้ในกาลใด ขอท่านพึงกล่าวในกาลนั้นอีกเถิด”

เทวดากล่าวว่า “เราไม่ได้อาศัยท่านเป็นอยู่เลย และเราก็ไม่ได้มีความเจริญเพราะ ท่าน ภิกษุท่านนั้นแหละพึงไปสู่สุดดีด้วยกรรมที่ท่านพึงรู้เถิด” เมื่อภิกษุนั้นได้ฟังแล้วจึงเกิด ความสลัดใจ^{๕๘}

๔) การไม่สำรวมอินทรีย์คือลิ้น

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสสอนให้ภิกษุกำหนดรู้ในการบริโภคอาหาร เหมือนกินเนื้อบุตรของตนเองเพื่อยังชีพในขณะที่เดินทางในถิ่นกันดาร อยาติดในรสอาหาร ไม่ บริโภคอาหารเพื่อเล่น เพื่อความมัวเมา หรือเพื่อตกแต่ง เพื่อประดับร่างกาย เมื่ออริยสาวก กำหนดรู้กัวจึงการหาร (อาหารคือคำข้าว) ได้แล้ว ก็เป็นอันกำหนดรู้ราคะซึ่งเกิดจากกามคุณ ๕ เมื่อกำหนดรู้ราคะซึ่งเกิดจากกามคุณ ๕ ได้แล้ว สังโยชน์ที่เป็นเครื่องชักนำอริยสาวกให้มาสู่ โลกนี้อีกก็ไม่มี^{๕๙}

^{๕๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓๔/๓๓๕-๓๓๖.

^{๕๙} ส.น. (ไทย) ๑๖/๖๓/๑๑๙-๑๒๓.

นอกจากนี้ยังได้เปรียบเทียบภัยของการบริโภคว่าเป็นภัยเกิดจากจระเข้ หมายความว่าภิกษุบางรูปนั้นบวชเพื่อต้องการพ้นทุกข์ แต่พอมาบวชแล้วมีภิกษุรูปอื่นมาแนะนำสั่งสอนว่าอย่างนี้ควรฉัน ควรดื่ม ควรเคี้ยว หรืออย่างนี้ไม่เหมาะสม ก็นึกแค้นใจว่าแต่ก่อนเมื่อเราไม่บวช อยากกินอะไรก็กินได้ กินเวลาไหนก็ได้ พอบวชเข้ามาแล้วก็ถูกห้ามไปหมดทุกอย่าง พวกคฤหัสถ์เขาจะกินอะไรก็ได้ตามใจชอบ นี่เราไม่ได้กินอาหารในเวลาวิกาล ในเวลาเย็น แม้ของประณีตของอร่อยเราก็ไม่ได้กิน ภิกษุนั้นโกรธเคือง ไม่พอใจ จึงลาสิกขาออกไป ภัยแห่งจระเข้ จึงเป็นชื่อของผู้เห็นแก่ปากท้อง คือผู้ไม่สำรวมอินทรีย์คือลิ้น^{๖๐}

หรือตัวอย่างของสามเณรสังฆรักขิต ซึ่งพระอุปัชฌาย์ได้อบรมสั่งสอนในขณะที่กำลังฉันข้าวสาลีที่กำลังเย็นสนิทว่า “พ่อสามเณร เจ้าจงอย่าเป็นคนไม่สำรวมเผาลิ้นตัวเองเสียนะ” เมื่อสามเณรสังฆรักขิตได้ฟังคำสอนของพระอุปัชฌาย์ ก็ได้รับความสังเวชในขณะนั้น นั่งอยู่ที่อาสนะเดียวได้บรรลุอรหัตแล้ว^{๖๑}

อีกตัวอย่างหนึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลเสวยพระกระยาหารจุ ทำให้รู้สึกอึดอัด อู้ยอ้าย ไม่กระปรี้กระเป่า องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทราบพระเจ้าปเสนทิโกศลเสวยแล้ว ทรงอึดอัด จึงได้ตรัสคาถานี้ในเวลานั้นว่า

มนุษย์ผู้มีสติอยู่ทุกเมื่อ
รู้จักประมาณในโภชนะที่ได้แล้ว
ย่อมมีเวทนาเบาบาง
เขาย่อมแก่ช้า อายุก็ยิ่งยืน^{๖๒}

พระเจ้าปเสนทิโกศลรับสั่งให้สุทฺถสณมานพจำคาถานี้แล้วกล่าวในเวลาที่จะเสวยพระกระยาหารเพื่อเตือนสติ ต่อมาพระเจ้าปเสนทิโกศลมีพระวรกายกระปรี้กระเป่าขึ้น ทรงระลึกถึงคุณขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าทรงอนุเคราะห์ด้วยประโยชน์ทั้งสอง คือ ประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้าอย่างแท้จริง

^{๖๐} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๒๒/๑๘๕.

^{๖๑} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๖๔.

^{๖๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๔/๑๔๕-๑๔๖.

๕) การไม่สำรวมอินทรีย์คือกาย

ผู้ไม่สำรวมอายตนะทางกายมักได้รับการตำหนิ ตีเตียนได้ ดังเช่นเรื่องของภิกษุฉัพพัคคีย์ ในสมัยพุทธกาล ต้องการนอนให้นุ่มสบายศีรษะเหมือนนคฤหัสถ์ชาวบ้านทั่วไป จึงใช้หมอนหนุนศีรษะยาวขนาดครึ่งลำตัวคน เมื่อมีผู้คนเข้ามาเดินเที่ยวชมวิหารเห็นเข้าจึงตำหนิ ตีเตียน กล่าวโทษว่า “เหมือนนคฤหัสถ์ผู้บริโภคมาม” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ทรงทราบ พระพุทธองค์จึงรับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงใช้หมอนยาวขนาดครึ่งลำตัวคน รูปใดใช้ต้องอาบัติทุกกฏ เรานุญาตให้ทำหมอนพอเหมาะกับศีรษะ”^{๖๓}

อีกตัวอย่างหนึ่ง เพราะความสบายร่างกายจากการบีบนิ้วภิกษุณีจึงใช้ภิกษุณีบีบนิ้วให้กัน เมื่อมีผู้คนเข้ามาเดินเที่ยวชมวิหารเห็นเข้าจึงตำหนิ ตีเตียน กล่าวโทษว่า “เหตุใดภิกษุณีจึงใช้ภิกษุณีให้บีบบ้าง นิ้วบ้าง เหมือนหญิงนคฤหัสถ์ผู้บริโภคมมาแล้ว” ภิกษุณีทั้งหลายได้ยินคนเหล่านั้นตำหนิ ตีเตียน กล่าวโทษ จึงนำเรื่องนี้ไปบอกภิกษุทั้งหลายให้ทราบ พวกภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ทรงทราบ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำให้คนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำให้คนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ฯลฯ” แล้วจึงรับสั่งว่า “ภิกษุณีใดใช้ภิกษุณีให้บีบหรือให้นวด ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๖๔}

๖) การไม่สำรวมอินทรีย์คือใจ

ภิกษุรูปหนึ่งอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล ภิกษุนั้นพักผ่อนอยู่ที่พักกลางวันตรีกถึงการครองเรือน ในครั้งนั้น เทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้น มีความอนุเคราะห์หวังดีต่อภิกษุนั้นประสงค์จะให้ภิกษุนั้นสลัดใจ จึงเข้าไปหาภิกษุนั้นถึงที่อยู่แล้วกล่าวกับภิกษุนั้นว่า “ท่านต้องการความสงบจึงเข้าป่า ส่วนใจของท่านกลับพล่านไปภายนอก ท่านเป็นคนจงกำจัดความพอใจในคนแต่หนึ่ง ท่านปราศจากความกำหนดแล้วจักมีความสุข ท่านมีสติ ทำไมไม่ละความยินดีเล่า เราเตือนให้ท่านระลึกถึงธรรมของสัตบุรุษ เพราะฐลีสคือกิเลสประดุจบาตาลข้ามได้ยาก ความกำหนดในกามอย่าได้ครอบงำท่านเลย นกที่เป็นอนุ่น ย่อมสลัดละองฐลีสที่แปดเปื้อนให้ตกไปฉันทิ ภิกษุผู้มีความเพียรมีสติย่อมสลัดละองฐลีสคือกิเลสที่แปดเปื้อนให้ตกไปฉันทิ” เมื่อภิกษุนั้นได้ฟังแล้ว จึงเกิดความสลัดใจ^{๖๕}

^{๖๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๗/๙๙.

^{๖๔} วิ.ภิกษุณี. (ไทย) ๓/๑๒๐๖/๓๗๒.

^{๖๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๒๑/๓๒๓-๓๒๔.

อีกตัวอย่างหนึ่ง พระวังคีสะถูกราคะกิเลส (ความยินดีในกาม) ครอบงำใจบ่อยๆ วันหนึ่งขณะตามพระอาณนทีไปบิณฑบาต นึกถึงอารมณ์อันสุนทรีย์ขึ้นมา ถูกราคะครอบงำใจ จึงกล่าวบทกวีขอคำแนะนำจากพระอาณนทีว่า

ท่านผู้เป็นสาวกของพระโคตม
 กระผมถูกกามราคะแผดเผา
 จิตของกระผมเร่าร้อน
 ดั่งกระผมจะขอโอกาส ขอท่านโปรดอนุเคราะห์
 ช่วยบอกเหตุที่ดับราคะให้ด้วย^{๖๖}

พระอาณนทีบอกวิธีแก้ให้ คือ ไม่ให้กำหนดหมายว่าสวยงาม ให้พิจารณาตามหลัก ไตรลักษณ์ เจริญอุสสุกะ และกายคตาสติเสมอ ราคะที่เกิดขึ้นในใจก็สงบลงได้^{๖๗}

จากกรณีตัวอย่างผลกระทบที่เกิดจากการไม่สำรวมอินทรีย์ ๖ จะเห็นได้ว่ามนุษย์มี เครื่องมือในการรับรู้ภายในตนเอง คือ อายตนะภายในหรืออินทรีย์ ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ทำหน้าที่เป็นช่องทางในการติดต่อรับรู้กับโลกภายนอกหรืออายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ที่เกิดกับใจหรือความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ จึงเกิดมีการ กระแทบ หรือ “ผัสสะ” (อายตนะภายใน+อายตนะภายนอก+วิญญาณ) ขึ้น ผัสสะนำไปสู่เวทนาว่า ชอบ ไม่ชอบ หรือเฉย ๆ ดังตัวอย่างเรื่องในชีวิตประจำวันนี้

นางสาว ก. ไปเดินเที่ยวห้างสรรพสินค้ากับเพื่อน บังเอิญไปเห็นคนรักของตนเดิน อยู่กับผู้หญิงคนหนึ่งจึงเสียใจวิ่งร้องไห้ขึ้นรถกลับบ้านไป ทิ้งเพื่อนไว้ตรงนั้น เมื่อนางสาว ก. ถึงบ้านเพื่อนจึงโทรไปบอกว่า ผู้หญิงที่เดินอยู่กับคนรักของเธอเป็นลูกพี่ลูกน้องกัน ซึ่งคนรักของเธอได้แนะนำให้รู้จักตอนที่เธอกลับบ้านไป พอนางสาว ก. ได้ยินดังนั้นก็ดีใจยิ้มออกมาได้

จากตัวอย่างนี้จะเห็นว่า อินทรีย์คือตาได้เห็นรูปที่ไม่น่าพอใจ คือคนรักของตนเดิน กับผู้หญิงคนอื่นจึงเกิดทุกข์ แต่เมื่อหูได้ยินเสียงที่ชอบใจคือ คำบอกเล่าของเพื่อนว่าผู้หญิงคน นั้นเป็นลูกพี่ลูกน้องจึงเกิดสุขขึ้นมาทันที

อีกตัวอย่างหนึ่ง นางสาว ก. ได้เลิกรักกับคนรักมาได้ ๒ เดือนแล้ว แต่เมื่อนึกถึง ภาพเหตุการณ์ต่าง ๆ ของตนกับคนรักเก่าขึ้นมาเมื่อใดก็เป็นทุกข์ร้องไห้เสียใจได้ทุกครั้ง

^{๖๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๒/๓๐๗-๓๐๘.

^{๖๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๒/๓๐๗-๓๐๘.

จากตัวอย่างนี้จะเห็นว่า นางสาว ก. เป็นทุกข์เพราะใจที่คิดถึงคนรักเก่าทั้ง ๆ ที่ไม่ได้เห็นหน้าหรือภาพถ่ายของคนรักเก่าเลย แต่เป็นเพียงการนึกถึงภาพเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ได้ผ่านพ้นไป ๒ เดือนแล้ว

กรณีอื่น ๆ ในชีวิตประจำวันทั้งที่เป็นเรื่องของตนเองหรือของบุคคลอื่นที่เกิดจากผัสสะต่าง ๆ ก็เป็นไปตามกระบวนการดังกล่าวเช่นกัน

๓.๒.๓ กรณีตัวอย่างผลที่เกิดจากการสำรวมอินทรีย์ ๖

ในกรณีตัวอย่างผลที่เกิดจากการสำรวมอินทรีย์ ๖ นี้ จากการค้นคว้าข้อมูลในพระไตรปิฎก ไม่พบตัวอย่างผลอันปรากฏแก่บุคคลที่สำรวมอินทรีย์ให้เห็นเด่นชัดในแต่ละอินทรีย์ แต่มีข้อความหลายแห่งที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและสาวกได้ตรัสสอนและสอนบุคคลในการสำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ และกล่าวถึงประโยชน์ของการสำรวมอินทรีย์ทั้ง ๖ รวมถึงโทษของกามคุณ ๕ และประโยชน์การละกามคุณ ๕ ดังกรณีตัวอย่างบุคคล ๔ ตัวอย่างที่ได้ประพฤติตามคำสอนหรือฟังคำสอนแล้วเกิดผลคือความสุขสงบ หรือบรรลุผลสูงสุดคือได้เป็นพระอริยบุคคลชั้นใดชั้นหนึ่ง ดังนี้

๑) พระนันทะ^{๖๔}

พระนันทะเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางมหาปชาบดีโคตมี เป็นพุทธอนุชาาร่วมพระบิดาเดียวกันกับองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในครั้งนั้นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงรับอาราธนาเข้าไปรับอาหารบิณฑบาตในการอวามงคลอภิเษกสมรสระหว่างนั้นทกumarกับหญิงที่มีความงามในชนบทเป็นเลิศ เมื่อเสร็จแล้วเสด็จกลับและทรงประทานบาตรให้นันทกุมารถือไว้ หญิงงามนั้นทราบจึงรีบตามนันทกุมารไปโดยเร็ว แล้วร้องทูลให้นันทกุมารเสด็จกลับโดยด่วน เมื่อนันทกุมารได้ยินอยากจะกลับก็กลับไม่ได้ ถือบาตรตามเสด็จจนถึงพระคันธกุฎีของพระพุทธองค์ หลังจากนั้นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงรับบาตรคืน แล้วตรัสกับนันทกุมารว่า “นันทกุมาร เธอจงบรรพชาเถิด” นันทกุมารได้ยินก็ตกพระทัย เพราะไม่ได้คิดเรื่องการบวชเลย จิตคิดถึงแต่คำพูดของหญิงงามที่ทูลให้พระองค์เสด็จกลับ ด้วยความยำเกรงในพระพุทธองค์นันทกุมารจึงจำใจบรรพชา แต่ก็ไม่มีแก้ไขประพฤติพรหมจรรย์ ต้องการจะลาสิกขาอยู่ตลอดเวลา

^{๖๔} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๘๘-๘๕.

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทราบความว่าพระนันทะต้องการจะลาสิกขา ทรงดำริว่า “นันทะอยู่อย่างประมาทเหลือเกิน ไม่อาจจะรับความไม่ยินดีได้ เราควรทำจิตของเธอให้เย็น” จึงตรัสกับพระนันทะว่า “นันทะพวกเราจักไปจาริกเทวโลกกัน” พระนันทะนั้นตามเสด็จจาริกไปยังเทวโลกด้วยอำนาจของพระพุทธรองค์ แลดูที่อยู่ของท้าวสักกเทวราช ได้เห็นนางอัปสร ๕๐๐ นาง พระพุทธรองค์ทรงเห็นพระนันทะแลดูนางอัปสรเหล่านั้นด้วยอำนาจสุกนิมิต จึงตรัสถามว่า “นันทะ นางอัปสรเหล่านี้หรือหญิงงามของเธอเป็นที่น่าพอใจ” พระนันทะกราบทูลว่า “หญิงงามเมื่อเทียบกับนางอัปสรเหล่านี้ จะปรากฏเหมือนนางลิงที่หูแหวงจุมูกแหวง” พระพุทธรองค์จึงตรัสว่า “นันทะ ถ้าเธอตั้งใจประพฤติพรหมจรรย์แล้ว เธอก็จะได้นางอัปสรเหล่านี้”

ตั้งแต่นั้นมาพระนันทะก็ทำความเพียรเจริญวิปัสสนาทั้งกลางวันและกลางคืน องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “พวกเธอจงกล่าวให้พระนันทะได้ยินว่า พระนันทะประพฤติพรหมจรรย์เพราะเหตุแห่งนางอัปสรบ้าง บวชเพราะรับจ้างบ้าง” เมื่อพระนันทะได้ยิน จึงเกิดการพิจารณาขึ้นว่า “ภิกษุเหล่านี้พูดถึงเรา การกระทำของเราไม่สมควรแล้ว” ดังนี้แล้ว พระนันทะจึงทำความเพียรเจริญวิปัสสนา ไม่นานนักก็บรรลุอรหัตผล และเป็นผู้สำรวจระวางอินทรีย์ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มิให้ตกอยู่ในอำนาจของกิเลสเมื่อเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ ฐรรมารมณด้วยใจ ด้วยเหตุนี้องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงแต่งตั้งพระนันทะไว้ในตำแหน่งเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในทางสำรวจอินทรีย์

๒) พระพาหิยะ^{๖๙}

ในสมัยนั้นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ในครั้งนั้นบุรุษชื่อพาหิยะ ทารุจิริยะ กำลังเฟื่องพินิจธรรมอยู่แล้วเกิดความคิดว่า เราเป็นผู้บรรลุอรหัตตมรรคแล้ว เมื่อเทวดาที่เป็นญาติของเขาในปางก่อนทราบความคิดของเขาจึงเข้าไปตักเตือนว่า พาหิยะท่านไม่ได้บรรลุอรหัตตมรรคเลย พาหิยะจึงถามว่า แล้วใครเล่าเป็นผู้บรรลุอรหัตตมรรคในโลก เทวดาตอบว่า ที่เมืองสาวัตถี องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ที่นั่นทรงเป็นพระอรหันต์ และทรงแสดงธรรมเพื่อความ เป็นพระอรหันต์ด้วย

^{๖๙} ชุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๓-๑๘๗.

ทันใดนั้นพาหิยะเดินทางไปเพื่อฟังธรรม เมื่อพอบองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพาหิยะขอให้พระองค์ทรงแสดงธรรมแก่เขา แต่เพราะเวลานั้นพระองค์ทรงบิณฑบาตอยู่ จึงไม่ใช่เวลาอันสมควร พาหิยะขอร้องถึง ๓ ครั้ง ในครั้งที่ ๓ นั้นเอง องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “เธอฟังศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อใด เธอเมื่อเห็นรูปก็สักแต่ว่าเห็น เมื่อฟังเสียงก็สักแต่ว่าฟัง เมื่อรับรู้อารมณ์ที่รับรู้ก็สักแต่ว่ารับรู้ เมื่อรู้แจ้งธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งก็สักแต่ว่ารู้แจ้ง เมื่อนั้นเธอก็จะไม่มี เมื่อใดเธอไม่มี เมื่อนั้นเธอก็จะไม่ยึดติดในสิ่งนั้น เมื่อใดเธอไม่ยึดติดในสิ่งนั้น เมื่อนั้นเธอจักไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกอื่น ไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี่เป็นที่สุดแห่งทุกข”

ในขณะที่พาหิยะฟังธรรมโดยย่อและพิจารณาตามธรรมนั้น จิตของพาหิยะจึงหลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในเวลานั้นเองทั้งที่ยังไม่ได้บวช และได้ถูกโคแม่ลูกอ่อนขวิดตายในขณะที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จไปไม่นาน พระพาหิยะจึงได้รับการยกย่องว่าเป็นพุทธสาวกที่บรรลุธรรมเร็วที่สุด

๓) พระปุณณะ^{๗๐}

พระปุณณะไปเข้าเฝ้าองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ขอให้พระองค์ทรงแสดงธรรมโดยย่อ เพื่อนำไปเป็นหลักในการทำความเพียร พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “รูปที่ฟังรู้แจ้งทางตา เสียงที่ฟังรู้แจ้งทางหู กลิ่นที่ฟังรู้แจ้งทางจมูก รสที่ฟังรู้แจ้งทางลิ้น โภภะที่ฟังรู้แจ้งทางกาย ธรรมารมณ์ที่ฟังรู้แจ้งทางใจที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัดมีอยู่ เมื่อเธอเพลิดเพลिन เชยชม ความเพลิดเพลिनย่อมเกิดขึ้น เพราะความเพลิดเพลिनเกิด ทุกข์จึงเกิด เมื่อเธอไม่เพลิดเพลिन ไม่เชยชม ความเพลิดเพลिनย่อมไม่เกิดขึ้น เรากล่าวว่า เพราะความเพลิดเพลินดับ ทุกข์จึงดับ”

หลังจากที่ทรงแสดงธรรมแล้วองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอบถามพระปุณณะว่า “เธอจักอยู่ในชนบทไหน” พระปุณณะกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้าจักอยู่ในชนบทชื่อว่าสุนาปรีนตะ” พระพุทธองค์ตรัสว่า “ปุณณะ พวกภิกษุชาวสุนาปรีนตชนบทเป็นคนดุร้ายนัก เป็นคนหยาบคายนัก ถ้าพวกภิกษุชาวสุนาปรีนตชนบทจักด่าบริภาษเธอ จักประหารเธอด้วยฝ่ามือ จักประหารเธอด้วยก้อนดิน จักประหารเธอด้วยท่อนไม้ จักประหารเธอด้วยศัสตรา เธอจักคิดอย่างไร” พระปุณณะกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้าจะประกอบด้วยความข่มใจและความสงบใจ” พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดีละ ดีละ ปุณณะเธอประกอบด้วยความข่มใจและความสงบใจนี้จักสามารถอยู่ในสุนาปรีนตชนบทได้”

^{๗๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๘๘/๘๔-๘๘.

พระปณณะอยู่ที่สุนาปรันตชนบท ระหว่างพรรษานั้นท่านให้ชาวสุนาปรันตชนบท แสดงตนเป็นอุบาสกประมาณ ๕๐๐ คน และอุบาสิกาประมาณ ๕๐๐ คน ระหว่างพรรษานั้น เช่นกันท่านได้บรรลुरुวิชา ๓ และปรินิพพาน

๔) พราหมณ์เวรหัญจาณี^{๗๑}

พระอุทายีได้แสดงธรรมเรื่องพระอรหันต์ทั้งหลายได้บัญญัติสุขและทุกข์ ให้แก่นาง เวรหัญจาณีฟังว่า “เมื่อมีจักขุ เมื่อมีหูหยา เมื่อมีมโน พระอรหันต์ทั้งหลายจึงบัญญัติสุขและทุกข์ เมื่อไม่มีจักขุ เมื่อไม่มีหูหยา เมื่อไม่มีมโน พระอรหันต์ทั้งหลายก็ไม่บัญญัติสุขและทุกข์”

เมื่อได้ฟังแล้ว พราหมณ์เวรหัญจาณีได้กล่าวกับพระอุทายีว่า “ท่านผู้เจริญ ภาษิต ของท่านชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระคุณเจ้าอุทายีประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคคลหลงของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า ‘คนมีตาดีจักเห็นรูปได้’ ดิฉันนี้ขอถึงพระผู้มีพระภาคพร้อมทั้งพระธรรมและ พระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระคุณเจ้าจงจำดิฉันว่าเป็นอุบาสิกาผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจน ตลอดชีวิต”

จากกรณีตัวอย่างผลกระทบที่เกิดจากการไม่สำรวจอินทรีย์ จะเห็นได้ว่า เมื่อเกิด ผัสสะจะนำไปสู่เวทนา ทำให้มนุษย์พิจารณาตัดสินใจในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และ ธรรมารมณ์ที่ได้รับว่าชอบหรือไม่ชอบด้วยกิเลส ตัณหา อุปาทาน ปัญหาต่าง ๆ หรือความทุกข์ ของมนุษย์จึงเกิดขึ้น พระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ด้วยการฝึกฝน พัฒนาตนจากอายตนะภายในตัวมนุษย์เองที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ หรืออายตนะ ภายนอก พร้อมกับการประพฤติปฏิบัติตามกระบวนการของไตรสิกขา ทำให้มนุษย์เกิดการ เปลี่ยนแปลงไปสู่ความเจริญงอกงามของชีวิต ซึ่งมนุษย์สามารถเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ ตามแนวพระพุทธศาสนาหรือกระบวนการของไตรสิกขาได้โดยมีศรัทธาเป็นองค์ธรรมเบื้องต้น ที่เชื่อมโยงเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ ซึ่งจะได้กล่าวในหัวข้อต่อไป

^{๗๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๓๓/๑๖๔-๑๖๗.

๓.๓ ศรัทธาในฐานะองค์ธรรมเบื้องต้นที่นำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้

ศรัทธา แปลว่า ความเชื่อ ความเชื่อถือ ความเชื่อมั่นในสิ่งที่ตั้งงาม^{๗๒} กล่าวคือ เชื่อในปัญญาตรัสรู้ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือตถาคตโพธิสัทธา^{๗๓} ในฐานะที่ทรงเป็นต้นแบบของมนุษย์ทั้งหลาย เป็นความเชื่อมั่นในความสามารถของมนุษย์ว่าสามารถฝึกฝนพัฒนาตนได้ตามความพร้อมของแต่ละบุคคล จนสามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ เป็นอิสระและหลุดพ้นจากความทุกข์ได้^{๗๔} ลักษณะของศรัทธามี ๒ ประการ คือ

๑. ศรัทธาเมื่อเกิดขึ้นสามารถจัดนิเวศน์ออกไปจากจิต เมื่อจิตปราศจากนิเวศน์ ย่อมผ่องใส เช่น บุคคลที่มีความพยายาม คิดปองร้ายเขา ใจย่อมขุ่นมัว แต่เมื่อพิจารณาโดยเหตุและผล เห็นโทษของพยายามได้ ก็สามารถจัดความพยายามได้ในทันที เพราะเกิดศรัทธา ความเชื่อขึ้นว่า ทำเช่นไรย่อมได้ผลเช่นนั้น ตนก่อความพยายามไว้อย่อมได้รับผลของความพยายาม เป็นการทำให้ประโยชน์สุขของผู้อื่น เมื่อนั้นใจก็คลายลงจากความขุ่นมัว และมีความผ่องใสขึ้นตามลำดับ

๒. ศรัทธาเมื่อเกิดขึ้นมีลักษณะจูงใจ ตัวอย่างเช่น บุคคลเมื่อเห็นผู้อื่นพยายามกระทำความดีจนสามารถนำตนขึ้นสู่อันสูงได้ จึงนำมาเป็นแบบอย่างแก่ตนในการดำเนินชีวิต แม้ว่าจะลำบากเพียงไร ก็เพียรพยายามด้วยความตั้งใจ ด้วยความเชื่อว่าตนสามารถนำตนขึ้นสู่อันสูงได้เช่นกัน^{๗๕}

เมื่อศรัทธาดังกล่าวตั้งมั่นแล้ว ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จได้^{๗๖} ศรัทธาจึงเป็นองค์ธรรมที่จะต้องปลูกฝังให้เกิดเป็นเบื้องต้น ที่จะนำไปสู่การพัฒนาปัญญาหรือศรัทธาเพื่อปัญญา

^{๗๒} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๔๓.

^{๗๓} คุรยละเอียดใน อ.ส.ต.ต.ก. (ไทย) ๒๓/๖/๙, ๒๙/๒๗๔-๒๗๙.

^{๗๔} คุรยละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๔๒๔-๔๒๗.

^{๗๕} สำนักวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, คัมภีร์มิลินทปัญหา ไทย-บาลี, พิมพ์ครั้งที่ ๙ ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระพุทธวิงศมุนี [บุญมา ที่ปรมโม (สุดสุข)], (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๕๕.

^{๗๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๑/๖๗.

พระพุทธศาสนาไม่ต้องการให้บุคคลเชื่อเรื่องใดโดยปราศจากปัญญา จนกว่าบุคคลจะประจักษ์แจ้งด้วยตนเองว่าความรู้นั้นถูกต้อง จนเป็นที่พึงให้แก่ตนเองได้^{๗๗} ศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงเป็นความเชื่อที่มีปัญญาควบคุม จนกลายเป็นสัมมาทิฐิหรือปัญญาที่มีคุณภาพและเข้ามาแทนที่ศรัทธาทั้งหมด เปรียบเหมือนเด็กหัดขี่จักรยาน ต้องให้พ่อหรือแม่คอยประคอง แต่เมื่อขี่เองได้แข็งแรงแล้วก็ไม่ต้องคอยประคองอีกต่อไป

ดังนั้นศรัทธาจึงต้องเกื้อหนุนให้ปัญญาได้จุดเริ่มต้น เช่น ได้ฟังเรื่องหรือบุคคลใดแสดงสาระ มีเหตุผล น่าเชื่อถือ น่าเลื่อมใส เห็นว่าจะนำไปสู่ความเป็นจริงได้ จึงเริ่มศึกษาหรือค้นคว้าจากจุดหรือแหล่งนั้น ทำให้การพัฒนาปัญญาเป็นไปอย่างเข้มแข็ง เมื่อเกิดศรัทธาหรือมั่นใจว่าจะได้ความจริง ก็เพียรพยายามศึกษาค้นคว้าอย่างจริงจัง ศรัทธากับปัญญาจึงต้องประกอบเข้าด้วยกันเป็นความเชื่อมั่นที่มีปัญญาควบคุมจนกลายเป็นสัมมาทิฐิ ซึ่งสัมมาทิฐิจะเกิดขึ้นได้ด้วยปัจจัย ๒ ประการ คือ ปรโตโมหะ และโยนิโสมนสิการ^{๗๘}

๑. **ปรโตโมหะ** แปลว่า การได้สดับจากบุคคลอื่น^{๗๙} คือ การรับฟังคำแนะนำสั่งสอน คำบอกเล่า คำชี้แจง คำอธิบาย การชักจูงแนะนำ การได้เรียนรู้จากผู้อื่น ได้แก่ เพื่อน ครู อาจารย์ บิดา มารดา ฯลฯ รวมถึงหนังสือ วิทยุ โทรทัศน์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ต่างๆ สื่อมวลชนแขนงต่างๆ ฯลฯ การสร้างสัมมาทิฐิตัวปัจจัยประกอบคือปรโตโมหะ ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกจัดเป็นวิธีการที่เริ่มต้นด้วยศรัทธาและอาศัยศรัทธาเป็นสำคัญ ปรโตโมหะจึงมุ่งหมายไปที่กัลยาณมิตรซึ่งเป็นแหล่งความรู้ที่ดีงาม เมื่อนำเข้ามาสู่กระบวนการเรียนรู้หรือการฝึกฝนอบรมจึงมุ่งหมายที่บุคคลซึ่งมีคุณสมบัติที่สามารถถ่ายทอดสั่งสอนอบรมให้ได้ผลดี กัลยาณมิตรจึงต้องมีคุณสมบัติดังนี้

- ๑) เป็นที่รักเป็นที่พอใจ หมายถึง มิตรที่คบแล้วสบายใจ ชวนให้อยากเข้าไปปรึกษาไต่ถาม
- ๒) เป็นที่เคารพ หมายถึง มิตรที่มีความประพฤติสมควรแก่ฐานะ เป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย
- ๓) เป็นที่ยกย่อง หมายถึง มิตรที่มีความรู้หรือมีปัญญาที่แท้จริง เป็นบุคคลที่ฝึกฝนอบรมตนเองอยู่เสมอ ควรเอาเป็นตัวอย่าง เมื่อกล่าวอ้างถึงก็มีความภูมิใจ
- ๔) เป็นนักพูด หมายถึง มิตรที่รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรและพูดอย่างไร คอยให้คำตักเตือนที่ดี

^{๗๗} ดูรายละเอียดใน อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๕-๒๖๓.

^{๗๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๙๑, อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๒๗/๑๑๕.

^{๗๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๙๑.

๕) เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ หมายถึง มิตรที่พร้อมจะรับฟังคำปรึกษา คำซักถาม คำเสนอ คำวิพากษ์วิจารณ์ สามารถอดทนฟังได้อย่างไม่เบื่อ ไม่โกรธหรือฉุนเฉียว

๖) เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ หมายถึง มิตรที่สามารถอธิบายเรื่องที่ซับซ้อนให้เข้าใจได้ และแนะนำให้สามารถเรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นต่อไป

๗) ไม่ชักนำในอฐานะ หมายถึง มิตรที่ไม่แนะนำไปในเรื่องที่เหลวไหล หรือไม่แนะนำไปในทางที่เสื่อมเสีย^{๕๐}

การรับฟังคำแนะนำสั่งสอนจากกัลยาณมิตรจะทำให้บุคคลได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง เข้าใจสิ่งที่ได้ฟังแล้ว บรรเทาความสงสัย ทำความเห็นให้ตรง และจิตของผู้ฟังย่อมเลื่อมใส^{๕๑} ซึ่งกัลยาณมิตรจะเป็นผู้นำเข้าสู่กระบวนการพัฒนาปัญญา ดังนี้

๑. สุตมยปัญญา แปลว่า ปัญญาที่เกิดจากการฟัง^{๕๒} คือปัญญาที่เกิดจากการเข้าหากัลยาณมิตรเพื่อขอความรู้ คำแนะนำ โดยการน้อมฟัง จดจำหลักธรรมคำสั่งสอนเหล่านั้น

๒. จินตามยปัญญา แปลว่า ปัญญาที่เกิดจากการคิด^{๕๓} คือปัญญาที่เกิดแต่การคิดพิจารณาเหตุผล เมื่อได้รับความรู้หรือคำแนะนำจากกัลยาณมิตรแล้วจึงนำมาไตร่ตรอง พินิจพิจารณาอย่างมีระบบระเบียบไปตามความเป็นจริงตามเหตุและผล หรือเรียกว่า โยนิโสมนสิการ^{๕๔}

๓. ภวานมยปัญญา แปลว่า ปัญญาที่เกิดจากการฝึกฝนอบรม^{๕๕} หรือการลงมือปฏิบัติ คือการนำเอาความรู้ที่เป็นสุตมยปัญญาและจินตามยปัญญามาทดลองปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ๑ ขึ้นไป จนเกิดความชำนาญ ซึ่งเป็นประสบการณ์ตรงของผู้ปฏิบัติ

ด้วยคุณสมบัติของกัลยาณมิตรดังกล่าว องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสถึงความสำคัญของกัลยาณมิตรว่า “เพราะพูดถึงองค์ประกอบภายนอก เราไม่เห็นองค์ประกอบอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์มากเหมือนความมีกัลยาณมิตรนี้ ความมีกัลยาณมิตรย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์มาก”^{๕๖} และ “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนความมี

^{๕๐} อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

^{๕๑} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๒/๓๔๔.

^{๕๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑.

^{๕๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑.

^{๕๔} ชุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๖/๓๖๐.

^{๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑.

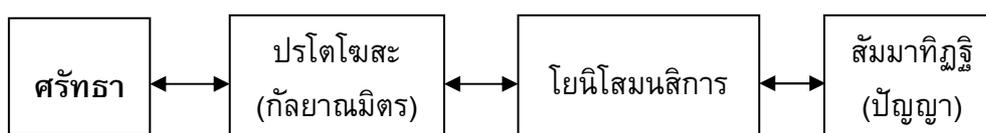
^{๕๖} อัง.เอกกก. (ไทย) ๒๐/๑๑๑/๑๗.

กัลยาณมิตรนี้ เมื่อมีกัลยาณมิตร กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เสื่อมไป”^{๘๗}

๒. โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำในใจโดยแยบคาย^{๘๘} หมายถึง การพิจารณา โดยแยบคาย พิจารณาถึงต้นสายปลายเหตุ คิดอย่างมีระบบระเบียบ คิดสืบสาวหาเหตุและผล ตั้งแต่ต้นจนเข้าใจตลอด ให้ความรู้ ใต้ประโยชน์^{๘๙} ซึ่งเป็นปัจจัยภายในของตัวผู้ปฏิบัติเอง

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสถึงความสำคัญของโยนิโสมนสิการว่า “เพราะพุดถึงองค์ประกอบภายใน เราไม่เห็นองค์ประกอบอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์มากเหมือนโยนิโสมนสิการ โยนิโสมนสิการย่อมเป็นไปเพื่อควมมีประโยชน์มาก”^{๙๐} และ “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นได้เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้ออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนโยนิโสมนสิการนี้ เมื่อมนสิการโดยแยบคายกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้นและอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป”^{๙๑}

การเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้จึงเริ่มตั้งแต่ทำความเข้าใจตามแนวศรัทธาเป็นพื้นฐาน โดยมีกัลยาณมิตรเป็นผู้ชี้แนะแนวทาง จากนั้นจึงคิดวิเคราะห์พิจารณาให้เข้าใจโดยตลอดอย่างเป็นอิสระ จนได้ความรู้ ใต้ประโยชน์ จนกลายเป็นสัมมาทิฏฐิที่ทำให้เกิดปัญญาที่มีคุณภาพ แม้ว่าศรัทธาเป็นองค์ธรรมที่นำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ก็จริง แต่โยนิโสมนสิการจัดเป็นปัจจัยสำคัญที่โยง เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ สรุปลงให้เห็นเป็นแผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๓.๖ แสดงศรัทธาองค์ธรรมเบื้องต้นที่นำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้

^{๘๗} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๑๓.

^{๘๘} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๕๒/๔๙๑.

^{๘๙} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๐๖.

^{๙๐} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๐๗/๑๗.

^{๙๑} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๖๗/๑๒.

ศรัทธาในฐานะองค์ธรรมที่นำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ ดังตัวอย่างเรื่องราวของ พระสารีบุตร ดังนี้

สารีบุตรปริพาชก ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในสำนักสัตตขัยปริพาชก ขณะนั้นในเวลาเช้า พระอัสสชิออกบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ มีกิริยาอาการสำรวมน่าเลื่อมใส สารีบุตรปริพาชกได้เห็นพระอัสสชิแล้วคิดว่าภิกษุนี้คงเป็นองค์ใดองค์หนึ่งในบรรดาพระอรหันต์ในโลกเป็นแน่ จึงได้เดินติดตามไปข้างหลังเพื่อให้พระอัสสชิบิณฑบาตเสร็จแล้วกลับ แล้วรอเวลาเมื่อพระอัสสชิฉันเรียบร้อยแล้ว หลังจากนั้นสารีบุตรปริพาชกได้เข้าไปถามพระอัสสชิว่า “ผู้มีอายุ อินทรีย์ของท่านผ่องใส ผิวพรรณบริสุทธ์ผุดผ่อง ผู้มีอายุ ท่านบวชอุทิศใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน หรือท่านชอบใจธรรมของใคร”

พระอัสสชิกล่าวตอบว่า “ท่านมีพระมหาสมณะผู้เป็นศากยบุตร เสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล เราบวชอุทิศพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นศาสดาของเรา และเราชอบใจธรรมของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น” และแสดงธรรมแก่สารีบุตรปริพาชกว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”

เพราะได้ฟังธรรมนี้ ธรรมจักขุอันปราศจากฐลี ปราศจากมลทิน ได้เกิดขึ้นแก่สารีบุตรปริพาชกว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา” สารีบุตรปริพาชกกล่าวว่า “ถ้าธรรมนี้มีเพียงเท่านี้ ท่านก็ได้รู้แจ้งแทงตลอดทางอันหาความโศกมิได้แล้ว อันเป็นทางที่พวกข้าพเจ้ายังไม่ได้เห็นล่วงเลยมาแล้วหลายหมื่นกับ”^{๙๒}

จากการศึกษาเรื่องราวของพระสารีบุตรจึงเห็นได้ว่า พระสารีบุตรเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาด้วยศรัทธาที่เกิดจากการเห็นอริยาบถที่สำรวมน่าเลื่อมใส และจากการสนทนาธรรมซึ่งเป็นปัจจัยภายนอกหรือปรโตโฆสะที่มุ่งหมายไปที่กัลยาณมิตร คือ พระอัสสชิ และได้คิดพิจารณาหรือโยนิโสมนสิการหัวข้อธรรมที่ได้สนทนานั้น จนเห็นว่าจะนำไปสู่การรู้แจ้งแทงตลอดและสามารถดับทุกข์ได้ เกิดเป็นสัมมาทิฏฐิที่ประกอบด้วยปัญญา จึงนำตัวเองเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้และลงมือปฏิบัติ จนนำไปสู่การบรรลุจุดหมายคือนิพพาน

ดังนั้นบุคคลแสวงหาสิ่งใดก็เพราะเชื่อว่าสิ่งนั้นมีอยู่ และเชื่อมั่นว่าตนจะได้ในสิ่งนั้น และสิ่งนั้นจะนำตนไปสู่ความเจริญ จึงพยายามแสวงหา ศรัทธาหรือความเชื่อมั่นจึงเป็นองค์ธรรมที่สำคัญเบื้องต้นที่ต้องปลูกฝังให้เกิดขึ้นในการนำบุคคลเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา

^{๙๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๑/๗๒-๗๔.

๓.๔ กระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า การเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา ศรัทธา เป็นองค์ธรรมแรกที่ต้องปลูกฝังให้เกิดขึ้นเบื้องต้น และต้องเป็นศรัทธาที่เกื้อหนุนให้เกิดปัญญา จนเป็นสัมมาทิฏฐิหรือปัญญาอันเห็นชอบ กล่าวคือ เป็นปัญญาอันเห็นชอบหลักความจริง ๔ ประการ คือ

๑. ความจริงเรื่องทุกข์
๒. ความจริงเรื่องสาเหตุของความทุกข์
๓. ความจริงเรื่องความดับทุกข์
๔. ความจริงเรื่องการปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์^{๙๓}

หลักความจริงทั้ง ๔ ประการดังกล่าวเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตัวมนุษย์เองโดยตรง เพราะมนุษย์มีอัตรภาพร่างกาย ความแก่ชรา ความตาย ความร่ำไรร่าพัน ความเสียใจ ความคับแค้นใจ ความสิ้นหวัง ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักที่ชอบ ความได้มาซึ่งสิ่งที่ไม่รัก ไม่ชอบ ความปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้น เหล่านี้เรียกว่าทุกข์ สาเหตุของทุกข์หรือปัญหา เกิดจากตัณหา คือ ความดิ้นรนปรารถนา อยากได้ อยากมี อยากเป็น

ความดับทุกข์ คือ การดับตัณหา

ทางปฏิบัติหรือวิธีให้ถึงความดับทุกข์ ประกอบด้วยองค์ธรรม ๘ ประการ หรือเรียกว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่

๑. **สัมมาทิฏฐิ** แปลว่า ความเห็นชอบ หมายถึง ความเห็นถูกต้องในทำนองคลองธรรม เช่น เห็นว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ในความหมายที่สูงขึ้นไปสัมมาทิฏฐิ หมายถึง การเห็นตามจริงในอริยสัจ ๔ คือ เห็นความจริงเรื่องทุกข์ ความจริงเรื่องสาเหตุแห่งทุกข์ ความจริงเรื่องความดับทุกข์ และความจริงเรื่องการปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

๒. **สัมมาสังกัปปะ** แปลว่า ความดำริชอบ หมายถึง ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยายาบท ความดำริในการไม่เบียดเบียน

๓. **สัมมาวาจา** แปลว่า การเจรจาชอบ ได้แก่ เว้นจากการพูดเท็จ พูดแต่คำจริง เว้นจากการพูดส่อเสียด พูดแต่คำประสานสามัคคี เว้นจากการพูดคำหยาบ พูดแต่คำอ่อนหวาน เว้นจากการพูดเพื่อเจ้อ พูดแต่คำที่มีประโยชน์ หรือกล่าวได้ว่าเว้นจากการพูดทุจริต พูดแต่วาจาที่สุจริต^{๙๔}

^{๙๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑-๒๒.

^{๙๔} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔๘-๑๔๙/๒๑๒.

๔. **สัมமாகัมมันตะ** แปลว่า การกระทำชอบ ได้แก่ เว้นจากการทำลายชีวิต มีการกระทำที่ช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น เว้นจากการเอาของที่เขาไม่ได้ให้ เว้นจากการประทุพติผิดในกาม พอใจด้วยสามีหรือภรรยาของตน

๕. **สัมมาอาชีวะ** แปลว่า การเลี้ยงชีพชอบ คือ เว้นจากอาชีพทุจริต ประกอบด้วยความขยันหมั่นเพียร ทำงานไม่ให้คั่งค้าง สะสม ผลัดวันประกันพรุ่ง ไม่จับจดสำหรับบุคคลทั่วไปสัมมาอาชีวะ หมายถึง ไม่ควรทำการค้าขาย ๕ ประการ คือ ขายศาสตราวุธ ขายสัตว์ ขายนื้อ ขายของ มีนเมา ขายยาพิษ^{๙๕} กล่าวคือ การไม่สร้างอาวุธและขายอาวุธ การไม่ค้าขายสัตว์ในที่นี้หมายถึงมนุษย์ เพราะทำให้มนุษย์หมดอิสรภาพ การไม่ค้าขายนื้อ ที่ห้ามค้าขายเพราะการค้าขายนื้อเป็นเหตุให้ต้องฆ่าสัตว์ การไม่ค้าขายของมีนเมา หมายถึง การให้ปรุขงมีนเมา ต่าง ๆ แล้วขาย ที่ห้ามค้าขายก็เพราะการค้าขายของมีนเมาเป็นเหตุให้มีการดื่มแล้วเกิดความประมาท และการค้าขายยาพิษ หมายถึง การให้ทำยาพิษและขายยาพิษนั้น การค้าขายทั้ง ๕ ประการนี้ ตนเองไม่ควรค้าและไม่ควรชักชวนบุคคลอื่นให้ค้าด้วย

๖. **สัมมาวายามะ** แปลว่า ความพยายามชอบ คือ การสร้างฉันทะ ความพยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิตด้วยความมุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ไม่ให้มีการเกิดขึ้น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และเพื่อรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วมิให้เสื่อมไป เพื่อความเจริญที่ยั่งยืนยิ่ง ๆ ขึ้นไป

๗. **สัมมาสติ** แปลว่า ระลึกชอบ เป็นการฝึกอบรมจิตให้มีสติสัมปชัญญะอยู่กับกาย เวทนา จิต ธรรม หรือวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

๘. **สัมมาสมาธิ** แปลว่า ตั้งจิตมั่นชอบ คือ ความสงบจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย ซึ่งเกิดจากการฝึกอบรมจิตทางสมถภาวนา จนจิตตั้งมั่นในอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งไม่หวั่นไหว ไม่ฟุ้งซ่าน หรือสมาธิในฉนาร ๔ ได้แก่ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน^{๙๖}

สัมมาวาจา สัมமாகัมมันตะ และสัมมาอาชีวะดังกล่าวข้างต้น คือการไม่ละเมิดการไม่ทุจริต การไม่เบียดเบียน โดยประกอบด้วยความสุจริตควบคู่ไปด้วย^{๙๗} สำหรับบุคคลทั่วไปหมายถึงการรักษาตามระเบียบวินัยตามภาวะของตน ในที่นี้หมายถึงศีล ๕ หรือข้อกำหนดอย่างต่ำที่สุดในทางความประพฤติของมนุษย์เท่าที่จำเป็นเพียงพอที่จะให้สังคมมนุษย์ดำรงอยู่ได้อย่างปกติสุข และสมาชิกภายในสังคมที่ไม่มีโทษภัย ได้แก่

^{๙๕} อัง.ปฎิจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๙๕.

^{๙๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๙/๒๕๗-๒๕๘, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓/๓๑-๓๓, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๑-๔๒๔, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๑-๑๗๓.

^{๙๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๑-๑๗๓, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม

ศีลข้อที่ ๑ เว้นจากการฆ่า การไม่ประทุษร้ายเบียดเบียนต่อชีวิตและร่างกาย

ศีลข้อที่ ๒ เว้นจากการลัก การโกง การไม่ละเมิดในกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน การทำลายทรัพย์สินของกันและกัน

ศีลข้อที่ ๓ การไม่ละเมิดต่อสิ่งที่ผู้อื่นรักใคร่หวงแหน ไม่ทำร้ายจิตใจ ปล่อยให้เกียรติทำลายวงศ์ตระกูลของกันและกัน

ศีลข้อที่ ๔ เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง ในการปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังได้ทรงบัญญัติแนวทางปฏิบัติเพิ่มเติมที่ยิ่งขึ้นไปอีกคือ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ และไม่พูดเพื่อเจ้า รวมเรียกว่า สัมมาวาจา

ศีลข้อที่ ๕ เว้นจากน้ำเมาคือสุรา น้ำเมาที่เกิดจากการหมักหรือแช่ รวมถึงสิ่งเสพติดซึ่งทำให้เสื่อมทราม เสียสติสัมปชัญญะที่เป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งป้องกันความผิดพลาดเสียหาย และคุ้มครองตนในคุณความดี^{๙๘}

ในการปฏิบัติอริยมรรคมีองค์ ๘ ศีลข้อที่ ๑ ข้อที่ ๒ และข้อที่ ๓ จัดเป็นสัมมากัมมันตะ ศีลข้อที่ ๔ จัดเป็นสัมมาวาจา ส่วนศีลข้อที่ ๕ ทรงให้งดเว้นด้วยเหตุว่าเป็นสิ่งที่ทำให้ประพฤตินิดในศีลทั้ง ๔ ข้อเบื้องต้น ซึ่งศีลข้อที่ ๕ นี้เป็นการไม่ทำสติสัมปชัญญะให้เลอะเลือนไปด้วยการดื่มสุรา เป็นต้น เป็นการตั้งสติไว้อย่างถูกต้องหรือสัมมาสติ

ศีลทั้ง ๕ ข้อดังกล่าวมิใช่สิ่งที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้หากแต่เป็นธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ตามหลักความจริงที่ว่า ไม่มีใครต้องการให้ผู้อื่นมาทำร้ายตน ลักขโมยสิ่งของของตน ล่วงละเมิดในบุตรภรรยาสามีของตน และการเสพของมีนเมาทำให้ขาดสติยับยั้ง ทำให้เกิดความประมาท สามารถที่จะทำผิดได้ทุกอย่าง จึงเป็นการงดเว้นพฤติกรรมที่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ศีล ๕ จึงเป็นทางปฏิบัติเริ่มต้นที่นำไปสู่การดับทุกข์

ศีลมุ่งขจัดกิเลสคือโลภะ โทสะ โมหะ ดังตัวอย่างนี้ หญิงคนหนึ่งเก็บนาฬิกาข้อมือได้ในห้องน้ำสาธารณะแห่งหนึ่ง พอดีเจ้าของนาฬิกาข้อมือเดินมาหาของของตนและถามว่าเห็นนาฬิกาข้อมือที่อยู่ข้างล่างหน้าบ้างไหม หญิงผู้นั้นมีความโลภอยากได้ จึงพูดเท็จว่าไม่เห็น กรณีนี้ถ้าหญิงคนนั้นมีสติรักษาศีล แม้ความโลภเกิดขึ้นก็ต้องพูดความจริงว่าเห็นและคืนนาฬิกาข้อมือนั้นให้เจ้าของ ความโลภก็จะถูกขจัดออกไปด้วยศีล ทำให้ไม่ละเมิดในกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น

^{๙๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๒-๓๐๓, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๐-๕๐๕, อภิ.วิ. (ไทย)

ในบางกรณี ความโลภก็มีอิทธิพลเหนือสติที่จะควบคุมไว้ได้ เพราะมีกิเลสตัวอื่นเข้ามาประกอบ ทำให้ไม่สามารถรักษาศีลไว้ได้ เช่น ตัวอย่างข้างต้นถ้าหากพิกาข้อมือนั้นเป็นของคนที่เคยหลงโกรธกันมาก่อน ก็เป็นเหตุให้ไม่คินหาพิกาข้อมือให้เจ้าของ ความโลภจึงมีอิทธิพลครอบงำจิตใจ เพราะมีความหลงและความโกรธเข้ามาประกอบ ดังนั้น ศีลที่จะขจัดความโลภหรือความหลงได้นั้นจะต้องเป็นศีลที่ประกอบด้วยสมาธิและปัญญา เพราะสมาธิช่วยเสริมสร้างสติ ส่วนปัญญาช่วยขจัดความหลง^{๙๙} ด้วยเหตุนี้เองในพระพุทธศาสนาจึงมีหลักการเรียนรู้ที่เป็นกระบวนการคือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

อริยมรรคเป็นทางสายเดี่ยวที่ประกอบด้วยองค์ธรรม ๘ ประการ ที่ต้องอาศัยกันและกัน รวมกันเป็นหนึ่งเดียว และต้องปฏิบัติร่วมกันไปตลอด โดยเริ่มต้นด้วยสัมมาทิฏฐิ เมื่อสัมมาทิฏฐิเกิดขึ้นองค์ธรรมอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นตามมาเป็นกระบวนการ หรือกล่าวได้ว่าการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาถ้าไม่เริ่มต้นด้วยสัมมาทิฏฐิ ก็ไม่สามารถที่จะแก้ปัญหาหรือดับทุกข์ได้ ดังพุทธพจน์ที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

ผู้มีสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจาก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมาวายามะ สัมมาสติก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมาสติ สัมมาสมาธิก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมาสมาธิ สัมมาญาณะก็มีพอเหมาะ ผู้มีสัมมาญาณะ สัมมาวิมุตติก็มีพอเหมาะ^{๑๐๐}

สัมมาทิฏฐิจึงเป็นแกนนำของกระบวนการเรียนรู้ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ด้วยปัจจัย ๒ ประการ คือ ปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการ ดังนั้นในกระบวนการเรียนรู้สิ่งที่สำคัญอย่างยิ่งคือ ปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิที่เป็นจุดเริ่มต้น ซึ่งได้กล่าวไว้แล้วในหัวข้อศรัทธาขององค์ธรรมที่นำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้

จึงกล่าวได้ว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ และไตรสิกขาเป็นอย่างเดียวกัน กล่าวคือ อริยมรรคเป็นทางดำเนินชีวิตที่ดีงามหรือระบบการดำเนินชีวิตที่ดีงาม ส่วนไตรสิกขาเป็นระบบการฝึกฝนอบรม ซึ่งหลักทั้งสองดังกล่าวจะอยู่เนื่องกันไป เพราะเมื่อมีการฝึกฝนอบรมก็เกิดเป็นการดำเนินชีวิตที่ดี ดังนั้นเมื่อฝึกไตรสิกขาอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็เกิดขึ้นด้วย

^{๙๙} ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๑/๖๘.

^{๑๐๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๐/๑๘๐-๑๘๑.

ไตรสิกขาเป็นหลักธรรมที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญเป็นอันมาก โดยเฉพาะในปรินิพพานสูตร ทรงเน้นให้ภิกษุเห็นความสำคัญของผลแห่งการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา^{๑๐๑} อันเป็นหลักปฏิบัติเพื่อดับกิเลสในพระพุทธศาสนา^{๑๐๒}

ไตรสิกขา แปลว่า ข้อที่จะต้องศึกษา ๓ อย่าง ได้แก่

- (๑) อธิศีลสิกขา หรือสิกขาคือศีลอันยิ่ง หมายถึง ศีล
- (๒) อธิจิตตสิกขา หรือสิกขาคือจิตอันยิ่ง หมายถึง สมาธิ
- (๓) อธิปัญญาสิกขา หรือสิกขาคือปัญญาอันยิ่ง หมายถึง ปัญญา^{๑๐๓}

ซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘ นำมาจัดลงเป็น ๓ หมวด ในไตรสิกขาได้ดังนี้
 อธิศีลสิกขา (ศีล) ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ
 อธิจิตตสิกขา (สมาธิ) ได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ
 อธิปัญญาสิกขา (ปัญญา) ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ^{๑๐๔}

๑. อธิศีลสิกขา เป็นขั้นตอนการฝึกฝนให้มีสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ หรือกล่าวได้ว่าเป็นการฝึกฝนอบรมความประพฤติทางกายและวาจาให้เรียบร้อย ตั้งอยู่ในความดีงาม มุ่งไปที่การปฏิบัติ ๔ ประการ ได้แก่

๑) ปาติโมกขสังวรศีล แปลว่า ศีลคือความประพฤติในพระปาฏิโมกข์ เว้นจากข้อห้าม ทำตามข้ออนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย ปาติโมกขสังวรศีลนี้เป็นศีลสำหรับพระภิกษุ ที่เกิดจากวินัยแม่บท คือวินัยแม่บทของชุมชนสงฆ์ สำหรับประพฤติปฏิบัติให้เป็นแบบแผนอย่างเดียวกันอย่างประณีตงดงาม และกำกับความเป็นอยู่ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ในการดำเนินชีวิตของสงฆ์ ในกระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนามุ่งหมายไปที่การรักษาปกติตามระเบียบวินัยตามภาวะของตน สำหรับบุคคลทั่วไปหมายถึงศีลขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ๕ ประการ ดังกล่าว

๒) อินทริยสังวรศีล แปลว่า ความสำรวมอินทริย์ มีสติรู้เท่าทันระวังไม่ให้กิเลสเข้าครอบงำเมื่อรับรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ^{๑๐๕}

^{๑๐๑} คุรยลละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๓/๙๙, ๑๔๗/๙๒, ๑๕๕/๑๐๐, ๑๕๙/๑๐๔, ๑๖๒/๑๐๘.

^{๑๐๒} คุรยลละเอียดใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑/๑-๒.

^{๑๐๓} อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๙๒/๓๐๘-๓๐๙.

^{๑๐๔} คุรยลละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๓.

^{๑๐๕} คุรยลละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๕๔-๔๕๙/๕๐๕-๕๐๘.

๓) **อาชีวปาริสูทธิศีล** แปลว่า ความบริสุทธิ์ในอาชีพ หรือเลี้ยงชีพโดยทางที่ชอบ ไม่หลอกลวงผู้อื่นเลี้ยงชีพ หรือสัมมาอาชีวะ^{๑๐๖} คือการไม่ประกอบอาชีพที่ส่งเสริมสนับสนุนให้ผิดศีลในข้อสัมมาวาจาและสัมมากรรมันตะ เช่น การโกง หลอกลวง สอพลอ บีบบังคับ ชูเชิญ คำอาวูฐ คำมโนษย์ คำสัตว์เพื่อฆ่าเอาชีวิต คำน้ำเมา คำยาพิษ^{๑๐๗}

๔) **ปัจจัยสันนิสิตศีล** แปลว่า ศีลที่เกี่ยวกับปัจจัย ๔ คือการพิจารณาใช้สอยปัจจัย ๔ สำหรับพระภิกษุ ได้แก่ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ เกสัช สำหรับบุคคลทั่วไป ได้แก่ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค โดยใช้สิ่งดังกล่าวให้เป็นไปตามความมุ่งหมายหรือประโยชน์ที่แท้จริงของสิ่งนั้น ๆ ไม่บริโภคด้วยตัณหา^{๑๐๘}

อธิศีลสิกขาจึงเป็นการฝึกหัดพัฒนามนุษย์ในด้านพฤติกรรมหรือการแสดงออกทางสังคม ท่าทีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันตามหลักแห่งการไม่ละเมิดและเบียดเบียนกัน และการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องต่อกันระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดา สามีกกับภรรยา มิตรกับมิตร นายจ้างกับลูกจ้าง คฤหัสถ์กับพระสงฆ์^{๑๐๙} เป็นต้น เป็นความประพฤติที่สร้างปกติในสังคม ซึ่งเป็นบาทฐานให้มนุษย์พัฒนาจิตต่อไป และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับวัตถุ กล่าวคือ ชี้ให้มนุษย์เห็นคุณค่าที่แท้จริงของการใช้วัตถุสิ่งเสพ เช่น การบริโภคอาหาร ไม่บริโภคไปตามกิเลสตัณหา บริโภคไปตามประโยชน์ที่แท้จริง คือ ให้เกิดกำลังกายหรือยังอรรถภาพให้เป็นไป และอินทริยสังวร คือการใช้อายตนะภายในตัวมนุษย์สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทั้งหลายอย่างถูกต้อง ระวังจิตใจไม่ให้กิเลสเข้าครอบงำเมื่อเห็นรูป ฟังเสียง เป็นต้น กล่าวคือ มนุษย์สามารถใช้ตาเป็น หูเป็น เป็นต้น ให้ได้คุณค่าที่แท้จริงหรือประโยชน์จากสิ่งนั้น ๆ

๒. **อธิจิตตสิกขา** เป็นขั้นตอนการฝึกฝนจิตที่มีความสัมพันธ์กับองค์มรรค คือ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ หรือกล่าวได้ว่าเป็นการฝึกอบรมจิตให้เกิดสติด้วยความเพียรพยายามอย่างต่อเนื่องกันจนเป็นสมาธิตามหลักสมถภาวนา และเป็นบาทฐานสำหรับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เพื่อให้เป็นจิตไม่ประกอบด้วยความหงุดหงิดรำคาญใจที่เกิดจากความคิดขัดแย้งกับความเป็นจริงตามธรรมชาติ จิตจะเป็นกลาง สัมผัสอยู่กับความเป็นจริงสงบ เป็นอิสระ มีความสุข สามารถใช้การได้ดี สามารถคิดพิจารณาหรือใช้ปัญญาในการทำ

^{๑๐๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๙/๒๕๗-๒๕๘, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓/๓๑-๓๓, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๑-๔๒๔, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๕/๑๗๑-๑๗๓, ๒๐๖/๑๗๓-๑๗๕.

^{๑๐๗} อ.ป.ญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๕๕.

^{๑๐๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๒-๒๓.

^{๑๐๙} ฐานยะเถียดใน ที.ปา. ๑๑/๒๔๒-๒๔๔/๑๙๙-๒๐๐ และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๖๖-๗๗๘.

กิจต่าง ๆ อย่างมีเหตุผล นอกจากนี้ยังเอื้อต่อการพัฒนาคุณสมบัติต่าง ๆ เช่น ความมีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ให้เจริญมากขึ้นในจิตนั้นด้วย

การฝึกอบรมจิตเป็นการฝึกให้รู้ตัวเองหรือการฝึกสติ เป็นการควบคุมใจไว้กับกิจต่าง ๆ หรือควบคุมจิตไว้กับสิ่งที่เกี่ยวข้อง เพราะมนุษย์สามารถรู้เห็นจิตของตนเองได้ กล่าวคือ รู้เวทนาว่ากำลังชอบหรือไม่ชอบ ถูกใจหรือไม่ถูกใจ คิดสิ่งที่เป็นกุศลหรืออกุศลได้ ดังนั้น การฝึกอบรมจิตจึงเป็นการฝึกจิตให้อยู่ในสภาพที่มีกำลัง มีความผ่อนคลาย เป็นอิสระ ไม่ดีนรน กระสับกระส่าย

การฝึกฝนอบรมจิตให้เกิดสติในพระพุทธศาสนาเรียกว่า ภาวนา มี ๒ อย่าง คือ สมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา

๑. สมถภาวนา

สมถภาวนา แปลว่า การฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบเป็นสมาธิ^{๑๑๐} หมายถึง การสำรวมจิตให้แน่วแน่ สงบเยือกเย็น ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วิตกกังวล ซึ่งมีหลายวิธี ในที่นี้จะกล่าวไว้ ๓ วิธี ดังนี้

๑) การเจริญสมาธิด้วยวิธีตามธรรมชาติ บุคคลสามารถฝึกฝนด้วยตนเองได้โดยเริ่มจากการมีปิติปราโมทย์ คือ ความปลื้มใจที่ได้กระทำในสิ่งที่ดีงาม และเกิดปิติ คือ ความอึดอึดใจ ร่างกายผ่อนคลายสบายใจ คือ บัณฑิต กลายมาเป็นความสุข นำไปสู่สมาธิในที่สุด^{๑๑๑} นอกจากนี้พุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึงการฝึกสมถภาวนาด้วยวิธีตามธรรมชาติดังกล่าวเพิ่มเติมว่า เมื่อสมาธิเกิดแล้วจะเกิดความรู้ตามที่เป็นจริงคือเกิดปัญญา ที่เรียกว่า “ยถาภูตญาณทัสสนะ” เมื่อเข้าถึงความจริงที่เป็นสัจจธรรมแล้ว จิตก็จะมี “นิพพิทา” หรือจิตหน่ายจากความอยากได้ อยากเป็น กำลังได้ กำลังเป็น ได้แล้ว เป็นแล้ว การกระทำต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันจะเป็นไปอย่างมีสติสัมปชัญญะ ทำไปด้วยแรงขับของเมตตาและปัญญา หลังจากนั้นจิตก็จะเป็น “วิราคะ” คือ จิตคลายออกจากราคะหรือตัณหา นำไปสู่ “วิมุตติ” คือ จิตหลุดจากความผูกพันของกิเลส ทั้งปวง ซึ่งจะนำไปสู่ “วิสุทธี” คือ ความบริสุทธิ์ ไม่เศร้าหมอง มีความเบิกบาน สู่ความสงบเย็น คือ “สันติ” และทำยที่สุดคือ เข้าสู่ภาวะนิพพาน ซึ่งก็คือความไม่มีทุกข์ ไม่มีเครื่องทิ่มแทง ไม่มีเชื้อให้เกิดใหม่ ปราศจากเครื่องผูกพันให้ร้อยรัดอีกต่อไป^{๑๑๒}

^{๑๑๐} อัง.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๑๗๓/๑๒๗.

^{๑๑๑} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๕๑.

^{๑๑๒} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, คู่มือมนุษย์, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๑), หน้า ๙๔-๑๐๖.

๒) การเจริญสมาธิโดยใช้หลักอิทธิบาท ๔ หมายถึง การทำให้เกิดขึ้น มีที่มาจาก ๔ แหล่ง คือ มีสมาธิที่เกิดจากฉันทะ (ความพอใจหรือแรงจูงใจ) สมาธิที่เกิดจากวิริยะ (ความเพียร) สมาธิที่เกิดจากจิตตะ (ความคิดจดจ่อ) และสมาธิที่เกิดจากวิมังสา (ความสอบสวนไตร่ตรอง) นอกจากอิทธิบาท ๔ แล้ว สติปัฏฐาน ๔ ก็เป็นวิธีการเจริญสมาธิได้^{๑๑๓}

๓) การเจริญสมาธิอย่างเป็นแบบแผน มีขั้นตอนที่สำคัญคือ เมื่อศีลบริสุทธิ์แล้วให้ (๑) ตัดปลีโพธหรือเหตุกังวลใจต่าง ๆ (๒) เข้าหากัลยาณมิตร (๓) รับเอากรรมฐานหรือสิ่งที่ใช้ฝึกอบรมจิต เพื่อให้จิตแน่วแน่อยู่อุปการณานั้น โดยไม่ซัดส่ายไปที่อื่น คือ กรรมฐาน ๔๐^{๑๑๔} ให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิ ให้เหมาะสมกับจริตของตน จริต หมายถึง ความประพฤติหรือพื้นเพนิสัยตามปกติของแต่ละบุคคล^{๑๑๕} ซึ่งอาจเลือกวิธีการปฏิบัติแตกต่างกันออกไป^{๑๑๖}

ระดับของสมาธิจากการฝึกฝนอบรมจิตด้วยวิธีต่าง ๆ ดังกล่าว มี ๓ ระดับ คือ

๑. **ขณิกสมาธิ** (สมาธิชั่วขณะ) เป็นสมาธิขั้นต้น หรือจุดตั้งต้นของวิปัสสนา

๒. **อุปจารสมาธิ** (สมาธิจวนจะแน่วแน่) เป็นสมาธิขั้นระดับนิรอรณก่อนที่จะเข้าสู่ภาวะแห่งฌาน เป็นสมาธิเบื้องต้นแห่งอัปปนาสมาธิ ผลของสมาธิเมื่อถึงระดับอุปจารสมาธิหรือสมาธิจวนจะแน่วแน่องค์ฌาน ได้แก่ วิตก วิจาร ปิติ สุข เอกัคคตา ก็จะเกิดขึ้น^{๑๑๗} สามารถสงบนิรอรณทั้ง ๕ (สิ่งที่ซัดสวามไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม) ได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุกจะ วิจิกิจฉาน^{๑๑๘} ดังนี้

เมื่อวิตก (การปักจิตลงสู่อารมณ์) เกิดขึ้น จะทำให้สงบกามฉันทะ (ความพอใจในกามคุณ) ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ) ลงไป

เมื่อวิจาร (การพิจารณาอารมณ์) เกิดขึ้น จะทำให้สงบพยาบาท (ความคิดร้าย ความผูกใจเจ็บ) ลงไป

^{๑๑๓} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๔๒-๘๔๘.

^{๑๑๔} ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๘๒-๑๘๕.

^{๑๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖-๖๗.

^{๑๑๖} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๔๙-๘๕๕.

^{๑๑๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๖๗/๔๐๓.

^{๑๑๘} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๑/๘๙.

เมื่อปีติ (ความอิมใจ) เกิดขึ้น จะทำให้สงบถีนมิทระ (ความว่างเหงาหวานอ่อน ความหดหู่ซึมเซา) ลงไป

เมื่อสุข (ความสบาย) เกิดขึ้น จะทำให้สงบอุทัจจุกุกุจะ (ความฟุ้งซ่านรำคาญ) ลงไป

เมื่อเอกัคคตา (ความมีจิตแน่วแน่อยู่ในอารมณ์อันเดียวหรือสมาธิ) เกิดขึ้น จะทำให้สงบวิจิกิจณา (ความลึกลับสงสัย) ลงไป^{๑๑๙}

๓. อัปพาสมาธิ (สมาธิแน่วแน่) เป็นสมาธิขั้นสูงสุด ซึ่งมีในฉานทั้งหลาย เป็นผลสำเร็จของการเจริญสมาธิ ดังนี้

- ฉานที่ ๑ ปฐมฉาน มีองค์ธรรม คือ วิตก (การตรึกหรือการที่จิตจับอารมณ์ได้) วิจารณ์ (การตรองหรืออาการที่จิตเคล้าอยู่กับอารมณ์นั้น) ปีติ (อิมใจ) สุข (สบายใจ) เอกัคคตา (จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง)

- ฉานที่ ๒ ทุตติยฉาน มีองค์ฉาน คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

- ฉานที่ ๓ ตติยฉาน มีองค์ฉาน คือ สุข เอกัคคตา

- ฉานที่ ๔ จตุตถฉาน มีองค์ฉาน คือ อุเบกขา เอกัคคตา^{๑๒๐}

ดังพุทธพจน์ที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฉานที่มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป บรรลุทุติยฉานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปีติจางคลายไป มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะและเสวยสุขด้วยกาย (นามกาย) บรรลุตติยฉานที่พระอริยกกล่าวสรรเสริญว่า 'ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฉานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ'^{๑๒๑}

^{๑๑๙} ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๒๕๖-๒๕๗.

^{๑๒๐} ที.สี. (ไทย) ๗/๒๒๖-๒๓๓/๗๕-๗๗, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๒๓/๖๒๔/๔๑๓-๔๑๔.

^{๑๒๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๗.

สัมมาสมาธิที่นำไปใช้ในการพัฒนาปัญญา มีลักษณะ ๘ ประการ คือ

๑) ตั้งมั่น	๕) ปราศจากสิ่งมัวหมอง
๒) บริสุทธิ์	๖) นุ่มนวล
๓) ผ่องใส	๗) ควบแน่น
๔) โปร่งโล่งเกลี้ยงเกลา	๘) ไม่วอกแวกหวั่นไหว ^{๑๒๒}

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสสรรเสริญสัมมาสมาธิว่าเป็นธรรมสะอาด ให้ผลโดยลำดับ สมาธิที่เสมอด้วยสัมมาสมาธินั้นไม่มี^{๑๒๓} สมาธิภาวนาที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ย่อมเป็นไปเพื่อได้ญาณทัสสนะ ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ^{๑๒๔}

๒) วิปัสสนาภาวนา

วิปัสสนาภาวนา แปลว่า การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้ความเข้าใจตามความเป็นจริง^{๑๒๕} โดยการฝึกสติให้รู้เท่าทันกับปัจจุบันอารมณ์ จนเกิดความเห็นแจ้ง เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งปวง ทำให้จิตหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ ความรู้ความเข้าใจที่เกิดเพิ่มขึ้นตลอดเวลาในระหว่างปฏิบัติ เรียกว่า วิปัสสนาญาณ ญาณสำคัญในขั้นสุดท้าย เรียกว่า วิชชา^{๑๒๖} หรือความรู้แจ้ง เป็นภาวะที่สุขสงบ ผ่องใส ไม่เป็นไปด้วยอำนาจของกิเลส ตัณหา อุปาทาน ญาณและวิชาจึงเป็นจุดมุ่งหมายของวิปัสสนา เพราะนำไปสู่ความเป็นอิสระ หลุดพ้นจากความทุกข์อย่างแท้จริงและถาวร ซึ่งจะเข้าถึงได้ด้วยการฝึกสติ หรือสัมมาสติตามหลักสติปัฏฐาน ๔^{๑๒๗} ผู้ปฏิบัติอาจเจริญสมถภาวนาจนได้ฌาน ดังที่ได้กล่าวแล้วในหัวข้อสมถภาวนาก่อน แล้วจึงปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน ๔ นี้ไปจนถึงที่สุดก็ได้

^{๑๒๒} ม.ญ. (ไทย) ๑๒/๕๓/๔๒.

^{๑๒๓} ขุ.ขุ (ไทย) ๒๕/๕/๑๐.

^{๑๒๔} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๑/๖๘.

^{๑๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๗๐.

^{๑๒๖} ตูรายลະເຢັດໃນ ພຣະພຣັມຄຸຣຸນາກຣຸນ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๓๐๖.

^{๑๒๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗/๓๐๑.

สติปัฏฐาน ๔ แปลว่า การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง^{๑๒๘} เป็นสติที่จดจ่อต่อเรื่องที่สภาวะธรรมทางกายและจิต กำหนดรู้ปัจจุบันอารมณ์ที่ปรากฏทางอินทรีย์ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สติปัฏฐาน ๔ ได้แก่

๑. กายานุปัสสนา สติปัฏฐาน แปลว่า การฝึกมีสติอยู่กับกาย หรือระลึกในกาย ให้เห็นถึงภาวะตามความเป็นจริงของกายทั้งหลาย หรือรู้ในกายทั้งปวง เช่น หายใจเข้า หายใจออก ยืน เดิน นั่ง นอน ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือในการทำกิจการต่าง ๆ เช่น กวาดบ้าน ถูบ้าน ล้างจาน ฯลฯ ในกายานุปัสสนา สติปัฏฐาน ได้จำแนกวิธีปฏิบัติไว้หลายวิธี ดังนี้

- ๑.๑ อานาปานสติ แปลว่า การมีสติรู้ลมหายใจเข้าออก
- ๑.๒ อิริยาบถ แปลว่า การกำหนดรู้อาการเคลื่อนไหวต่าง ๆ ของร่างกาย
- ๑.๓ ปฏิกุลมณสิการ แปลว่า การพิจารณาเห็นกายโดยความเป็นของสกปรก
- ๑.๔ ธาตุมนสิการ แปลว่า การพิจารณากายโดยเห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุ
- ๑.๕ นวสีวธิกา แปลว่า การพิจารณากายโดยความเป็นซากศพที่มีสภาพไม่งาม

ต่าง ๆ

๒. เวทนานุปัสสนา สติปัฏฐาน แปลว่า การฝึกมีสติอยู่กับความรู้สึก เมื่อเกิดมีความรู้สึกใดก็มีการระลึกอยู่กับความรู้สึกนั้น ๆ สุขก็รู้ว่าสุข ทุกข์ก็รู้ว่าทุกข์ เจ็บ ๆ ก็รู้ว่าเจ็บ ๆ ทั้งที่อาศัยกามคุณ (สามีส) และไม่อาศัยกามคุณ (นिरามิส) การมีสติเท่าทันเวทนาจะทำให้ไม่เชื่อมต่อไปสู่ตัณหา และไม่เข้าไปสู่กระแสของโลภะ โทสะ โมหะ

๓. จิตตานุปัสสนา สติปัฏฐาน แปลว่า การมีสติกำหนดพิจารณาจิต ให้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงจิต ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา กล่าวคือ สภาพของจิต ขณะที่กำหนดรู้ว่ามีโลภะ โทสะ โมหะ หรือไม่มีโลภะ โทสะ โมหะ เศร้าหมองหรือผ่องใส ฟุ้งซ่าน หรือเป็นสมาธิ เป็นต้น ตามสภาพของจิตที่เป็นอยู่จริงในขณะนั้น

๔. ธัมมานุปัสสนา สติปัฏฐาน แปลว่า การมีสติกำหนดพิจารณาธรรมให้รู้ชัดในสภาพธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ได้แก่ นิเวรณ ๕ ชนธ ๕ आयตนะ ๑๒ โพชฌงค์ ๗ อริยสัจ ๔ ว่าธรรมเหล่านี้ปรากฏอย่างไร คืออะไร มีในตนหรือไม่ เกิดขึ้น เจริญบริบูรณ์ และดับลงไปอย่างไร เป็นต้น ก็รู้ตามนั้น^{๑๒๙}

^{๑๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๔๘.

^{๑๒๙} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๗/๓๐๑-๓๑๓.

ในขณะที่พิจารณาสติปัฏฐาน ๔ ต้องมีองค์ธรรม คือ อาตาปี แปลว่า มีความเพียร^{๑๓๐} หรือสัมมาวายามะ หมายถึง เพียรระวังและละความชั่ว กับเพียรเจริญและรักษาความดี สัมปชาโน แปลว่า มีสัมปชัญญะ สติมา แปลว่า มีสติ เมื่อมีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติที่สมบูรณ์แล้วก็สามารถละซึ่งโลภ โกรธ หลง^{๑๓๑}

องค์ธรรมของวิปัสสนาภาวนาที่แตกต่างไปจากสมถภาวนา คือ โยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นองค์ธรรมที่ทำให้เกิดปัญญาหรือเป็นการมโนการด้วยปัญญา โยนิโสมนสิการจะทำงานเชื่อมอยู่ระหว่างสติกับปัญญา เป็นอุบายวิธีในการใช้ปัญญาให้ได้ผล เมื่อสติระลึกถึงสิ่งที่เกี่ยวข้องโดยเอาจิตกำกับกับสิ่งนั้นแล้ว โยนิโสมนสิการก็เข้าไปกำหนดทิศทางหรือแ่งมุมให้กับการทำงานของปัญญา แล้วปัญญาก็ทำงานหรือจัดการไปตามแ่งมุมหรือทิศทางนั้น ๆ ถ้าโยนิโสมนสิการจัดแ่งมุมหรือทิศทางได้เป็นอย่างดีหรือเหมาะสมดี ปัญญาก็ทำงานได้ผล เปรียบเหมือนชาวนาเกี่ยวข้าว โดยเอามือขวาจับเคียวตะล่อมข้าวรวมเข้ากันเป็นกำ แล้วเอามือซ้ายจับกำข้าวนั้นยกขึ้น แล้วก็ตัดกำข้าวนั้นด้วยเคียว จากตัวอย่างนี้ มือขวาจับเคียวตะล่อมข้าวรวมเข้ากันเป็นกำคือสติ มือซ้ายจับกำข้าวนั้นขึ้นคือโยนิโสมนสิการ ซึ่งโยนิโสมนสิการมีลักษณะยกเอาเหตุผลที่เกิดจากการพิจารณาในทิศทางหรือแ่งมุมต่าง ๆ และการตัดกำข้าวนั้นด้วยเคียวคือปัญญา^{๑๓๒}

ในกระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาสติจะทำหน้าที่สำคัญทั้งในสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา ในสมถภาวนาสติจะควบคุมจิตไว้กับอารมณ์หรือตั้งอารมณ์ไว้กับจิต เพื่อให้จิตเพ่งแน่วแน้อยู่กับอารมณ์นั้นโดยไม่ซัดส่ายไปที่อื่น จิตที่แน่วแน่มั่นทนอยู่กับอารมณ์นั้นเป็นหนึ่งเดียวต่อเนื่องไปสม่ำเสมอ เรียกว่าเป็นสมาธิ^{๑๓๓} ในวิปัสสนาภาวนาสติจะกำหนดควบคุมจิตไว้กับอารมณ์เช่นกัน แต่มุ่งใช้จิตเป็นที่วางอารมณ์เพื่อเอาอารมณ์นั้นให้ปัญญาตรวจสอบพิจารณา วิเคราะห์ วินิจฉัย โดยกำหนดอารมณ์ทุกอย่างที่เข้ามาทางอายตนะภายในหรืออินทรีย์ ๖ ซึ่งปัญญาจะต้องรู้เข้าใจตามความเป็นจริง^{๑๓๔}

^{๑๓๐} ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔/๒๔-๒๖.

^{๑๓๑} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๕๕/๓๐๖.

^{๑๓๒} สำนักวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, คัมภีร์มิลินทปัญหา ไทย-บาลี, หน้า ๕๑.

^{๑๓๓} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๗.

^{๑๓๔} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๒๒.

ในการฝึกสติจุดมุ่งหมายของสมถภาวนาคือฉาน จุดมุ่งหมายของวิปัสสนาภาวนาคือญาณ ผู้ปฏิบัติสมถภาวนาอาจทำสมถอย่างเดียว ไม่เกี่ยวข้องกับวิปัสสนาภาวนาเลยก็ได้ เรียกว่าหยุดเพียงขั้นสมาธิ ไม่ก้าวไปสู่ขั้นปัญญา แต่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาต้องอาศัยสมถภาวนาไม่มากนักน้อย คือ อาจเจริญสมถจนได้ฉานสมาบัติก่อน แล้วก้าวต่อไปสู่ขั้นเจริญวิปัสสนา คือเอาฉานเป็นบาทฐานของวิปัสสนาก็ได้ หรืออาจเจริญทั้งสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาควบคู่กันไปก็ได้ ในกระบวนการเรียนรู้ผลที่ต้องการจากสมถคือการสร้างสมาธิเพื่อใช้เป็นบาทฐานของวิปัสสนากล่าวคือ เป็นการฝึกอบรมปัญญาที่มีสมาธิเป็นบาทฐาน สมาธิที่เกิดขึ้นเป็นสมาธิที่ไม่ต้องถึงระดับสูงสุด แต่หากเป็นสมาธิที่ก้าวไปสู่ขั้นการใช้ปัญญา กล่าวคือ เป็นสมาธิเพียงขั้นต้น เรียกว่าวิปัสสนาสมาธิ หมายถึง สมาธิที่ตั้งอยู่ชั่วขณะ ตามสภาวะธรรมในปัจจุบันขณะนั้น ๆ เป็นสมาธิที่ประกอบด้วยวิปัสสนา ซึ่งเป็นสมาธิในระดับขณิกสมาธิกับอุปปจารสมาธิ พร้อมทั้งจะใช้ปัญญาในการพิจารณาสภาวะธรรม แต่เมื่อถึงขณะที่จะบรรลุผลสมาธิ นั้นจะแน่วแน่เป็นอัปนาสมาธิสามารถกำจัดกิเลสและหลุดพ้นได้ ซึ่งเป็นสมาธิอย่างสมบูรณ์หรือสัมมาสมาธิ^{๑๓๕}

ดังนั้นมนุษย์จึงต้องเรียนรู้ในการเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายอย่างมีสติ เพราะโดยปกติจิตของมนุษย์จะซัดสายไปตามอารมณ์ที่มากกระทบทางอายตนะ^{๑๓๖} จิตจึงคิดอยู่ตลอดเวลา จนเกิดความเครียด สับสน ฟุ้งซ่าน เกิดเป็นความทุกข์ที่เกิดจากความคิด ซึ่งขณะที่คิดมนุษย์มักไม่รู้สึกรู้สึกรู้สึกตัวหรือไม่มีสติ เช่น ไม่รู้ว่ากำลังหายใจเข้าหรือหายใจออก ไม่รู้ว่าในขณะที่เดินกำลังก้าวเท้าซ้ายหรือก้าวเท้าขวา ฯลฯ หรือในกิจกรรมต่าง ๆ ที่กระทำก็กระทำไปตามความเคยชิน ไม่ได้ทำด้วยสติ เมื่อไม่มีสติมนุษย์จึงเกิดความทุกข์หรือปัญหาของชีวิตได้ง่าย การฝึกฝนอบรมจิตด้วยสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาดังกล่าว ทำให้จิตสงบจากอารมณ์ที่มากกระทบหรือสงบจากความคิด เกิดเป็นความสุข เพราะหลุดพ้นจากความบีบคั้นจากการคิดที่เป็นไปตามอำนาจของกิเลสตัณหา การฝึกสติจิตสามารถจะกำหนดตามทันสิ่งต่าง ๆ ที่กำลังเกิดขึ้นหรือกระทำอยู่ในขณะนั้น ๆ ทำให้ไม่หลงในอดีตที่ผ่านมาแล้ว และไม่หลงไปสู่นาคตที่ยังมาไม่ถึง แต่หากจะต้องพิจารณาเรื่องราวในอดีต หรือสิ่งที่จะกระทำต่อไปในอนาคต ก็เอาสติกำหนดพิจารณาด้วยปัญญาอย่างมีจุดหมายในสิ่งนั้น ๆ ก็จะทำให้กลายเป็นอารมณ์ปัจจุบันหรืออยู่กับปัจจุบัน การฝึกอบรมจิตด้านสมถภาวนาดังกล่าวจึงเป็นบาทฐานในการพัฒนาสติให้สูงขึ้นไปตามลำดับจนเป็นสัมมาสติในอริยมรรคมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นพลังที่นำไปสู่การเรียนรู้ได้อย่างได้ประโยชน์ เพราะจิตที่สงบแน่วแน่เป็นจิตที่สมควรแก่การทำงานทุกชนิด^{๑๓๗}

^{๑๓๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), ธรรมจกกับปวัตตสูตร, แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวรต์, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๒๕-๑๓๑, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๐๖-๓๐๘.

^{๑๓๖} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๖/๓๖.

^{๑๓๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๓/๕๒.

๓. อธิปัญญาสิกขา เป็นขั้นตอนที่สืบเนื่องมาจากการฝึกฝนสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาจนเกิดสัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะ กล่าวคือ เป็นการฝึกฝนหรือพัฒนาให้มีความรู้ความเข้าใจหรือเกิดปัญญาที่ทำให้การดำริคิดนึกและมีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง

ปัญญาในอธิปัญญาสิกขาเป็นเครื่องละกิเลสที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในสันดานหรือเรียกว่า อหุสย ได้แก่

๑. กามราคะ แปลว่า ความอยากได้ในสิ่งที่น่ารัก น่าใคร่ น่าพอใจทั้งหลาย หรือ กามคุณ ๕

๒. ปฏิฆะ แปลว่า ความขุ่นแค้น อาฆาต โกรธเคือง

๓. ทิฏฐิ แปลว่า ความเห็นผิด

๔. วิจิกิจฉา แปลว่า ความลังเลสงสัย ทำให้ตัดสินใจผิดพลาด หรือความหลงผิด

๕. มานะ แปลว่า การหลงตน ถือว่าตนดีกว่าเขา เลวกว่าเขา หรือเสมอกับเขา

๖. ภวราคะ แปลว่า ความกำหนดในภพ หมายถึง ความอยากเป็นนั่นเป็นนี่

๗. อวิชชา แปลว่า ความไม่รู้จริง หมายถึง ความไม่รู้เท่าทันในสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง^{๑๓๘}

โดยปกติแล้วอหุสยดังกล่าวจะไม่ปรากฏออกมา แต่จะปรากฏออกมาในรูปของกิเลสก็ต่อเมื่อมีผัสสะและนำไปสู่เวทนาเกิดเป็นความเศร้าหมองของจิต^{๑๓๙} เมื่อกิเลสครอบงำจิตใจผู้ใด ก็ย่อมคิดเบียดเบียนตนเอง ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ย่อมมีทุกข์ทางใจ ย่อมประพฤติดีด้วยกาย วาจา ใจ ย่อมไม่รู้ชัดในประโยชน์ตน ย่อมไม่รู้ชัดในประโยชน์ผู้อื่น ย่อมไม่รู้ชัดในประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น เปรียบเหมือนคนไม่มีดวงตา ทำให้ไม่รู้อะไร เป็นไปในฝ่ายคับแค้น ไม่ก่อให้เกิดปัญญา^{๑๔๐} หรือกล่าวได้ว่า เมื่อกิเลสครอบงำจิตใจผู้ใด เขาย่อมแสวงหาในกามคุณบ้าง มุ่งหมายปองร้ายผู้อื่นให้ถึงความพินาศบ้าง และทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนเพื่อความสุขหรือเพื่อประโยชน์ตนบ้าง ซึ่งมีสาเหตุมาจากโลภะ โทสะ โมหะ

การฝึกฝนอบรมจิตให้เกิดสติด้วยสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา จิตจะเกิดความสงบ ผ่องใส เป็นอิสระ เกิดปัญญาหรือสัมมาทิฏฐิ ส่งผลให้ศีลและสมาธิบริบูรณ์ขึ้นพร้อมกันเป็นกระบวนการ ดังที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

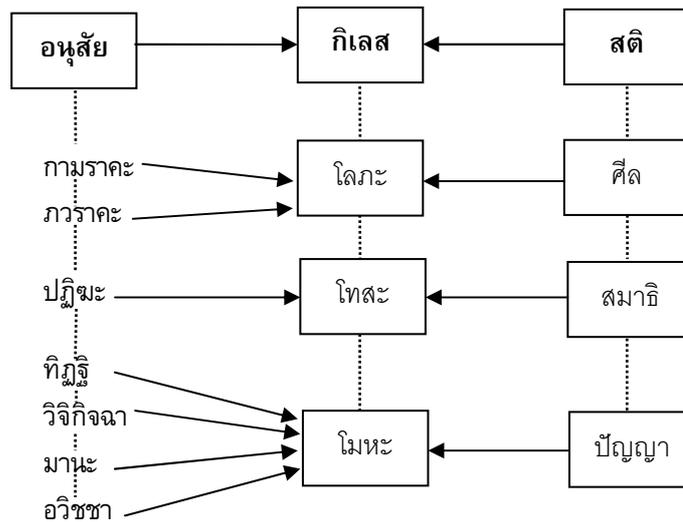
^{๑๓๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓/๓๓๕, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๗๖/๑๐๓, อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๑๑/๑๗, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๙/๖๐๕-๖๐๖.

^{๑๓๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๕๔/๒๗๔-๒๗๖.

^{๑๔๐} อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓๒/๒๙๑-๒๙๒.

สติสัมปชัญญะที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้ความสำรวมอินทรีย์บริบูรณ์
 ความสำรวมอินทรีย์ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สุจริต ๓ บริบูรณ์
 สุจริต ๓ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์
 สติปัฏฐาน ๔ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์
 โพชฌงค์ ๗ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้วิชชา (ปัญญา)
 และวิมุตติ (การหลุดพ้นจากกิเลส)บริบูรณ์^{๑๔๑}

ดังนั้น ศีลที่ได้รับการฝึกฝนอบรมดีแล้ว สมาธิที่ได้รับการฝึกฝนอบรมดีแล้ว และปัญญาที่ได้รับการฝึกฝนอบรมดีแล้ว สามารถระงับโลภะ (ความโลภ) โทสะ (ความโกรธ) และโมหะ (ความหลง) จนหมดสิ้นไป แสดงให้เห็นเป็นแผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๓.๗ แสดงการทำงานของอหุสสัยและสติ

อริปัญญาลิกขาจึงเป็นความเข้าใจธรรมชาติภายในของมนุษย์ด้วยปัญญาว่า ธรรมชาติล้วนอาศัยกันและกันเกิดขึ้น จิตที่สงบจากการฝึกฝนอบรมจิตให้เกิดสติสัมปชัญญะจึงเป็นกำลังที่ทำให้เห็นความเป็นจริงตามธรรมชาติ ใ้รู้เท่าทันสิ่งทั้งปวง ปัญญาหรือสัมมาทิฏฐิก็จะปรากฏชัดปล่อยวางจากความยึดมั่นทั้งปวง ทำให้มีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง กล่าวคือ มีการดำริหรือคิดนึกไตร่ตรองในการปลีกตนออกจากอารมณ์ยั่วชวนต่าง ๆ การไม่พยายาม และการไม่เบียดเบียน

^{๑๔๑} อภ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๑/๑๓๖.

อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา จึงเป็นหลักการฝึกฝนอบรมที่เป็นกระบวนการที่สนับสนุนซึ่งกันและกันจะขาดข้อหนึ่งข้อใดไม่ได้ มีองค์ประกอบที่เป็นปัจจัยส่งเสริมเชื่อมโยงกันและกัน ดังที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า “สมาธิอันบุคคลอบรมโดยมีศีลเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปัญญาอันบุคคลอบรมโดยมีสมาธิเป็นฐาน ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก จิตอันบุคคลอบรมโดยมีปัญญาเป็นฐานย่อมหลุดพ้นจากอาสวะ คือ กามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ”^{๑๔๒}

กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาหรือกระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา จึงเป็นทางในการดำเนินชีวิต ทำให้มนุษย์มีการพัฒนาด้านพฤติกรรมหรือเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุและสังคมได้ด้วยดี มีการพัฒนาทางจิตใจด้วยการฝึกฝนอบรมจิตให้เกิดสติ และพัฒนาไปสู่ปัญญาที่รู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง มีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง มีการพูดที่ดี การกระทำที่ดี มีอาชีพที่สุจริต มีความเพียรพยายามที่ถูกต้อง มีสติและสมาธิที่ถูกต้อง ย่อมมีความสุขความเจริญในชีวิต ไม่เกิดความบีบคั้นภายในจิตใจที่เป็นไปตามอำนาจของกิเลสตัณหาอันเป็นสาเหตุของปัญหาต่าง ๆ ในชีวิต

๓.๕ หลักธรรมที่สัมพันธ์กับกระบวนการเรียนรู้

ในที่นี้หลักธรรมที่สัมพันธ์กับกระบวนการเรียนรู้เพื่อฝึกฝนอบรมจิตให้เกิดสติมีดังนี้

๓.๕.๑ ปัญญาวุฑฒิธรรม ๔

ปัญญาวุฑฒิธรรม ๔ แปลว่า คุณธรรมที่ก่อให้เกิดความเจริญงอกงาม ๔ ประการ ได้แก่ สัมปยุตตสังเสวะ สัทธัมมัสสวนะ โยนิโสมนสิการ ธรรมานุธรรมปฏิบัติ^{๑๔๓} ซึ่งเป็นธรรมที่มีอุปการะมากสำหรับการฝึกฝนอบรมจิตให้เกิดสติ ดังนี้

๑. สัมปยุตตสังเสวะ แปลว่า การคบหาสัตบุรุษ หมายถึง คบหาสมาคมหรือเสวนากับคนดี คนดี ผู้มีความประพฤติดี ผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ผู้มีความรู้ในการฝึกฝนอบรมจิต หรือผู้มีคุณสมบัติของความเป็นกัลยาณมิตร^{๑๔๔} ซึ่งกัลยาณมิตรจะเป็นผู้สร้างศรัทธาและนำบุคคลเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ตามแนวทางปฏิบัติสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา

^{๑๔๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๕/๑๐๐.

^{๑๔๓} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๗/๓๖๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๖.

^{๑๔๔} อัง.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

๒. สัทธัมมัสสวณะ แปลว่า ฟังสัทธรรม หมายถึง เมื่อได้ฟังคำแนะนำของ กัลยาณมิตรเกี่ยวกับหลักปฏิบัติในการฝึกฝนอบรมจิต ฟังศึกษาให้ได้รับความรู้ที่แท้จริง

๓. โยนิโสมนสิการ แปลว่า ทำในใจโดยแยบคาย หมายถึง เมื่อได้รับความรู้ นั้นแล้วฟังศึกษาเหตุผลของเรื่องนั้น ๆ คิดพิจารณาให้เห็นเหตุผลของวิธีฝึกหัดฝึกฝนอบรมจิต ทั้งหลายมารวมตรวจสอบ ทดลองเปรียบเทียบ หาข้อเท็จจริง โดยใช้ความรู้หรือปัญญาเป็น สิ่งชี้ขาดลงไปว่าควรจะฝึกหัดด้วยวิธีใด อย่างไร จึงจะเป็นผลให้เกิดสติ

๔. ธัมมานุวัตรปฏิบัติ แปลว่า ปฏิบัติสมควรแก่ธรรม หมายถึง นำสิ่งที่ได้ศึกษา เล่าเรียนแล้วไปใช้ให้ถูกต้องตามหลัก สอดคล้องพอดีกับความมุ่งหมายตามหลักการนั้น ๆ อย่างต่อเนื่องยิ่ง ๆ ขึ้นไป กล่าวคือ นำหลักปฏิบัติตามแนวสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาไป ปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักวิธีการอย่างจริงจังและต่อเนื่อง จนพัฒนาไปสู่ปัญญาที่รู้เท่าทัน สิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตโต) ได้กล่าวไว้ว่า

ธัมมานุวัตรปฏิบัติ คือ การเลือกหัวข้อธรรมย่อยมาปฏิบัติให้สอดคล้องกับธรรมใหญ่ เช่น เลือกประเด็นที่ได้เรียนรู้นั้นมาทดลองแก้ปัญหาในชีวิตจริง เมื่อเรียนจากครูหรือ รับข้อมูลจากแหล่งต่าง ๆ จนได้สุดมยปัญญา แล้วจึงคิดวิเคราะห์เรื่องนั้นจนได้ จินตามยปัญญา จากนั้นก็ถึงขั้นสุดท้าย คือ ธรรมานุวัตรปฏิบัติ เป็นการนำความรู้ที่ได้ นั้นไปทดลองทำจนเกิดทักษะ นั่นคือการปฏิบัติซึ่งจะทำให้เกิดภาวนามยปัญญา คือ ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ตรง เป็นปัญญาขั้นสูงสุด^{๑๔๕}

ปัญญาวิสุทธิธรรมนี้มีความสำคัญต่อกระบวนการเรียนรู้ เป็นองค์ธรรมที่เกื้อหนุน ให้กระบวนการเรียนรู้ดำเนินไปอย่างได้ผลดี เช่น เมื่อต้องการศึกษาหาความรู้ในสิ่งที่มี คุณประโยชน์ที่เป็นความเจริญอกงามในชีวิต ในเบื้องต้นต้องเข้าหาคนดี หรือกัลยาณมิตร ได้แก่ ครู อาจารย์ หรือบุคคลผู้มีความรู้ความสามารถในเรื่องที่ต้องการศึกษาหาความรู้ เพื่อ ขอความรู้ คำแนะนำ เมื่อได้รับคำแนะนำแล้ว ก็ฟังด้วยความตั้งใจ สนใจ ด้วยความเคารพ อ่อนน้อมถ่อมตน การเข้าหากัลยาณมิตรจะทำให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง เข้าใจสิ่งที่ได้ฟังแล้ว บรรเทาความสงสัย ทำความเห็นให้ตรง จิตของผู้ฟังย่อมเลื่อมใส และในขณะที่ฟังต้อง พิจารณาตามเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง วิธีคิดพิจารณาเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง คือ คิดหาหาเหตุผลของเรื่องนั้น ๆ ว่ามีความเชื่อมโยงกันหรือไม่อย่างไร ถ้ายังไม่พบเหตุและผล

^{๑๔๕} พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตโต), กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐.

ของเรื่องนั้นก็ต้องซักถามจนเกิดความเข้าใจ นอกจากนี้อาจหาความรู้เพิ่มเติมด้วยการสอบค้น สนทนา อภิปราย รวมถึงการสังเกตเฝ้าดูอย่างพินิจพิเคราะห์ ซึ่งเหตุผล ไตร่ตรอง ตรวจสอบ สืบสวน ทดลอง และขั้นตอนที่สำคัญของกระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา คือ ฝึกหัด ทำให้บ่อย ทำให้มาก ซึ่งเป็นประสบการณ์ตรงของผู้ปฏิบัติ

๓.๕.๒ อินทรีย์ ๕ พละ ๕

อินทรีย์ ๕ แปลว่า ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน ประกอบด้วยองค์ธรรม ๕ ประการ คือ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมာธินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์^{๑๔๖} ที่เรียกว่าธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตนเพราะเป็นเจ้าการในการครอบงำเสีย เช่น ศรัทธาเป็นเจ้าการในการครอบงำเสียซึ่งความไร้ศรัทธา^{๑๔๗}

ในกระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาการฝึกฝนจิตให้เกิดสติ สิ่งที่กำหนดการเรียนรู้ของผู้เรียนว่าช้าหรือเร็ว คือ อินทรีย์ ๕ หมายความว่า ถ้าอินทรีย์อ่อนไปก็เรียนรู้ได้ช้า ถ้าอินทรีย์แก่กล้าก็เรียนรู้ได้เร็ว^{๑๔๘} หากอินทรีย์อย่างหนึ่งอย่างใดมีกำลังมากเกินไปและอินทรีย์ที่เหลือยังอ่อนอยู่ อินทรีย์เหล่านั้นจะเสียความสามารถในการทำกิจของตน จึงต้องมีการปรับอินทรีย์ให้สมดุลกันเป็นคู่ ๆ คือ ให้ศรัทธาเสมอกับปัญญา และให้สมาธิเสมอกับวิริยะ ถ้าศรัทธามากกว่าปัญญาจะทำให้มีความเชื่อโดยปราศจากเหตุผล ถ้าปัญญามากกว่าศรัทธาจะทำให้หวาดตื่นหลงผิด ถ้าสมาธิมากกว่าวิริยะจะทำให้เกียจคร้านและง่วงเหงาหาวนอน ถ้าวิริยะมากกว่าสมาธิจะทำให้เกิดความฟุ้งซ่านหงุดหงิด โดยทั่วไปการรักษาความสมดุลและแก้ไขเมื่อเสียความสมดุลของอินทรีย์ไป คือ การเจริญอินทรีย์ที่เหลืออยู่คือสติ สติถ้ามีกำลังมากยิ่งเป็นผลดี ช่วยสนับสนุนองค์ธรรมข้ออื่น ๆ ได้ดียิ่งขึ้น ช่วยรักษาจิตไม่ให้ถูกรบกวนด้วยอกุศลฝ่ายตรงข้าม ดังที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสถึงความสำคัญของสติไว้ว่า “สติจำต้องประสงค์ในที่ทุกสถาน”^{๑๔๙} และ “สติเป็นที่ยึดเหนี่ยวของจิตใจ”^{๑๕๐}

^{๑๔๖} ตูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๗๐๕-๗๑๖/๓๖๙-๓๗๐, ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๗/๓๗-๓๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๐/๓๑๐, ๓๕๕/๓๘๒, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๐/๒๐๐-๒๐๑.

^{๑๔๗} ตูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๐/๒๐๐-๒๐๑.

^{๑๔๘} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๗.

^{๑๔๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๔/๑๗๔.

^{๑๕๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๑๒/๓๒๔.

พละ ๕ แปลว่า ธรรมอันเป็นกำลัง ประกอบด้วยองค์ธรรม ๕ ประการ คือ สัทธาพละ วิริยพละ สติพละ สมาธิพละ ปัญญาพละ^{๑๕๑} ที่เรียกว่าธรรมอันเป็นกำลังเพราะความหมายว่าเป็นกำลังให้เกิดความมั่นคง ซึ่งธรรมที่ตรงข้ามหรืออกุศลธรรมต่าง ๆ จะเข้าครอบงำไม่ได้ เช่น ศรัทธาเป็นกำลังต่อสู้กับความไร้ศรัทธา เป็นต้น

ในกระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา พละ ๕ นี้ เมื่อบุคคลฝึกฝนอบรมให้บ่อย ให้มาก ย่อมนำไปสู่จุดมุ่งหมายของ การเรียนรู้กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา คือ ปัญญา ดังที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัส ไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาที่ไหลไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน หลากไปสู่ทิศปราจีนแม่น้ำจันใด ภิกษุก็จันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญพละ ๕ ประการ ทำพละ ๕ ประการให้มาก ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน”^{๑๕๒} และ “เพราะเจริญพละ ๕ ประการ สาวกของเราเป็นอันมากจึงได้บรรลุที่สุดแห่งอภิญญาและอภิญญาบารมีอยู่”^{๑๕๓}

อินทรีย์ ๕ จึงตรงกับพละ ๕ และธรรมชุดเดียวกันนี้ที่เรียกต่างกันเพราะหน้าที่ที่กระทำตามความหมายดังกล่าวแล้วข้างต้น ซึ่งองค์ธรรมในอินทรีย์ ๕ และพละ ๕ มีรายละเอียดดังนี้

๑. สัทธา แปลว่า ความเชื่อ หมายถึง ความเชื่อมั่นในสิ่งที่ดีงาม เช่น เชื่อในปัญญาตรัสรู้ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๑๕๔} เป็นความเชื่อที่ถูกต้องมีเหตุผล ไม่มั่งงาย ซึ่งเกิดจากการพิจารณาใคร่ครวญด้วยตนเองอย่างดีแล้ว เป็นจุดเริ่มต้นที่จะนำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ เพราะเมื่อศรัทธาตั้งมั่นแล้วสามารถทำให้กระบวนการเรียนรู้ดำเนินต่อไปได้^{๑๕๕} แม้ในกระบวนการแสวงหาความจริงทางวิทยาศาสตร์ ก็เริ่มต้นด้วยความเชื่อ กล่าวคือ เชื่อมั่นว่าธรรมชาติมีกฎเกณฑ์ เพื่อแก้ไขข้อสงสัยดังกล่าว จึงมีการสังเกต การตั้งสมมุติฐาน การทดลอง การวิเคราะห์ข้อมูล และสรุปผล ในฐานะของอินทรีย์ ๕ กิจของสัทธาอินทรีย์คือความเชื่อที่เป็นใหญ่ในการกระทำหน้าที่ครอบงำซึ่งความไร้ศรัทธา^{๑๕๖} คือ ความโน้มใจดึงหรือมุ่งไปเด็ดเดี่ยวในการฝึกฝนอบรมจิต ในฐานะของพละ ๕ ศรัทธาเป็นกำลังต่อสู้กับความไร้ศรัทธา^{๑๕๗}

^{๑๕๑} ส.ม. (ไทย) ๑๗/๗๐๕-๗๑๖/๓๖๙-๓๗๐, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๙๓.

^{๑๕๒} ส.ม. (ไทย) ๑๗/๗๐๕-๗๑๖/๓๖๙.

^{๑๕๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๙๓.

^{๑๕๔} คุรุรายละเอียดใน อง.สตุตถก (ไทย) ๒๓/๖/๙, ๒๗/๒๗๔-๒๗๙.

^{๑๕๕} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๑/๖๗.

^{๑๕๖} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๐/๒๐๐.

^{๑๕๗} ส.ม. (ไทย) ๑๗/๗๐๕-๗๑๖/๓๖๙.

๒. **วิริยะ** แปลว่า ความเพียร เมื่อบุคคลมีความเชื่อมั่นที่จะเรียนรู้ในสิ่งที่ตั้งงามที่ก่อให้เกิดประโยชน์ หรือการประกอบกิจการอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตามย่อมมุ่งประกอบกิจการนั้น ๆ ด้วยความอุตสาหะพากเพียร ตั้งใจจริง ทำอย่างสม่ำเสมอ มีใจจดจ่อ เพียรคิด เพียรทำ แม้จะประสบปัญหาอุปสรรคก็ฟันฝ่าอย่างไม่ย่อท้อ ในฐานะของอินทรีย์ ๕ กิจของวิริยอินทรีย์คือความเพียรที่เป็นใหญ่ในการกระทำหน้าที่ครอบงำซึ่งความเกียจคร้าน^{๑๕๘} หมายถึงความเพียรพยายาม ๔ ประการ คือ (๑) การเพียรระวังตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้เกิดความชอบใจไม่ชอบใจ หลังจากผัสสะเกิดขึ้น หรือพยายามป้องกันอกุศลธรรมไม่ให้เกิดขึ้น (๒) เพียรละหรือทำลายหรือดับอารมณ์ที่เกิดจากผัสสะไม่ว่าจะเป็นความชอบใจ ไม่ชอบใจ รัก ชัง เป็นต้น ให้หมดสิ้นไป หรือความเพียรพยายามละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) คือการเพียรพยายามปฏิบัติในข้อที่ ๑ และ ๒ ให้เกิดขึ้น จนประสบผลสำเร็จ (๔) เมื่อปฏิบัติในข้อที่ ๓ จนเป็นผลสำเร็จแล้วก็เพียรพยายามรักษาให้ตั้งมั่นและเจริญยิ่งขึ้นไป เมื่อได้เพียรพยายามปฏิบัติทั้ง ๔ ประการดังกล่าวข้างต้นอย่างดีแล้ว ก็จะส่งผลให้การฝึกฝนอบรมจิตให้เกิดสติเจริญขึ้นจนสำเร็จผลในที่สุด ทั้งนี้เป็นเพราะการประกอบความเพียรชอบหรือสัมมาวายามะได้รอบด้านสมบูรณ์ ในฐานะของพละ ๕ วิริยะเป็นกำลังต่อสู้กับความเกียจคร้าน^{๑๕๙}

๓. **สติ** แปลว่า ความระลึกได้ การตามระลึกรู้ การรู้สึกตัว ไม่เผลอ ไม่ประมาท เป็นการคุมใจไว้กับกิจที่ทำหรือเกี่ยวข้อง ในฐานะของอินทรีย์ ๕ กิจของสติอินทรีย์คือความเป็นใหญ่ในการกระทำหน้าที่ครอบงำซึ่งความประมาท^{๑๖๐} หมายถึงการควบคุมจิตไม่ให้ตกอยู่ในอำนาจของโลภะ โทสะ โมหะ ในฐานะของพละ ๕ สติเป็นกำลังต่อสู้กับความขาดสติ^{๑๖๑}

๔. **สมาธิ** แปลว่า ความตั้งมั่นแห่งจิต ความที่จิตแน่วแน้อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ไม่ฟุ้งซ่านหรือกระสับกระส่าย สงบระงับ ควรแก่การงาน ไม่ตั้งเครียด ไม่กระด้าง ไม่สับสน ซึ่งได้แก่ ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ เริ่มตั้งแต่การสังัดจากกาม สังัดจากอกุศลธรรม จนได้บรรลุปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน และตตตตถาน ในฐานะของอินทรีย์ ๕ กิจของสมาธิอินทรีย์คือความตั้งจิตมั่นที่เป็นใหญ่ในการกระทำหน้าที่ครอบงำซึ่งความฟุ้งซ่าน^{๑๖๒} หมายถึง การรวมพลังของจิตให้เป็นหนึ่งเดียว ในฐานะของพละ ๕ สมาธิเป็นกำลังต่อสู้กับความฟุ้งซ่าน^{๑๖๓}

^{๑๕๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๐/๒๐๐.

^{๑๕๙} ส.ม. (ไทย) ๑๗/๗๐๕-๗๑๖/๓๖๗.

^{๑๖๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๐/๒๐๑.

^{๑๖๑} ส.ม. (ไทย) ๑๗/๗๐๕-๗๑๖/๓๖๗.

^{๑๖๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๐/๒๐๑.

^{๑๖๓} ส.ม. (ไทย) ๑๗/๗๐๕-๗๑๖/๓๖๗.

๕. ปัญญา แปลว่า ความรอบรู้ รู้ชัด เป็นปัญญาที่รู้แบบสหสัมพันธ์หรือ ปฏิจสมุปบาทว่าสิ่งทั้งหลายอาศัยกันและกันเกิดขึ้น หรือรู้แบบอริยสัจ เห็นความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผลว่าทุกข์เกิดจากเหตุคือสมุทัย เป็นต้น ในฐานะของอินทรีย์ ๕ กิจของ ปัญญินทรีย์คือความรู้ที่เป็นใหญ่ในการทำหน้าที่ครอบงำซึ่งความหลง^{๑๖๔} หมายถึงรู้เท่าทัน สิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง ในฐานะของผละ ๕ ปัญญาเป็นกำลังต่อสู้กับความหลง^{๑๖๕}

อินทรีย์ ๕ และผละ ๕ จึงเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการฝึกฝนอบรมจิตให้เกิดสติ เป็นหลักปฏิบัติทางจิต ที่นำไปสู่จุดมุ่งหมายของการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาคือปัญญาที่รู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง

๓.๕.๓ วิสุทธิ ๗

ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ ๒ แล้วว่า กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา หมายถึง ไตรสิกขา หรือข้อพึงปฏิบัติ อันได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ซึ่งมีความสัมพันธ์กันเป็นกระบวนการ อันเป็นการฝึกฝนพัฒนาตนไปตามลำดับขั้นในวิสุทธิ ๗

วิสุทธิ ๗ แปลว่าความหมดจด ความบริสุทธิ์ที่สูงขึ้นไปเป็นขั้น ๆ เป็นหลักธรรมที่ขัดเกลาให้มนุษย์บริสุทธิ์ ทำให้กระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาบริบูรณ์เป็นขั้น ๆ โดยลำดับ จนบรรลุจุดหมายคือปัญญา ซึ่งจำแนกเป็น ๗ ขั้น ดังนี้

ก. ระดับศีลหรืออธิศีลสิกขา

๑. ศีลวิสุทธิ แปลว่า ความหมดจดแห่งความประพฤติ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค มุ่งเฉพาะการปฏิบัติของพระภิกษุ คือ ปาติสุทธิศีล ๔ ได้แก่ ปาติโมกขสังวรศีล (ความสำรวมในสิกขาบททั้งหลาย) อินทริยสังวรศีล (ความสำรวมในอินทริย์) อาชีวะปาติสุทธิศีล (ความบริสุทธิ์ในการเลี้ยงชีพ) และปัจฉัยสันนิสิตศีล (การพิจารณาใช้สอยปัจจัย ๔)^{๑๖๖} ในที่นี้ปาติโมกขสังวรศีล หมายถึง ศีลตามภูมิขั้นหรือภาวะของตน สำหรับบุคคลทั่วไปได้แก่ศีล ๕

ศีลจึงหมายถึงการประพฤติปฏิบัติที่ปราศจากโทษทางกายและทางวาจา ย่อมส่งผลให้เกิดความสงบทางจิตใจ เหมาะที่จะปฏิบัติและพัฒนาทางด้านจิตต่อไป

^{๑๖๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๐/๒๐๑.

^{๑๖๕} ส.ม. (ไทย) ๑๗/๗๐๕-๗๑๖/๓๖๗.

^{๑๖๖} ตูรายละเอียดใน พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๒๔-๕๒.

ข. ระดับสมาธิหรือจิตตสิกขา

๒. จิตตวิสุทธิ แปลว่า ความหมัดจดแห่งจิต คือการฝึกฝนอบรมจิตเพื่อพัฒนาคุณภาพของจิตจนเกิดสมาธิเพื่อเป็นบาทฐานของวิปัสสนา

ค. ระดับปัญญาหรือปัญญาสิกขา

๓. ทิฏฐิวิสุทธิ แปลว่า ความหมัดจดของทิฏฐิ หมายถึง ความหมัดจดจากความเห็นผิด เช่น มีความรู้ความเข้าใจว่าร่างกายเป็นเพียงขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นเพียงการสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นเหตุที่ทำให้หมัดจากความเข้าใจผิดว่าสัตว์ บุคคล ตัวตนลงได้ ความรู้ขั้นนี้เป็นญาณขั้นหนึ่งเรียกว่า นามรูปปริจเฉทญาณ (๑) แปลว่า ความรู้จักรูปธรรมและนามธรรมว่าสิ่งที่มืออยู่เป็นอยู่พอนับได้ว่าเป็นของจริง ก็มีแต่รูปธรรมและนามธรรมเท่านั้น และกำหนดได้ว่าการรับรู้และการเคลื่อนไหวต่าง ๆ ของตนนั้นอะไรเป็นรูปธรรม อะไรเป็นนามธรรม เช่น เมื่อเห็นรูป จักขุประสาท แสงและรูป หรือสีเป็นรูปธรรม จักขุวิญญาณหรือการเห็นเป็นนามธรรม เป็นต้น เมื่อมีความหมัดจดของทิฏฐิตั้งนี้แล้วก็ส่งผลให้เกิดกัมขาวิตरणวิสุทธิต่อไป^{๑๖๗}

๔. กัมขาวิตरणวิสุทธิ แปลว่า ความหมัดจดแห่งความรู้ที่จะข้ามพ้นความสงสัยหรือความเห็นแย้งในเหตุปัจจัยของสิ่งทั้งปวง ความรู้ที่กำหนดเป็นญาณขั้นหนึ่งเรียกว่า นามรูปปัจจัยปริคคหญาณ (๒) แปลว่า ญาณที่กำหนดปัจจัยนามรูป เป็นความเข้าใจหรือมองเห็น นามรูปตามสภาวะที่เป็นจริงว่าเป็นเพียงแต่ธาตุ ขันธ์ อายตนะ จนเพิกถอนความเชื่อที่ว่าเรามีตัวเราชั้นหยาบ ๆ ลงได้ ทำให้เกิดมัคคಾಮัคคญาณทัสสนวิสุทธิต่อไป^{๑๖๘}

๕. มัคคಾಮัคคญาณทัสสนวิสุทธิ แปลว่า ความรู้อันสะอาดหมัดจด เห็นว่าอะไรเป็นวิถีสานที่ถูกต้อง และอะไรเป็นวิถีสานที่ไม่ถูกต้อง เป็นความรู้ที่เห็นความจริงในสิ่งทั้งปวงว่ามีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เรียกว่า ตรุณวิปัสสนา หรือวิปัสสนาญาณอ่อน ๆ ในช่วงนี้จะเกิดสิ่งที่เรียกว่า วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ขึ้นมา ซึ่งเป็นอุปสรรคที่ทำให้หลงผิดว่าเป็นทางที่ถูกต้องแล้ว ได้แก่

^{๑๖๗} ดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๗๗-๙๙๔.

^{๑๖๘} ดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๙๕-๑๐๐๘.

- ๑) โภกาส แปลว่า แสงสว่าง
- ๒) ญาณ แปลว่า ความหยั่งรู้
- ๓) ปิตี แปลว่า ความอิ่มใจ
- ๔) บัณฑิต แปลว่า ความสงบเย็น
- ๕) สุข แปลว่า ความสุขสบายใจ
- ๖) อธิโมกข์ แปลว่า ความน้อมใจเชื่อ
- ๗) ปัคคาหะ แปลว่า ความเพียรที่พอดี
- ๘) อุပ္ปฏิฐาน แปลว่า สติชัด
- ๙) อุเบกขา แปลว่า ความมีจิตเป็นกลาง
- ๑๐) นิกันติ แปลว่า ความพอใจ ดิดใจ^{๑๖๙}

ในการปฏิบัติถ้ามีสติสัมปชัญญะก็จะกำหนดได้ว่าไม่ใช่ทางที่ถูกต้อง แล้วกำหนดวิปัสสนาญาณที่เป็นทางที่ถูกต้อง เป็นมรรคที่แท้จริง แล้วดำเนินต่อไป

การเจริญวิปัสสนาญาณในขั้นนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กาลปสัมมสนะ แปลว่า การพิจารณาเป็นหมวด ๆ หรือเป็นกลุ่ม เช่น การยกเอารูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายขึ้นมาพิจารณาเป็นหมวด ๆ ตามหลักไตรลักษณ์ที่ละเอียดอย่าง เช่น พิจารณารูปโดยอนิจจลักษณะ โดยทุกขลักษณะ โดยอนัตตลักษณะ แล้วพิจารณาเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ตามลำดับโดยลักษณะแต่ละลักษณะไปที่ละเอียดอย่าง แล้วพิจารณาข้อธรรมอื่น ๆ เช่น आयตนะ ๑๒ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ฌาน ๔ เป็นต้น ไปตามลำดับในทำนองเดียวกัน จนเริ่มเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปของสังขารทั้งหลาย ความรู้ที่เกิดขึ้นในขั้นนี้จัดเป็นญาณขั้นหนึ่งเรียกว่า สัมมสนญาณ (๓) แปลว่า ญาณที่พิจารณาตรวจตรา^{๑๗๐}

๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ แปลว่า ความหมดจดแห่งความรู้ความเห็นอันเป็นทางดำเนิน ซึ่งจำแนกตามลำดับความรู้แห่งการปฏิบัติเป็น ๙ ลำดับ เรียกว่า วิปัสสนาญาณ ๙ ได้แก่

๑) อุทยัพพยานูปัสสนาญาณ หรือมักเรียกสั้น ๆ ว่า อุทยัพพญาณ (๔) แปลว่า ความรู้เป็นเครื่องชี้ให้เห็นความเกิดขึ้น และความเสื่อมสลายไป การเห็นเหล่านี้เกิดจากการเพ่งพิจารณาให้เห็นชัดและนานพอ จนกว่าความรู้นั้นจะแนบแน่นแฟ้นอยู่ในใจ เพื่อให้มีกำลังแรงมากพอที่จะเบื่อหน่ายถอนความยึดติดต่าง ๆ ได้

^{๑๖๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๓.

^{๑๗๐} ตูรายละเอียดใน พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๐๙-๑๐๗๑.

๒) ภัณฑานุปัสสนาญาณ หรือมักเรียกสั้น ๆ ว่า ภัณฑญาณ (๕) แปลว่า ความรู้ เป็นเครื่องชี้ให้เห็นความพังทลายหรือความดับ มองเห็นแต่อาการที่สิ่งทั้งหลายดับไป เห็นว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงล้วนจะต้องดับสลายไปทั้งหมด

๓) ภยตูปัฏฐานญาณ หรือมักเรียกสั้น ๆ ว่า ภยญาณ (๖) แปลว่า ความรู้แจ้ง เห็นภาวะทั้งหลายว่าเต็มไปด้วยความน่ากลัว เพราะล้วนจะต้องแตกสลายไป ไม่ปลอดภัยทั้งสิ้น

๔) อาทีนวานุปัสสนาญาณ หรือมักเรียกสั้น ๆ ว่า อาทีนญาณ (๗) แปลว่า ความรู้เป็นเครื่องชี้ให้เห็นโทษของสิ่งทั้งหลาย เป็นสิ่งที่มีความบกพร่อง จะต้องผสมไปด้วย ความทุกข์

๕) นิพพิทานุปัสสนาญาณ หรือมักเรียกสั้น ๆ ว่า นิพพิทญาณ (๘) แปลว่า ความรู้เป็นเหตุให้เกิดความเบื่อหน่าย คือ เมื่อพิจารณาเห็นสังขารว่าเป็นโทษแล้ว ย่อมเกิดความเบื่อหน่าย ไม่เพิลิตเพิลินติดใจ

๖) มุญจितุกัมยตาญาณ (๙) แปลว่า ความรู้เป็นเหตุให้เกิดความปรารถนาที่จะ พ้นทุกข์ คือ เมื่อเบื่อหน่ายสังขารทั้งหลายแล้ว ย่อมปรารถนาที่จะพ้นไปเสียจากสังขารเหล่านั้น

๗) ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ หรือมักเรียกสั้น ๆ ว่า ปฏิสังขญาณ (๑๐) แปลว่า ความรู้เพื่อกำหนดพิจารณาปลดเปลื้อง คือ เมื่อต้องการจะพ้นเสียจึงกลับมาพิจารณาว่าเป็นอนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะ เพื่อมองหาอุบายวิธีที่จะ ปลดเปลื้องออกไป

๘) สังขารุเปกขาญาณ (๑๑) แปลว่า ความรู้เป็นเหตุให้วางเฉยในสังขารทั้งปวง พิจารณาเห็นความว่างของสังขารทั้งหลายว่าว่างจากแก่นสาร ว่างจากความเป็นสัตว์ เป็นบุคคล ว่างจากความเที่ยงแท้ถาวร ว่างจากความสุขเพราะเต็มไปด้วยความทุกข์ เป็นต้น ในที่สุดก็วางเฉยในสิ่งทั้งปวงในทุก ๆ ภาวะ วางใจเป็นกลาง ไม่ยินดี ยินร้าย ไม่ขัดใจติดใจใน สังขารทั้งหลาย เมื่อวางเฉยในภาวะทั้งหลายดังกล่าว ก็พร้อมที่จะรู้อรียสัจ ๔

๙) สัจจานุโลมิกญาณ หรือมักเรียกสั้น ๆ ว่า อนุลอมญาณ (๑๒) แปลว่า ความเห็นที่พร้อมที่สุดที่จะรู้อรียสัจ ชนิดที่เป็นขั้นทำลายกิเลสเครื่องผูกมัดให้บุคคลติดในโลภ ให้หมดไป เป็นขั้นสุดท้ายของวิปัสสนาญาณ

ต่อจากสัจจานุโลมิกญาณ จะมีโคตรภูญาณ (๑๓) คั่นกลาง ในฐานะเป็น เครื่องหมายคั่นระหว่างภาวะปุถุชนกับภาวะอริยบุคคล แต่โดยที่โคตรภูญาณมีขณะแวบเดียว แล้วก็ดับไป ไม่จัดเข้าในวิสุทธิข้อ ๖ หรือข้อ ๗ แต่นับเข้าในวิปัสสนาญาณเพราะอยู่ในกระแส ของวิปัสสนา^{๑๗๑}

^{๑๗๑} ดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗๒-๑๑๓๐.

๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ แปลว่า ความหมดจดแห่งความเห็นที่ถูกต้อง คือ ความรู้ใน อริยมรรค ๔ หรือมรรคญาณ (๑๔) แปลว่า ความหยั่งรู้ที่ทำให้สำเร็จภาวะอริยบุคคลแต่ละขั้น เป็นความรู้ที่นำเข้าสู่ความเป็นอริยบุคคล กิเลสจะถูกปราบ (กำจัด) ในขั้นนี้ ซึ่งเกิดจาก โศตรกฏญาณ เมื่อมรรคญาณเกิดขึ้นแล้ว ผลญาณ (๑๕) หรือความเป็นอริยบุคคลย่อมเกิดขึ้นใน วิสุทธิข้อ ๗ นี้ เป็นการบรรลุจุดหมายแห่งวิสุทธิ หรือไตรสิกขา หรือการปฏิบัติธรรมใน พระพุทธศาสนาทั้งหมด

ถัดจากบรรลุมรรคผลด้วยมรรคญาณและผลญาณแล้วนั้น ก็จะเกิดความรู้ อีกขั้นหนึ่งซึ่งพิจารณาอริยมรรค ผล พิจารณาภิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่ยังเหลืออยู่ (เว้นพระอรหันต์ ไม่มีการพิจารณาภิเลสที่ยังเหลืออยู่) และพิจารณา นิพพาน เรียกว่า ปัจจเวกชนญาณ (๑๖) เป็นการจบกระบวนการบรรลุมรรคผลนิพพานขั้นหนึ่ง ๑^{๗๒}

ญาณต่าง ๆ ที่มีเลขลำดับอยู่ในวงเล็บข้างหลังนั้น มีการนับรวมเข้าเป็นชุด เรียกว่า ญาณ ๑๖ ซึ่งใช้กันอย่างกว้างขวางในวิปัสสนาภาวนา สำหรับตรวจสอบเทียบ ลำดับญาณ ในญาณ ๑๖ นี้ ลำดับที่ ๑๔ เฉพาะมรรคญาณและลำดับที่ ๑๕ ผลญาณ เป็นญาณ ชั้นโลกุตตระ ส่วน ๑๓ ญาณข้างต้นเป็นญาณชั้นโลกียะทั้งสิ้น แสดงให้เห็นเป็นตาราง ความสัมพันธ์ระหว่างวิสุทธิ ๗ กับญาณ ๑๖ ได้ดังนี้

^{๑๗๒} ดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓๑-๑๑๓๒.

วิสุทธิ ๗ กับญาณ ๑๖	
วิสุทธิ ๗	ญาณ ๑๖
ทิวฏฐีวิสุทธิ	นามรูปปริจเฉทญาณ
กังขาวิตรณวิสุทธิ	ปัจจัยปริคคหญาณ
มัตคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ	สัมมสนญาณ
มัตคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ	อุทยัพพญาณ
ปฏิบัติทาญาณทัสสนวิสุทธิ	ภังคญาณ
ปฏิบัติทาญาณทัสสนวิสุทธิ	ภยญาณ
ปฏิบัติทาญาณทัสสนวิสุทธิ	อาทีนวญาณ
ปฏิบัติทาญาณทัสสนวิสุทธิ	นิพพิทาญาณ
ปฏิบัติทาญาณทัสสนวิสุทธิ	มูญจิตุกัมมยตาญาณ
ปฏิบัติทาญาณทัสสนวิสุทธิ	ปฏิสังขาญาณ
ปฏิบัติทาญาณทัสสนวิสุทธิ	สังขารุเปกขาญาณ
ปฏิบัติทาญาณทัสสนวิสุทธิ	อนุโลมญาณ
ญาณทัสสนวิสุทธิ	โคตรภูญาณ
ญาณทัสสนวิสุทธิ	มรรคญาณ
ญาณทัสสนวิสุทธิ	ผลญาณ
ญาณทัสสนวิสุทธิ	ปัจจุเวกขณญาณ

ตารางที่ ๓.๑ แสดงความสัมพันธ์ระหว่างวิสุทธิ ๗ กับญาณ ๑๖^{๑๗๓}

หมายเหตุ : สี่วิสุทธิกับจิตตวิสุทธิจัดเป็นบาทฐานของวิปัสสนาซึ่งนำไปสู่ทิวฏฐีวิสุทธิไปจนถึงญาณทัสสนวิสุทธิ

^{๑๗๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาหัย เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสารากวีวงศ์ (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๗๖.

ปัญญาวุฒิชัยธรรม ๔ จึงเป็นองค์ธรรมที่เป็นเครื่องช่วยให้กระบวนการเรียนรู้ เป็นไปอย่างเป็นขั้นตอน โดยเริ่มจากมนุษย์สัมพันธ์และได้รับประโยชน์จากกัลยาณมิตร แล้ว จึงพิจารณาประโยชน์หรือความรู้ที่ได้รับอย่างเป็นระบบ และลงมือปฏิบัติด้วยความเข้าใจจนเกิด ปัญญา นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้จะดำเนินไปอย่างได้ผลดี บุคคลต้องมีความพร้อมของ อินทรีย์ ๕ ได้แก่ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมာธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ และพละ ๕ ได้แก่ สัทธา วิริยะ สติ สมာธิ ปัญญา อินทรีย์ ๕ จึงเป็นเครื่องวัดความพร้อมของบุคคล ซึ่งจะต้อง สมดุลกันเป็นคู่ ๆ คือศรัทธาเสมอกับปัญญา และสมာธิเสมอกับวิริยะ ส่วนสติถ้ามีกำลังมากจะ ทำให้กระบวนการเรียนรู้ดำเนินไปอย่างได้ผลดีและช่วยในการรักษาสมดุลและแก้ไขเมื่อเสีย สมดุลของอินทรีย์อื่น ๆ ในส่วนของพละ ๕ เมื่อเจริญให้มากย่อมเป็นกำลังที่นำไปสู่จุดหมาย ของการเรียนรู้

ปัญญาวุฒิชัยธรรม ๔ อินทรีย์ ๕ และพละ ๕ จึงเป็นหลักธรรมที่สัมพันธ์กับ กระบวนการเรียนรู้ที่เกื้อหนุนการฝึกฝนอบรมจิตให้เกิดสติเป็นไปอย่างได้ผลดี เป็นเครื่องช่วย สนับสนุนที่นำไปสู่ความเจริญงอกงามของปัญญาไปตามลำดับในวิสุทธิ ๗ ทำให้ไตรสิกขา สมบูรณ์เป็นขั้น ๆ ไปโดยลำดับ ระดับศีลหรืออริศีลสิกขา คือ ศีลวิสุทธิ ระดับสมာธิหรือ อริจิตตสิกขา คือ จิตตวิสุทธิ และระดับปัญญาหรืออริปัญญาสิกขา คือ ทิฐิวินิวิสุทธิ กังขาวิตรณ วิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ซึ่งจำแนกความรู้เป็น ๙ ลำดับ หรือวิปัสสนาญาณ ๙ เป็นธรรมที่มีอุปการะและหนุนเนื่องไปสู่วิสุทธิข้อสุดท้าย คือ ญาณทัสสน วิสุทธิ คือ ความหลุดพ้นจากกิเลส วิสุทธิ ๗ ดังกล่าวนี้เป็นผลของการปฏิบัติตามกระบวนการ ของอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือกระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา ทำให้เกิดปัญญาที่รู้เท่าทัน สิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง นำไปสู่ความดับทุกข์

๓.๖ เกณฑ์การตรวจสอบกระบวนการเรียนรู้

กระบวนการเรียนรู้ที่ถูกต้องย่อมส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมหรือ ก่อให้เกิดผลเป็นความเจริญงอกงามของบุคคล ดังที่ได้กล่าวในตอนต้นแล้วว่า มนุษย์มี อายตนะภายในตนเองเป็นเครื่องมือหรือช่องทางในการรับรู้และเรียนรู้หรือติดต่อสัมพันธ์กับโลก ภายนอก ได้แก่ สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติต่าง ๆ สิ่งแวดล้อมทางวัตถุสิ่งของปัจจัย ๔ และ สิ่งแวดล้อมทางสังคมหรือความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ซึ่งต้องใช้อายตนะให้เป็นไปอย่างถูกต้อง กล่าวคือ ใช้ตาเป็น ใช้หูเป็น ใช้จมูกเป็น ฟังเป็น เป็นต้น^{๑๗๔} เพราะสังคมโลกในปัจจุบันตกอยู่ ภายใต้อิทธิพลของเทคโนโลยีต่าง ๆ หากมนุษย์ใช้อายตนะภายในตนเองสัมพันธ์กับเทคโนโลยี

^{๑๗๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ชีวิตที่สมบูรณ์ และการศึกษาระดับง่าย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๗๓.

ต่าง ๆ ไม่ถูกต้อง โดยสัมพันธ์กับสิ่งเหล่านั้นด้วยกิเลสตัณหาหรือปล่อยให้กิเลสตัณหาครอบงำจิตใจ ย่อมทำให้สังคมโลกเกิดปัญหาต่าง ๆ อย่างไม่มีที่สิ้นสุดและยิ่งเพิ่มมากขึ้น อันเนื่องมาจากมนุษย์ไม่มีอินทรีย์สังวรศีล

อย่างไรก็ตามแม้กิเลสตัณหาจะไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ดังกล่าว แต่มนุษย์สามารถควบคุมกิเลสตัณหาไม่ให้เกิดขึ้นด้วยสติ สติ แปลว่า การตามระลึก^{๑๗๕} เพราะสติจะคอยปิดกั้นกระแสกิเลสที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ^{๑๗๖} การตามระลึกคือการสำรวจอินทรีย์ไม่ให้ยินดียินร้ายในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องสัมผัส รู้อารมณ์ด้วยใจ หรือเรียกว่า อินทรีย์สังวร หมายความว่า เมื่อจะดูจะฟังอะไร เป็นต้น ให้ได้ประโยชน์สองประการ ได้แก่ ได้ญาณ คือได้ความรู้ความเข้าใจ เข้าถึงความจริงของสิ่งนั้น ๆ จับสาระได้ และได้สติ คือได้ข้อมูลไว้สำหรับระลึกใช้ประโยชน์ ไม่ไปตามชอบใจ ไม่ชอบใจ ไม่ติดอยู่แค่เพลิดเพลิน การสำรวจอินทรีย์หรืออินทรีย์สังวร จึงเป็นการใช้อายตนะภายในร่างกายของเราด้วยสติและให้เกิดปัญญา^{๑๗๗}

ในสมัยพุทธกาล อุตตรมาณพศิษย์ของปาราสิริยพราหมณ์ได้สอนการอบรมอินทรีย์แก่สาวก โดยไม่ให้ดู ไม่ให้ฟัง เป็นต้น องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “ไม่ต่างอะไรกับคนตาบอด คนหูหนวก” เพราะการอบรมอินทรีย์ที่ถูกต้อง เมื่อได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส เป็นต้น ให้มีสติรู้เท่าทัน^{๑๗๘}

อินทรีย์สังวรจึงเป็นการใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต หรือนำเอาสติปัญญาเป็นเกณฑ์ในการตรวจสอบการดำเนินชีวิต ไม่ว่าจะดู จะฟัง เป็นต้น ให้ได้ความรู้ ความเข้าใจ และได้ข้อมูลไว้ใช้ประโยชน์ ไม่ให้ไปตาม โลภะ โทสะ โมหะ ว่าชอบ ไม่ชอบ จึงจะเรียกได้ว่ามนุษย์เกี่ยวข้องกับโลกภายนอกได้อย่างถูกต้อง เกิดประโยชน์ สามารถที่จะพัฒนาตนเอง พัฒนาสติปัญญา และแก้ไขปัญหาในชีวิตได้อย่างมีประสิทธิภาพ

^{๑๗๕} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๕๗/๔๐๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๕๕.

^{๑๗๖} ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๔๒/๗๔๖.

^{๑๗๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ชีวิตที่สมบูรณ์และการศึกษาฉบับง่าย, หน้า ๗๓.

^{๑๗๘} ตูรายละเอียดยใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๕๔-๔๕๗/๕๐๕-๕๐๘.

จากการศึกษาบทที่ ๒ กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาสรุปได้ว่า การเรียนรู้เกิดจากองค์ประกอบ คือ อายตนะภายในกระทบกับอายตนะภายนอก เกิดเป็นวิญญาน หรือเกิดเป็นความรู้แจ้งอารมณ์ในแต่ละอายตนะ เมื่อองค์ประกอบดังกล่าวประจวบกันเข้าพร้อมกันจะเกิดเป็นผัสสะหรือการรับรู้ ผัสสะจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ เมื่อเกิดผัสสะแล้ว เวทนาจะเกิดขึ้นตามมา ถ้าจิตไม่มีกิเลสจะเป็นการรับรู้โลกตามธรรมชาติ คือ การรับรู้สิ่งทั้งหลายที่ปรากฏกับจิตตรงตามความเป็นจริง แต่ถ้าจิตประกอบด้วยตัณหา มานะ ทิฏฐิ ก่อให้เกิดทุกข์หรือปัญหาของชีวิต พระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงสู่การปฏิบัติที่สัมพันธ์ต่อเนื่องบนหลักความจริงหรืออริยสัจ กล่าวคือ มองชีวิตตามความเป็นจริงว่าทุกข์หรือปัญหาของชีวิตเกิดจากกิเลส ตัณหา อุปาทาน ซึ่งเกิดจากผัสสะ การที่จะดับตัณหาได้ก็ด้วยสติ ซึ่งสติจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยระบบการฝึกฝนอบรมตามกระบวนการของ ไตรสิกขา ได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา

ในการเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ ผู้ปฏิบัติต้องผ่านขั้นตอนเบื้องต้น โดยเริ่มจากศรัทธาหรือความเชื่อมั่นที่มีปัญญาประกอบ เช่น ได้ฟังบุคคลใดแสดงสาระที่น่าเชื่อถือจนเห็นหรือมั่นใจว่านำไปสู่ความจริงได้ ก็เริ่มศึกษาเรียนรู้จากแหล่งนั้น ศรัทธากับปัญญาจึงต้องประกอบเข้าด้วยกันจนกลายเป็นสัมมาทิฏฐิที่มีคุณภาพ ปัจจัยที่ทำให้เกิดสัมมาทิฏฐิคือ กัลยาณมิตร ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอก โดยการแสวงหามิตรที่ดีเพื่อขอความรู้ คำแนะนำ เพื่อให้ได้ความรู้ จากนั้นจึงนำข้อมูลต่าง ๆ ที่ได้ยินได้ฟังมาถ้อยแถลง วิเคราะห์ พิจารณาด้วย โยนิโสมนสิการ อันเป็นปัจจัยภายในของตัวผู้ปฏิบัติเอง ในขั้นตอนนี้อาจกล่าวได้ว่า เมื่อบุคคลมี โยนิโสมนสิการแล้ว สัมมาทิฏฐิก็จะเกิดขึ้นตามมา จากนั้นจึงนำตนเองเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ ด้วยการลงมือปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือกระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา ปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในมีความสำคัญเท่า ๆ กัน และมีความสัมพันธ์กับองค์ธรรมที่เกี่ยวพันให้การเรียนรู้บรรลุสู่จุดหมาย คือ ปัญญา ๖ ประการ ๔ และอินทรีย์ ๕ พละ ๕ ซึ่งส่งผลให้กระบวนการเรียนรู้เจริญงอกงามไปตามลำดับขั้นในวิสุทธิ ๗ และในการปฏิบัติสิ่งที่ใช้ตรวจสอบหรือเกณฑ์ตัดสินความถูกต้องของกระบวนการเรียนรู้ คือ อินทรีย์สังวร คือ การสำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ไปตามอำนาจกิเลสตัณหาในเวลา เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องสัมผัส รู้อารมณ์ด้วยใจ เป็นการใช้อายตนะภายในตัวมนุษย์เองด้วยสติปัญญา กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาจึงมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิต หรือกล่าวได้ว่าเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ทั้งหมดและสัมพันธ์กับชีวิตใน ๓ ด้าน ได้แก่ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา

บทที่ ๔

วิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา

ในบทนี้เป็นการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาว่ามีความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตอย่างไร ก่อให้เกิดผลสำเร็จของกระบวนการเรียนรู้อย่างไร และนำไปสู่จุดหมายของชีวิตอย่างไร ก่อนที่จะเข้าสู่การวิเคราะห์กระบวนการเรียนตามแนวพระพุทธศาสนา จะกล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ตามแนวตะวันตกซึ่งเป็นกรอบของการศึกษาวิเคราะห์

จากการศึกษากระบวนการเรียนรู้ตามแนวตะวันตกทำให้ทราบว่า การเรียนรู้จะเกิดขึ้นเมื่อมีปัญหาให้บุคคลต้องเผชิญ ปัญหาต่าง ๆ ในชีวิตเกิดขึ้นเมื่อกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตของมนุษย์มีอุปสรรค จนไม่สามารถใช้ประสบการณ์เดิมที่เคยทำมาก่อนแก้ไขได้ เพราะสถานการณ์ที่เกิดขึ้นใหม่ซับซ้อนกว่าเดิม จึงไม่เกิดความกระจ่างในการที่จะแก้ปัญหา มนุษย์จึงเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหานั้นด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การลองผิดลองถูก (trial and error) หรือการคิดจนเกิดการหยั่งเห็น (insight) วิธีการแก้ปัญหาที่ดีที่สุด และเพื่อจะศึกษาว่าการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้อย่างไร มีกระบวนการอย่างไร มีเงื่อนไข มีวิธีการอย่างไร จึงเกิดทฤษฎีการเรียนรู้ต่าง ๆ ขึ้น ด้วยการทดลองโดยจำลองการเรียนรู้ในสถานการณ์จำลอง มีการสังเกตหาข้อเท็จจริง ตั้งสมมุติฐาน ทดสอบ สรุปผลการทดลองและตั้งเป็นทฤษฎีการเรียนรู้ต่าง ๆ ทำให้นักจิตวิทยาทางตะวันตกมีความคิดเห็นเกี่ยวกับการเรียนรู้ของมนุษย์แตกต่างกันไป สามารถสรุปได้ว่า การเรียนรู้เป็นส่วนประกอบของชีวิต มีความสัมพันธ์กับอวัยวะรับสัมผัส และสัมพันธ์กับปัจจัยประกอบต่าง ๆ ที่ทำให้การเรียนรู้เกิดขึ้น เช่น เซอวันปัญญา การสังเกตพิจารณา ความสนใจ คุณภาพจิตใจ คุณสมบัติของสิ่งเร้าต่าง ๆ แรงจูงใจ ฯลฯ เฉพาะตัวบุคคลการเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ความคิด ความเข้าใจ ความเชื่อ ความสนใจ เจตคติ ค่านิยม และทักษะการเคลื่อนไหวของร่างกาย ซึ่งอาจเปลี่ยนแปลงด้านใดด้านหนึ่งหรือหลายด้านในเวลาเดียวกัน อันเป็นผลมาจากประสบการณ์หรือการฝึกฝนอบรม

การเรียนรู้จึงมิใช่กระบวนการที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่เป็นผลมาจากสิ่งเร้า โดยผ่านอวัยวะรับสัมผัส ซึ่งขึ้นอยู่กับประสบการณ์เดิมที่เคยผ่านหรือพบเห็นมาก่อน ซึ่งประสบการณ์เดิมจะประทับอยู่ที่สมอง เมื่อได้รับสิ่งเร้า สมองก็จะทบทวนกับประสบการณ์เดิมว่าความรู้สึกจากการรับสัมผัสนั้นคืออะไร เกิดการประเมินผล แล้วสรุปผลของการรับรู้เป็นความคิดรวบยอด ทำให้มีการตอบสนองอย่างใดอย่างหนึ่งต่อสิ่งเร้าที่ได้รับรู้ ส่งผลให้เกิดการ

เปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ประสบการณ์บางอย่างอาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมแต่ไม่ถือว่าเป็นการเรียนรู้ ได้แก่ พฤติกรรมที่เนื่องมาจากฤทธิ์ยาหรือสิ่งเสพติดบางอย่าง ความเจ็บปวดทางร่างกาย ความเหนื่อยล้าของร่างกาย รวมถึงพฤติกรรมที่เกิดจากการตอบสนองตามธรรมชาติ เช่น การกะพริบตาเมื่อผงเข้าตา

นอกจากนี้จากการศึกษากระบวนการเรียนรู้ตามแนวตะวันตก การคิด การจำ การลืม รวมถึงความรู้หรือประสบการณ์ต่าง ๆ เป็นการทำงานของสมอง หรือกล่าวได้ว่า สิ่งที่เป็นนามธรรมต่าง ๆ อยู่ที่สมอง เมื่อให้ความสำคัญกับสมองจึงเห็นได้ว่าในปัจจุบันนี้การแก้ปัญหาทางจิตใจจึงมาแก้ที่การทำงานของสมอง เช่น การผลิตยาแก้ลมประสาท ยานอนหลับ ยาแก้โรคซึมเศร้า ฯลฯ เพราะทางการแพทย์เห็นว่าร่างกายทำงานผิดปกติส่งผลให้จิตใจผิดปกติ แต่ทางพระพุทธศาสนา จิตใจผิดปกติส่งผลให้ร่างกายผิดปกติและแสดงพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์

ที่กล่าวถึงข้างต้นจะเห็นได้ว่ากระบวนการเรียนรู้ตามแนวตะวันตกให้ความสำคัญที่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของมนุษย์ให้สามารถแก้ไขปัญหาในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่ต้องเผชิญในชีวิตประจำวันได้ จุดหมายของการเรียนรู้จึงเป็นการพัฒนาที่สัมพันธ์กับด้านวัตถุ

พระพุทธศาสนามีแนวความคิดโดยให้ความสำคัญกับการมองชีวิตตามหลักความจริงที่ว่า ทุกข์เป็นปัญหาของชีวิตซึ่งเกิดจากตัณหา ซึ่งเป็นผลมาจากผัสสะ การดับตัณหาสามารถดับได้ด้วยสติ สติเกิดขึ้นด้วยการฝึกฝนอบรมตนตามหลักไตรสิกขา โดยมีปัจจัยเริ่มต้นของกระบวนการเรียนรู้ตามแนวศรัทธา ที่มีกัลยาณมิตรเป็นผู้ชี้แนะแนวทางในการคิดวิเคราะห์พิจารณาและนำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ จากนั้นบุคคลจึงนำตนเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติและคิดวิเคราะห์พิจารณาอย่างเป็นอิสระด้วยโยนิโสมนสิการ เมื่อบุคคลมีโยนิโสมนสิการ สัมมาทิฏฐิจะเกิดขึ้นตามมา ทำให้ห้วงศีลธรรมในกระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นและสัมพันธ์กันอย่างมีประสิทธิภาพ เกิดผลเป็นความเจริญงอกงามในชีวิตสามารถแก้ปัญหาและดับทุกข์ได้อย่างถาวร

นอกจากนี้การเรียนรู้ของมนุษย์เกิดจากสิ่งเร้าหรือประสบการณ์ต่าง ๆ ผ่านทางอินทรีย์ต่าง ๆ ของร่างกายหรืออายตนะภายใน ๖ อย่าง ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ซึ่งข้อมูลต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาทางอวัยวะรับสัมผัสทั้ง ๕ ดังกล่าวจะเป็นข้อมูลหรือความรู้ที่ได้จะต้องผ่านการแปลความหมายด้วยใจหรือจิต หมายความว่า จิตนอกจากจะนึกคิดไปถึงสิ่งต่าง ๆ ยังทำหน้าที่รับรู้อายตนะอื่น ๆ และทำหน้าที่คิดพิจารณาตัดสินใจหรือมนสิการ ทำให้มีผลอย่างใดอย่างหนึ่งต่อรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ยิน เป็นต้น ในพระพุทธศาสนาจึงไม่มีความรู้ทางอวัยวะรับสัมผัสทั้ง ๕ ที่บริสุทธิ์ ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญกับจิตและการรับรู้

อารมณ์ต่าง ๆ เช่น พอใจ ไม่พอใจ โกรธ รัก ปิติ เป็นต้น เพราะเป็นสภาวะการรับรู้ของจิตที่ไม่สามารถชั่ง ตวง หรือวัดด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ การรับรู้ของจิตเป็นความรู้เฉพาะเป็นลักษณะพิเศษที่เป็นนามธรรมจับต้องไม่ได้ ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ได้กล่าวไว้ว่า

ถ้าเราไม่ยอมรับความจริงที่รู้ด้วยจิต เรื่องจิต หรือความรู้สึกทางจิตใจ เราก็จะปิดกั้นขอบเขตของการศึกษาหรือการพัฒนามนุษย์ เพราะว่าการรับรู้ที่เฉพาะตัวในทางอินทรีย์ เช่นจิตใจนี้ เมื่อเรายอมรับแล้ว อย่างน้อยก็จะพูดกับเขาได้ว่า คุณเกิดความรู้สึกอย่างไร เป็นสภาพความจริงของจิตใจอย่างไร เราพูดโดยถือเป็นความจริงไปในระดับหนึ่ง แต่เป็นความจริงที่แต่ละคนต้องรับรู้ด้วยตนเอง แล้วเราก็เอามาใช้ประโยชน์ได้เลย ไม่ต้องรอว่าอันนี้ยังพิสูจน์ไม่ได้ ต้องรอไว้ก่อน แต่เรายอมรับว่ามันเป็นของจริงที่รับรู้ได้เฉพาะตน ด้วยจิตที่เป็นนามธรรมของตนแล้วก็ใช้ประโยชน์ได้เลย ถ้าใช้แดนจิตใจนี้ให้เป็นประโยชน์ ความรู้เรื่องจิตก็จะขยายออกไป ทำให้เกิดความสมบูรณ์มากขึ้น^๑

ดังนั้นความสามารถในการรับรู้อารมณ์ภายนอกและการแสดงออก หรือการมีพฤติกรรมต่อสิ่งแวดล้อมทั้งหลายเหล่านั้นมีความสัมพันธ์กับสภาพของจิตใจ เช่น เจตนา แรงจูงใจ และคุณธรรม เป็นต้น เรื่องของจิตใจจึงไม่สามารถแยกออกจากวิถีชีวิตของมนุษย์ และจะต้องศึกษาให้ครบกระบวนการ คือ อธิสัสสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ถ้าเน้นไปที่เรื่องใดเรื่องหนึ่งก็จะทำให้กระบวนการเรียนรู้ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์

แม้ว่ากระบวนการเรียนรู้ทางตะวันตกและกระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาจะมีความแตกต่างกันในเรื่องจิตกับสมองและกระบวนการของการรับรู้ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญต่อการเรียนรู้ แต่ก็มีความสอดคล้องตรงกันว่าการเรียนรู้เกิดจากการยอมรับและคิดแก้ปัญหาด้วยความรู้ ความเข้าใจ โดยการจัดระบบการรับรู้และเชื่อมโยงกับประสบการณ์ จนพบวิธีการแก้ไขปัญหา ซึ่งวิธีการแก้ไขปัญหามองอย่างต้องมีการฝึกฝนอย่างต่อเนื่องจนประสบผลสำเร็จ และการเรียนรู้เป็นการมุ่งหวังให้บุคคลมีบุคลิกภาพที่พึงประสงค์ มีความฉลาดรอบรู้ รู้จักคิดอย่างมีเหตุผล มีความสุข สามารถแก้ไขปัญหามองได้ในชีวิตได้ หรือกล่าวได้ว่า การเรียนรู้มุ่งนำไปสู่บุคคลเกิดความเจริญงอกงามในชีวิต

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยจิตวิทยาแบบยั่งยืน**, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์หนังสือพระพุทธศาสนา, ๒๕๕๑), หน้า ๓๕.

ดังนั้นการศึกษากระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาเพื่อให้ได้ผลตามจุดมุ่งหมายหรือได้รับความสำเร็จเป็นอย่างดีนั้น ควรทำความเข้าใจพื้นฐานวิทยาศาสตร์สาขาจิตวิทยาเกี่ยวกับทฤษฎีการเรียนรู้ของมนุษย์ ซึ่งทำให้ทราบถึงกระบวนการ วิธีการ และเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการรับรู้และการเรียนรู้

หัวข้อต่อไปจะเป็นการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาว่ามีความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตอย่างไร ก่อให้เกิดผลสำเร็จของการเรียนรู้อย่างไร และนำไปสู่จุดหมายของชีวิตอย่างไร

๔.๑ กระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการพัฒนาชีวิต

กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา หมายถึง ไตรสิกขา ได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา หรือเรียกโดยสามัญว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ไตรสิกขาเมื่อมองในอีกแง่มุมหนึ่ง คือ ระบบการฝึกฝนอบรมด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘^๒ และมีความสัมพันธ์กับอายตนะ กล่าวคือ อายตนะภายในร่างกายมนุษย์หรืออินทรีย์ ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ กับอายตนะภายนอกหรืออารมณ์ ๖ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ซึ่งเป็นกระบวนการที่สัมพันธ์กันและสามารถนำไปสู่จุดหมายของการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา คือ ปัญญาที่รู้เท่าทันความเป็นจริงในสิ่งทั้งปวง หรือความหลุดพ้นจากปัญหาหรือความทุกข์ การที่จะหลุดพ้นจากปัญหาหรือความทุกข์ได้ บุคคลจะต้องมีโยนิโสมนสิการ ซึ่งจะเกิดขึ้นได้เริ่มแรกต้องเข้าใจตามแนวศรัทธาเป็นพื้นฐาน โดยมีกัลยาณมิตรเป็นผู้สร้างให้บุคคลเกิดศรัทธา และชี้แนะแนวทางในการคิดพิจารณา จากนั้นบุคคลจึงคิดวิเคราะห์ด้วยตนเองโดยตลอดอย่างเป็นอิสระ กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญกับโยนิโสมนสิการ เพราะการเรียนรู้ที่แท้จริงเริ่มต้นเมื่อบุคคลรู้จักคิด^๓ เมื่อมีโยนิโสมนสิการแล้ว สัมมาทิฏฐิก็จะเกิดขึ้นตามมา โยนิโสมนสิการจึงช่วยทำให้บุคคลหลุดพ้นได้ทั้งจากอิทธิพลของค่านิยมและความเชื่อทางสังคม และหลุดพ้นจากกิเลสตัณหาของตนเอง ทำให้มีพฤติกรรมที่เป็นไปด้วยปัญญา หรือกล่าวได้ว่า บุคคลจะกระทำสิ่งใด ๆ ก็ตามหากขาดโยนิโสมนสิการ ถ้าไม่ตกอยู่ในกระแสของสังคมโลกที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ก็ย่อมตกอยู่ภายใต้การครอบงำของกิเลสตัณหาภายในตัวเอง และเมื่อใดบุคคลมีสัมมาทิฏฐิ เมื่อนั้นบุคคลนั้น ๆ จะพ้นจากอำนาจดังกล่าวได้อย่างแท้จริง

^๒ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๒/๕๐๓.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๗๔๐.

กระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการดำเนินชีวิต จึงเป็นการใช้อายตนะภายใน ตัวมนุษย์เองปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายที่เกี่ยวข้องอย่างมีสติ ซึ่งเกิดจากกระบวนการฝึกฝนอบรม ตามกระบวนการที่ต่อเนื่องสัมพันธ์เป็นหนึ่งเดียวกันของไตรสิกขา โดยอาศัยกัลยาณมิตรที่สามารถเสริมสร้างศรัทธาและเป็นผู้ชี้แนะให้ผู้ปฏิบัติรู้จักวิเคราะห์พิจารณาสิ่งต่าง ๆ ได้ด้วยตัวเอง สามารถมีความสัมพันธ์หรือปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายที่เกี่ยวข้องได้อย่างถูกต้อง และต้องประกอบด้วย โยนิโสมนสิการและสัมมาทิฏฐิ ทำให้เกิดการพัฒนาไปสู่ปัญญาหรือเกิดการสร้างปัญญาในการดำเนินชีวิต^๔ กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาจึงมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาชีวิตใน ๓ ด้าน คือ ด้านพฤติกรรม ด้านจิตใจ และด้านปัญญา

๔.๑.๑ การเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการพัฒนาพฤติกรรม

การเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการพัฒนาพฤติกรรม เป็นการฝึกฝนอบรมความประพฤติ ทางกาย วาจา และอาชีวะ การรักษากฎระเบียบวินัย ให้สามารถดำรงตนด้วยดีในสังคม การปฏิบัติหน้าที่และความรับผิดชอบทางสังคมตามฐานะของตนได้อย่างถูกต้อง และการพิจารณาใช้สอยปัจจัย ๔ ให้เกิดประโยชน์ หรือกล่าวได้ว่าเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุและสิ่งแวดล้อมทางสังคม

สิ่งแวดล้อมทางวัตถุ หมายถึง วัตถุสิ่งของหรือปัจจัย ๔ ได้แก่ ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ยารักษาโรค รวมถึงสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ ทรัพยากรทางธรรมชาติต่าง ๆ เครื่องมือสื่อสารอิเล็กทรอนิกส์ต่าง ๆ เทคโนโลยีและนวัตกรรมต่าง ๆ ฯลฯ เพื่อนำมาใช้ในการพัฒนาชีวิตให้เป็นประโยชน์ในการแสวงหาความรู้ โดยสัมพันธ์กับสิ่งเหล่านี้ให้ได้คุณค่าแท้^๕ เช่น บริโภคอาหารให้ได้คุณค่า บริโภคอย่างพอเหมาะพอดี ด้วยความรู้จักประมาณ คือ เป็นเครื่องยังอัตภาพให้เป็นไป หรือให้ร่างกายดำรงอยู่ได้ ไม่เกิดโรคร้ายไข้เจ็บ ไม่บริโภคด้วยกิเลสตัณหา เช่น บริโภคอาหารเพื่อความงดงามของร่างกาย ประดับตกแต่งอาหารอย่างหรูหรา ฟุ่มเฟือย การมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุอย่างได้คุณค่าแท้^๖ เป็นฐานในการพัฒนา ด้านอื่น ๆ เป็นปัจจัยหนึ่งของสภาพชีวิตที่เหมาะสมแก่การใช้ความเพียรในการฝึกฝนอบรมจิตเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตต่อไป

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๐๕.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐๕.

ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุนี้ มนุษย์ใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจสัมพันธ์ ดังนั้นการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการพัฒนาพฤติกรรมจึงเป็นการใช้อายตนะภายในตัวมนุษย์สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้อง กล่าวคือ ใช้ตาเป็น หูเป็น ตูเป็น ฟังเป็น เพื่อให้ได้คุณค่าหรือประโยชน์ที่แท้จริงของสิ่งนั้น ๆ ที่เข้าไปเกี่ยวข้อง ไม่ใช่ใช้อายตนะไปในทางที่เกิดโทษ มีผลในทางส่งเสริมคุณภาพชีวิต

สิ่งแวดล้อมทางสังคม มุ่งเน้นการเรียนรู้ในการอยู่ร่วมกัน การรักษากฎระเบียบ วินัยตามภาวะและการดำรงอยู่ของตนในสังคม เช่น ศีล ๕ ด้วยการไม่ละเมิดและไม่เบียดเบียน การปฏิบัติหน้าที่ต่อบุคคลที่สัมพันธ์กับตนให้ถูกต้องตามฐานะ ได้แก่ ระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดา ครูอาจารย์กับศิษย์ สามีกับภรรยา มิตรกับมิตร นายจ้างกับลูกจ้าง กุศัลย์กับพระสงฆ์ รวมถึงการประกอบอาชีพที่สุจริต ไม่ประกอบอาชีพต่อการเบียดเบียน ทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นหรือทำให้สังคมเสียหาย เพราะสังคมจะสงบสุขและมีความเจริญก้าวหน้าได้ สมาชิกในสังคมต้องมีระเบียบวินัย ปฏิบัติต่อกันและกันอย่างถูกต้อง เพื่อการยอมรับร่วมกัน เพื่อป้องกันความประพฤติที่เสียหายต่าง ๆ จนไปถึงการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก^๖

สิ่งแวดล้อมทางสังคม สามารถแบ่งได้ตามความสัมพันธ์ของพฤติกรรมมนุษย์ ใน ๒ ด้าน คือ

๑. การฝึกรอบรมตนเองเกี่ยวกับความประพฤติที่ดีงาม เป็นการฝึกฝนอบรมตนด้วยการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เพื่อความเป็นปกติในการดำรงชีวิต ส่งผลให้จิตสงบเป็นสมาธิ ไม่หวาดระแวงต่อการกระทำผิดของตนเอง เช่น เมื่อไปทำร้ายร่างกายผู้อื่นไว้ ตนเองก็หวาดระแวงว่าเขาจะมาทำร้ายคืน หรือไปขโมยทรัพย์สินของผู้อื่น ก็หวาดระแวงหรือกลัวว่าตำรวจจะจับได้ เมื่อจิตสงบเป็นสมาธิตั้งมั่น ผ่องใส ก็เป็นสิ่งที่ช่วยให้คิดพิจารณาแยกแยะสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างชัดเจน (โยนิโสมนสิการ) ไม่บิดเบือนจากความเป็นจริง ก่อให้เกิดความเห็นที่ถูกต้อง (สัมมาทิฐิ)

๒. ความสัมพันธ์กับบุคคลในสังคม เมื่อสมาชิกในสังคมฝึกฝนอบรมตนเองจนมีความประพฤติที่ดีงามแล้ว ก็ทำให้การอยู่ร่วมกันในสังคมเป็นไปอย่างสงบเรียบร้อย เพราะต่างฝ่ายต่างก็มีความประพฤติที่ดีงามไม่เบียดเบียนต่อกัน จิตใจของผู้คนในสังคมก็ไม่ต้องคอยหวาดระแวงซึ่งกันและกัน ส่งผลให้สังคมสงบสุข

^๖ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๒/๑๙๙-๒๐๐, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๖๖-๗๖๘.

^๗ วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๗/๒๘.

ความสัมพันธ์ของพฤติกรรมมนุษย์ข้างต้น บุคคลจะอยู่ร่วมกันด้วยดี แม้เพียงสองคนขึ้นไปก็ตาม ก็ต้องมีกฎระเบียบ กฎเกณฑ์ และการรู้จักควบคุมความประพฤติ รู้จักคิดพิจารณาเกี่ยวกับพฤติกรรมและการดำเนินชีวิตว่าอะไรพึงปฏิบัติต่อกันอย่างไร ที่ไหน เมื่อใด และอะไรพึงเว้น เพื่อความสงบสุข โดยได้รับประโยชน์ร่วมกัน แม้แต่บุคคลเพียงคนเดียวก็ต้องมีระเบียบวินัย เพื่อให้การดำเนินชีวิตเป็นไปโดยปกติและได้ผลดี

ในความสัมพันธ์ของสิ่งแวดล้อมทางวัตถุและสิ่งแวดล้อมทางสังคมนี้ขึ้นอยู่กับเจตนาเป็นตัวกำหนดการกระทำ หรือเจตจำนงของบุคคล ซึ่งประกอบด้วยแรงจูงใจ คุณภาพจิต และสภาพจิตใจในขณะนั้นว่าเป็นทุกข์หรือสุข เป็นต้น เพราะการที่มนุษย์ใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ ก็เพื่อมุ่งตอบสนองตันทหหาหรือความต้องการต่าง ๆ กล่าวคือ ถ้าชอบใจสุขใจก็อยากมี อยากเป็น อยากสุขเพิ่มขึ้น ถ้าไม่ชอบใจทุกข์ใจ ก็อยากหนีให้พ้นจากความทุกข์ ซึ่งมีสาเหตุมาจากโลภะ โทสะ โมหะ ดังนั้นภาวะจิตใจจึงมีอิทธิพลต่อความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอยู่ตลอดเวลา หรือกล่าวได้ว่า จิตใจมีความสัมพันธ์กับโลกภายนอกด้วยพฤติกรรมและอายตนะ และในขณะเดียวกันในความสัมพันธ์นั้นก็อยู่ในขอบเขตความรู้หรือปัญญาที่มีอยู่ด้วยโยนิโสมนสิการ เมื่อมีโยนิโสมนสิการ สัมมาทิฏฐิก็เกิดขึ้นตามมา

ตัวอย่างเช่น ในซอยที่เราอาศัยอยู่มีเศษใบไม้และถุงพลาสติกเกลื่อนอยู่สองข้างถนน จึงไปกวาดให้สะอาดเรียบร้อย โดยคิดพิจารณาไปที่ความมุ่งหมายที่ถูกต้องของการกระทำในครั้งนี้เป็น การฝึกตนเองให้เป็นคนเสียสละต่อส่วนรวม ผลของการกระทำดังกล่าวก็เพื่อไม่ให้ท่อระบายน้ำอุดตันเวลาฝนตก เพื่อประโยชน์ร่วมกันของผู้อาศัยในซอยเดียวกัน หรืออย่างน้อยที่สุดการกระทำดังกล่าวก็เพื่อประโยชน์ของตัวเอง เมื่อกระทำภายในใจด้วยโยนิโสมนสิการดังนี้แล้ว ก็จะมี ความมั่นใจในการกระทำของตน ไม่ทำให้อกุศลธรรมเข้าครอบงำจิตใจ เช่น พุดขึ้นมัลลอย ๆ โดยให้คนในซอยได้ยินว่า ซอยนี้อยู่ด้วยกันหลายคนหลายบ้าน เราจะไปกวาดทำไมให้เหนียวอยู่คนเดียว คนอื่นไม่กวาดเราก็ไม่กวาด การปฏิบัติด้วยการสร้างโยนิโสมนสิการด้วยตนเองนี้ เป็นการปฏิบัติที่ทำให้เกิดความเข้าใจที่เป็นสัมมาทิฏฐิเพิ่มขึ้นพร้อมกับการฝึกฝนอบรมไตรสิกขาไปพร้อมกัน และปิดกั้นช่องทางที่จะกลายเป็นการประพฤติปฏิบัติศีลด้วยความหลง เช่น ออกไปกวาดใบไม้ที่ถนนในซอยเพื่อให้เพื่อนบ้านยกย่องชมเชย หรือพุดเปรียบเทียบกับผู้อื่นว่าเราดีกว่าเขาที่ออกมากวาดใบไม้ คนอื่นไม่เห็นจะมากวาดใบไม้เหมือนอย่างเรา คนอื่นไม่ดีเหมือนเรา

^๔ ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๘.

จากตัวอย่างนี้จะเห็นได้ว่า กิจกรรมที่ทำอยู่นี้เป็นการปฏิบัติไตรสิกขาครบเป็นกระบวนการ กล่าวคือ ในด้านความสัมพันธ์กับโลกภายนอกหรือศีล การกวาดใบไม้ในครั้งนี้ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ใคร ไม่เบียดเบียนใคร แต่เป็นการสร้างประโยชน์ต่อผู้อื่น และเป็นประโยชน์ร่วมกัน ในด้านจิตใจ การกวาดใบไม้ในครั้งนี้ก็ด้วยเจตนาที่ดี มีความปรารถนาดี และในขณะที่กวาดใบไม้อยู่ที่จิตใจเป็นสุขเพราะไม่คิดร้ายต่อใคร ในด้านปัญญาและเข้าใจพิจารณาสิ่งที่ตนกระทำลงไปตรงตามจุดหมายของการกวาดใบไม้ครั้งนี้ เพื่อไม่ให้ท้อระบายน้ำอุดตัน ไม่เกิดโทษต่อตนเองและผู้อื่น เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม

ดังนั้นความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตด้านพฤติกรรม การที่มนุษย์สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลาย ศีลจึงเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้ระบบไตรสิกขาเกิดขึ้นเป็นกระบวนการ หรือกล่าวได้ว่า ศีลเป็นการเริ่มตั้งต้นระบบวิถีชีวิตให้เป็นไปตามหลักไตรสิกขา^๙ จนเกิดเป็นศีลหรือความประพฤติที่ดีงามอย่างถาวรในทางที่เกิดผลเป็นความเจริญงอกงามในการพัฒนาการเรียนรู้ด้านอื่น ๆ ต่อไป

กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาจึงมีความสัมพันธ์การพัฒนาด้านพฤติกรรมเป็นเบื้องต้น อันเป็นการเริ่มความสัมพันธ์ทางวัตถุและสังคัมหรือการเรียนรู้ภายนอกตัวบุคคลเข้าไปสู่ภายในตัวบุคคล ส่งผลต่อการฝึกอบรมด้านจิตใจอันเป็นการเรียนรู้ภายในตัวบุคคลต่อไป ดังพุทธพจน์ที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่า

ศีลที่เป็นกุศลมีความไม่เดือดร้อนใจเป็นผล ความไม่เดือดร้อนใจมีความปราโมทย์เป็นผล ความปราโมทย์มีความอิมใจเป็นผล ความอิมใจมีความสงบกายสงบใจเป็นผล ความสงบกายสงบใจมีความสุขเป็นผล ความสุขมีสมาธิเป็นผล สมาธิมีการรู้เห็นตามความเป็นจริงเป็นผล การรู้เห็นตามความเป็นจริงมีความเบื่อหน่ายคลายกำหนดเป็นผล ความเบื่อหน่ายคลายกำหนดมีความหลุดพ้นเป็นผล^{๑๐}

๔.๑.๒ การเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการพัฒนาจิตใจ

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า การเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการพัฒนาพฤติกรรมเป็นการเริ่มต้นของระบบวิถีชีวิตที่จะทำให้มนุษย์ดำเนินชีวิตและกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ให้เป็นไปตามกระบวนการของไตรสิกขา เกิดเป็นพฤติกรรมที่ดีงาม เมื่อมนุษย์มีพฤติกรรมที่ดีงามย่อมส่งผลให้การฝึกฝนอบรมจิตและพัฒนาปัญญาให้เป็นไปอย่างได้ผลดี

^๙ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *ชีวิตที่สมบูรณ์และการศึกษาฉบับง่าย*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕.

^{๑๐} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๒-๓.

จิตใจมีเจตนาเป็นตัวชี้ทำให้เกิดการกระทำต่าง ๆ ซึ่งสภาพจิตใจที่มีความสุขจะทำให้การพัฒนาพฤติกรรมเป็นไปอย่างได้ผลดีและมั่นคง และปัญญาจะทำงานได้ผลและพัฒนาไปได้ ต้องอาศัยสภาพจิตที่เหมาะสม ดังนั้นจิตที่ไม่ได้รับการฝึกฝนย่อมทำให้เห็นแก่ตัว เป็นจิตที่มุ่งหาผลประโยชน์ โดยเฉพาะสังคมโลกปัจจุบันที่แก่งแย่งแข่งขันกันย่อมเพาะบ่มและหล่อหลอมสภาพจิตใจเช่นนั้นมาก จึงกล่าวได้ว่า พฤติกรรมการแสดงออกไม่ว่าทางกายหรือวาจาหรือใจก็ตาม การที่ใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็ตาม ย่อมเกิดจากเจตนา^{๑๑} เพื่อมุ่งตอบสนองความต้องการในแง่ของการหลีกเลี่ยงให้พ้นจากความทุกข์และแสวงหาความสุข ถ้าชอบใจก็ดั้นร่นปรารถนา ถ้าไม่ชอบใจไม่ถูกใจก็อยากให้พ้นไปจากสภาพนั้น ๆ ทำให้มนุษย์เกิดการเลือกรับรู้และเรียนรู้ ดังนั้นจิตใจจึงมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายนอกด้วยการใช้อินทรีย์ตลอดเวลาทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล เช่น ความเพียรพยายาม ความอดทน ความมีสติ ความขุ่นมัว ความเศร้า ความหดหู่ ความอาฆาตพยาบาท

สาระสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาที่สัมพันธ์กับการพัฒนาจิตใจ คือ การปรับปรุงจิตให้มีคุณภาพและสมรรถภาพ ซึ่งเกื้อหนุนต่อการดำเนินชีวิตที่ดีงาม และพร้อมที่จะใช้จิตที่มีคุณภาพและสมรรถภาพเพื่อพัฒนาปัญญา ให้เป็นไปอย่างได้ผลดีที่สุด^{๑๒} ความสัมพันธ์ด้านจิตใจจึงเป็นการฝึกฝนอบรมจิตให้เป็นสมาธิ และเป็นสิ่งที่สำคัญ เพราะการอบรมอย่างอื่นย่อมเป็นไปได้อย่างดีก็เนื่องมาจากการฝึกอบรมจิตใจ

กระบวนการเรียนรู้กับความสัมพันธ์ด้านจิตใจ เป็นหลักการฝึกอบรมจิตให้พ้นจากอำนาจของกิเลสตัณหาด้วยสมถภาวนา เป็นการฝึกฝนอบรมจิตให้เกิดสมาธิตั้งแต่ขนิกสมาธิ จนถึงอัปนาสมาธิ เพื่อเป็นบาทฐานในการฝึกด้านวิปัสสนาภาวนาพัฒนาไปสู่ปัญญาที่รู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง

ในขั้นตอนของการฝึกฝนอบรมจิตนี้จะต้องประกอบด้วยความเพียรที่จะกระทำแต่ความดีหรืออกุศลธรรมต่าง ๆ หรือความเพียรชอบ ๔ ประการ คือ (๑) การเพียรระวังตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้เกิดความชอบใจไม่ชอบใจ หลังจากที่ผัสสะเกิดขึ้น หรือพยายามป้องกันอกุศลธรรมไม่ให้เกิดขึ้น (๒) เพียรละหรือทำลายหรือดับอารมณ์ที่เกิดจากผัสสะไม่ว่าจะเป็นความชอบใจ ไม่ชอบใจ รัก ชัง เป็นต้น ให้หมดสิ้นไป หรือความเพียรพยายามละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว (๓) คือการเพียรพยายามปฏิบัติในข้อที่ ๑ และ ๒ ให้เกิดขึ้นจนประสบผลสำเร็จ (๔) เมื่อปฏิบัติในข้อที่ ๓ จนเป็นผลสำเร็จแล้วก็เพียรพยายามรักษาให้ตั้งมั่นและเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป เป็นความพยายามประพฤติปฏิบัติอย่างเต็มบริบูรณ์ในการฝึกฝนอบรมตนทั้งทาง

^{๑๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๘.

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๖๐๔.

กายและทางใจให้เพิ่มพูนยิ่งๆ ขึ้นไป พยายามกำหนดสติให้รู้เท่าทันสิ่งที่มากระทบอินทรีย์ ๖ ซึ่งทำให้ความคิดปรุงแต่งหรือกิเลสเข้าครอบงำจิตไม่ได้

การฝึกอบรมจิตด้านสมถภาวนาดังกล่าวเป็นบาทฐานในการพัฒนาปัญญาหรือวิปัสสนาภาวนาให้เจริญขึ้นไป เพราะบุคคลที่พัฒนาฝึกอบรมจิตโดยมีสมถภาวนาดีแล้ว ย่อมเกิดประโยชน์ดังนี้

๑. เป็นการเตรียมจิตให้พร้อมที่จะใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง หรือเป็นบาทฐานในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเพื่อนำไปสู่วิชชาและเป็นอิสระหลุดพ้นจากความทุกข์

๒. การฝึกอบรมจิตจนถึงระดับฌานสมาบัติทำให้เกิดอภิญญา เช่น ตาทิพย์ หูทิพย์ ทายใจผู้อื่นได้ เป็นต้น

๓. ภาวะจิตในฌานจะหลุดพ้นจากกิเลส เป็นภาวะที่จิตสุข สงบ ผ่องใส (เป็นการดับกิเลสโดยเอาสมาธิข่มไว้ เมื่อออกจากฌานกิเลสก็กลับมาได้เหมือนเดิม)

๔. ทำให้เป็นผู้มีจิตใจและบุคลิกภาพเข้มแข็ง หนักแน่น มั่นคง สงบ เยือกเย็น ผ่องใส กระจ่างเปร่า เบิกบาน ฯลฯ

๕. ช่วยให้จิตผ่อนคลาย หายเครียด หยุคยังความวิตกกังวลต่าง ๆ เป็นเครื่องพักผ่อนกายส่งผลให้ใจสบายและมีความสุข

๖. เป็นเครื่องเสริมประสิทธิภาพในการทำกิจต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน เช่น การทำงาน การศึกษาเล่าเรียน ฯลฯ เพราะจิตที่เป็นสมาธิจะแน่วแน่ในสิ่งที่กำลังกระทำ ไม่ฟุ้งซ่านวอกแวก ย่อมทำกิจทุกอย่างได้ผลดี รอบคอบ ไม่ผิดพลาด

๗. ช่วยส่งเสริมสุขภาพและไขแก้ไขโรคต่าง ๆ ได้ เช่น ช่วยทำให้ผิวพรรณอุ่มเอิบ ผ่องใส สุขภาพกายดี มีภูมิต้านทานโรค^{๑๓}

ดังที่ได้กล่าวไว้ในตอนต้นแล้วว่าเมื่อบุคคลมีโยนิโสมนสิการ สัมมาทิฏฐิก็จะเกิดขึ้น เมื่อสัมมาทิฏฐิเกิดขึ้นแล้วองค์กรธรรมต่าง ๆ (องค์มรรค) ในกระบวนการเรียนรู้ก็จะเกิดขึ้นและดำเนินต่อไปเป็นกระบวนการ สัมมาทิฏฐิก็จะเสริมให้สมาธิเจริญขึ้นด้วย เช่น เมื่อมีความเข้าใจที่ดี รู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ได้ชัดเจนก็ส่งผลให้สมาธิตั้งมั่น ดังนั้นสัมมาทิฏฐิกับสัมมาสมาธิจึงเป็นปัจจัยส่งเสริมซึ่งกันและกัน หรือกล่าวได้ว่าองค์มรรคทั้ง ๘ ประการ ทำงานประสานสอดคล้องส่งเสริม

^{๑๓} ดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓๔-๘๓๕.

กันเป็นกระบวนการเดียวกัน โดยมีสัมมาทิฐิเป็นองค์ธรรมนำและองค์มรรคอื่น ๆ อีก ๗ ข้อที่เหลือจะเกิดขึ้นตามมาและช่วยให้สมาธิเกิดขึ้นและเจริญขึ้น

ในขั้นตอนของการปฏิบัติในกระบวนการฝึกฝนอบรมจิตนี้ คุณธรรมที่ช่วยให้การฝึกฝนอบรมจิตดำเนินไปอย่างได้ผลดี คือ ปัญญาวุฑฒิธรรม ๔ อิทธิย ๕ พละ ๕ ซึ่งเป็นเครื่องช่วยให้กระบวนการไตรสิกขาดำเนินไปอย่างได้ผลดีและประสบผลสำเร็จ

ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับด้านจิตใจหรืออภิปรัชญาจึงเป็นการพัฒนาคุณภาพและสมรรถภาพของจิตด้วยวิธีสมถภาวนา จนจิตเกิดสมาธิที่ถูกต้องหรือสัมมาสมาธิ กล่าวคือ จิตที่มีสภาพตั้งมั่น บริสุทธิ์ ผ่องใส ปราศจากสิ่งมัวหมอง นุ่มนวล ควรแก่การทำงาน ไม่วอกแวกหวั่นไหว^{๑๔} เป็นภาวะที่จิตสงบจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌานจนถึงจตุตถฌาน^{๑๕} พร้อมทั้งจะก้าวเข้าสู่ขั้นการใช้ปัญญาหรือวิปัสสนาภาวนาในการพิจารณาภาวนาธรรมทั้งหลายที่เกิดจากอายตนะให้เกิดความรู้ความเข้าใจตรงตามความเป็นจริงจนสามารถทำลายกิเลสได้ ดังที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

นรชนผู้มีปัญญาเห็นภัยในสังสารวัฏ
ดำรงอยู่ด้วยศีลแล้วเจริญจิตและปัญญา
มีปัญญาเครื่องบริหาร
พึงแก้ความยุ่งทั้งภายในและภายนอกได้^{๑๖}

๔.๑.๓ การเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการพัฒนาปัญญา

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการมองชีวิตตามหลักความจริงว่าทุกข์เป็นปัญหาของชีวิตซึ่งเป็นผลจากตัณหา การดับตัณหาสามารถดับได้ด้วยสติ สติเกิดขึ้นได้จากการฝึกฝนอบรมตนตามกระบวนการไตรสิกขา จนจิตเกิดปัญญาที่สามารถแก้ไขปัญญาและดับทุกข์ได้ ปัญญาจึงเป็นแกนนำหรือเครื่องมือที่สำคัญในการจัดปรับชีวิตทั้งด้านพฤติกรรมและจิตใจให้สอดคล้องสัมพันธ์และลงตัวจนนำไปสู่จุดหมายของการเรียนรู้ ดังนั้นในความสัมพันธ์กับการพัฒนาปัญญาจึงสัมพันธ์เนื่องไปกับพฤติกรรมและจิตใต้ด้วย เป็นการเรียนรู้หรือปฏิบัติให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องหรือรู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง จนสามารถทำลายกิเลสคือ โภคะ โทสะ โมหะ

^{๑๔} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๕๓๑๔๒.

^{๑๕} อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๙๐/๓๑๙.

^{๑๖} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๒/๒๗๑-๒๗๒.

การเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการพัฒนาปัญญาในการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน จึงหมายถึง ความรู้ที่ถูกต้องตามความเป็นจริงเกี่ยวกับโลกและชีวิตที่บุคคลได้ตระหนักและฝึกฝนอบรมทั้งหมด ในชีวิตที่อาศัยผู้มีคุณสมบัตินของกัลยาณมิตรช่วยถ่ายทอดและแนะนำให้ตั้งแต่ระดับศีลหรือ พุทธิกรรมเป็นต้นไป เป็นเหตุให้ดำเนินชีวิตอยู่ในศีลธรรมจรรยาอันดีงาม และในระดับที่สูงขึ้นไป ด้วยการฝึกฝนอบรมจิตด้วยสมถภาวนาวิปัสสนาภาวนา จนเกิดปัญญาความรู้แจ้งภายในตนเอง สามารถที่จะแก้ไขปัญหามิชีวิตและดับทุกข์ได้

ทั้งสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาเป็นหลักการฝึกอบรมจิตให้มีสติสัมปชัญญะ โดยที่สมถภาวนาเป็นการฝึกอบรมจิตให้มีความตั้งมั่นแน่วแน่เป็นหนึ่งเดียว เพื่อเป็นบาทฐาน ของการใช้ปัญญาคือวิปัสสนาภาวนาต่อไป วิปัสสนาภาวนาเป็นการฝึกอบรมให้เกิดปัญญารู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริงตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ สติที่คอยจดจ่ออย่างต่อเนื่องต่อ สภาวธรรมทางกายและจิต กำหนดรู้ปัจจุบันอารมณ์ที่ปรากฏทางอินทรีย์ ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จนสามารถละกิเลสได้

ดังนั้นการฝึกฝนอบรมจิตให้เกิดสติสามารถจะกำหนดตามทันสิ่งต่าง ๆ ที่กำลัง เกิดขึ้นหรือกระทำอยู่ในขณะนั้นๆ ทำให้ไม่หลงในอดีตที่ผ่านไปแล้ว และไม่หลงไปสู่นาคคตที่ยัง มาไม่ถึง แต่หากจะต้องพิจารณาเรื่องราวในอดีต หรือสิ่งที่กระทำต่อไปในอนาคต ก็เอาสติ กำหนดพิจารณาด้วยปัญญาอย่างมีจุดหมายในสิ่งนั้น ๆ ก็จะทำให้กลายเป็นอารมณ์ปัจจุบันหรือ อยู่กับปัจจุบัน ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์ดังนี้

๑. เมื่อจิตบริสุทธิ์ทำให้ไม่หวั่นไหวไปตามอารมณ์ที่กระทบ ย่อมเป็นผู้อดทนต่อรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์^{๑๗}

๒. สติสัมปชัญญะจะควบคุมการรับรู้และความคิดให้บริสุทธิ์ไม่มีช่องทางที่กิเลส ต่าง ๆ จะเกิดขึ้น

๓. สามารถบอภิชฌา (ความทะยานอยาก) และโทมนัส (ความขัดเคืองกระทบใจ) ได้ ทำให้จิตอยู่ในภาวะที่เป็นสุข มีความโปร่ง เบา ผ่อนคลาย สงบ เป็นตัวของตัวเอง

๔. เมื่อจิตบริสุทธิ์ทำให้เกิดปัญญารู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง หรือกล่าว ได้ว่าปัญญาทำหน้าที่โดยสมบูรณ์

^{๑๗} อง.น.ก.ก. (ไทย) ๒๒/๕/๔๑๖.

๕. ทำให้เกิดการพัฒนาคณสมบัติในตัวบุคคลจากเสขบุคคลไปสู่เสขบุคคล^{๑๔} หรือจากปุถุชนไปสู่อริยบุคคล^{๑๕}

นอกจากนี้การดำรงชีวิตประจำวันอย่างมีสติสัมปชัญญะทำให้ไม่ฟุ้งซ่าน วอกแวก หงุดหงิดรำคาญ ไม่กระวนกระวาย หยุดความวิตกกังวลต่าง ๆ ช่วยส่งเสริมประสิทธิภาพในการทำงาน การศึกษาเล่าเรียนให้ได้ผลดี การทำกิจการทุกอย่างเป็นไปอย่างรอบคอบไม่ผิดพลาด

ในการดำเนินชีวิตประจำวันของบุคคลโดยทั่วไปเมื่อมีการเรียนรู้หรือสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุและสังคม มีการเห็น การได้ยิน การสัมผัส เป็นต้น จะเกิดเป็นความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งในสองอย่างคือ ถ้าถูกใจชอบใจก็อยากได้ติดใจ พัวพัน ซึ่งเป็นกามวิตก ถ้าไม่ถูกใจไม่ชอบใจก็ขัดเคืองใจ เคียดแค้น อยากผลักไสไปให้พ้น ซึ่งเป็นพยาบาทวิตก ความเคียดแค้นชิงชังนี้ทำให้เกิดการเบียดเบียน อยากทำร้ายทำลายผู้อื่นให้ประสบกับความเดือดร้อนหรือความทุกข์ต่าง ๆ ความรู้สึกเหล่านี้จะเป็นไปตามชอบเขตความรู้ที่บุคคลพึงมีอยู่ กล่าวคือ บุคคลมีความรู้ความเข้าใจอย่างไร มีทัศนคติอย่างไรก็จะแสดงพฤติกรรมและใช้อิทธิยสัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ ตามที่ตนรู้และเข้าใจโดยใช้กิเลสตัณหาเป็นตัวนำ ทำให้ขาดสติสัมปชัญญะการที่บุคคลจะมองเห็นสิ่งทั้งหลายถูกต้องหรือรู้เท่าทันสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงได้ต้องมีโยนิโสมนสิการ เพราะโยนิโสมนสิการจะทำให้ความนึกคิดต่าง ๆ ปลอดโปร่งเป็นอิสระ ไม่ประกอบด้วยความชอบใจ ความยึดติดพัวพัน ความไม่ชอบใจ อยากผลักไส เมื่อความนึกคิดต่าง ๆ ปลอดโปร่งเป็นอิสระก็จะทำให้บุคคลนั้นเกิดความเห็นที่ถูกต้อง รู้เท่าทันสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จึงทำให้การดำริคิดนึกหรือมีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง เป็นอิสระจากความชอบใจไม่ชอบใจ กล่าวคือเมื่อมีทัศนคติที่ดี ย่อมส่งผลให้วาจาคำพูดสุภาพ ไพเราะ อ่อนหวาน มีการกระทำต่อสิ่งแวดล้อมทั้งทางวัตถุและสิ่งแวดล้อมทางสังคมอย่างถูกต้องและได้คุณค่าที่แท้จริง รวมถึงประกอบอาชีพที่สุจริต ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ไม่พยาบาทคิดร้ายปองร้ายใคร

อธิศีลสิกขา (ศีล) อธิจิตตสิกขา (จิต) อธิปัญญาสิกขา (ปัญญา) จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมซึ่งกันและกัน กล่าวคือ ศีลจะทำให้บุคคลไม่กระทำความชั่วต่าง ๆ เช่น การเบียดเบียน ทำร้ายทำลายผู้อื่น การลักขโมยสิ่งของของผู้อื่น การพูดโกหกหลอกลวงเพื่อประโยชน์ตน เป็นต้น บุคคลที่ไม่มีศีลหรือไม่มีการพัฒนาด้านพฤติกรรมจิตใจจะไม่ปลอดโปร่ง วอกแวก ฟุ้งซ่าน เช่น เมื่อทำร้ายร่างกายผู้อื่นไว้ จิตใจของผู้นั้นก็หวาดระแวงฟุ้งซ่าน กล่าววาตนเองจะถูกทำร้ายคืนบ้าง เครียดจนนอนไม่หลับบ้าง เมื่อบุคคลมีศีลดีทำให้จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ

^{๑๔} ฎรายละเอียดใน อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๒-๓๑๔.

^{๑๕} ที.สี. (ไทย) ๗/๓๗๓/๑๕๖.

ไม่หวาดหวั่นวิตกกังวล จะส่งเสริมให้บุคคลปฏิบัติศีลหรือการสำรวมอินทรีย์ให้เป็นไปอย่างได้ผลดี ศีลและสมาธิจะช่วยส่งเสริมให้การพัฒนาปัญญาเจริญงอกงามขึ้น เพราะเมื่อกายและใจสงบการพัฒนาปัญญาจะเกิดผลดี และปัญญาก็ช่วยในการรักษาศีลและการปฏิบัติสมาธิให้เป็นไปอย่างมีคุณภาพ เพราะปัญญาทำให้รู้ว่าอะไรเป็นโทษ อะไรก่อให้เกิดประโยชน์ อะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ ยกตัวอย่างเช่น เราจะพูดอะไรออกไป หรือเสนอข้อมูลข่าวสารอะไรออกไป ก็ต้องพิจารณาว่าความสัมพันธ์กับโลกภายนอกนั้นเบียดเบียนใครหรือไม่ ก่อความเดือดร้อนหรือไม่ เป็นโทษหรือไม่ ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ฟังหรือไม่ ในขณะที่เดียวกันที่เราพูดออกไปนั้นสภาพจิตใจที่เราพูด พูดด้วยเจตนาอย่างไร ประารถนาดี ไม่คิดร้าย พูดด้วยความสุขใจ ปลอดภัย และสิ่งที่เราพูดนั้นเมื่อผู้ฟังฟังแล้วจะเกิดผลดีผลเสียหรือไม่อย่างไร เกิดประโยชน์อย่างไร ผู้ฟังฟังแล้วได้ความรู้หรือไม่ เมื่อการดำเนินชีวิตประจำวันในทุกกิจกรรมของชีวิตมีการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ ปัญญา ครบทั้ง ๓ ด้าน สอดคล้องกันเป็นกระบวนการ เรียกได้ว่ากระบวนการเรียนรู้ครบสมบูรณ์

ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการดำเนินชีวิต ภายนอกเริ่มด้วยการฝึกอบรมศีล ภายในต้องใช้โยนิโสมนสิการสร้างปัญญาให้เกิดสัมมาทิฐิพร้อมกันไปตั้งแต่เริ่มต้นจนตลอดกระบวนการทั้งขั้นการฝึกอบรมจิตและปัญญา เมื่อสัมมาทิฐิเกิดขึ้นของค์มรรคทั้งหลายก็เจริญขึ้นพร้อมกัน ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์กล่าวไว้ว่า “ในการศึกษาที่ถูกต้องเมื่อมองจากข้างนอกหรือมองตามขั้นตอนใหญ่ ก็ จะเห็นการฝึกอบรมตามลำดับขั้นของไตรสิกขาเป็น ศีล สมาธิ และปัญญา แต่เมื่อมองเข้าไปข้างในที่รายละเอียดของการทำงานก็จะเห็นองค์มรรคทั้งหลายเดินไขว่ทำหน้าที่กันอยู่ หรือว่าบุคคลนั้นกำลังเดินตามมรรคตลอดเวลา”^{๒๐} กระบวนการเรียนรู้ที่ถูกต้องจึงเป็นการใช้องค์ประกอบทั้ง ๓ ด้าน คือ พฤติกรรม จิตใจ ปัญญา ให้ทำหน้าที่สัมพันธ์กันเป็นกระบวนการอย่างมีประสิทธิภาพ นำพาชีวิตให้ได้ประโยชน์สูงสุด ทำให้มนุษย์เป็นบุคคลที่สมบูรณ์ หรือเป็นบุคคลที่ได้รับการพัฒนาแล้ว อันเป็นผลสำเร็จของกระบวนการเรียนรู้

๔.๒ ผลสำเร็จของกระบวนการเรียนรู้

กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาหรือไตรสิกขา เป็นการเรียนรู้ฝึกฝนอบรมตนที่มีความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตใน ๓ ด้าน คือ ความสัมพันธ์ด้านพฤติกรรม ความสัมพันธ์ด้านจิตใจ และความสัมพันธ์ด้านปัญญา อันเป็นกระบวนการฝึกฝนอบรมที่มีบทบาทต่อการพัฒนามนุษย์ให้เจริญงอกงาม ความเจริญงอกงามดังกล่าว เรียกว่า ภาวนา ในภาษาบาลี ตรงกับคำว่า วัฒนฺนา แปลว่า วัฒนาหรือพัฒนา ใน ๔ ด้าน คือ กาย ศีล จิต และ

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๗๔๓.

ปัญญา^{๒๑} หรือเรียกว่า ภาวนา ๔ ซึ่งเป็นการปฏิบัติหรือการฝึกฝนอบรมตามหลักไตรสิกขา กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา หลักการปฏิบัติหรือการฝึกฝนอบรมแสดงให้เห็นเป็นไตรสิกขา แต่ผลสำเร็จของการปฏิบัติแสดงผลออกมาเป็นภาวนา ๔ ดังที่พระธรรมปิฎกได้กล่าวไว้ว่า “ธรรมะภาคปฏิบัติต้องจัดให้สอดคล้องกับระบบความเป็นไปของธรรมชาติ แต่ตอนวัดผลไม่ต้องจัดให้ตรงกัน เพราะวัตถุประสงค์อยู่ที่การมองดูและผลที่เกิดขึ้นแล้ว ซึ่งมุ่งเน้นที่จะให้เห็นชัดเจน ถ้าแยกละเอียดออกไปก็ยิ่งดี”^{๒๒} การวัดผลจึงต้องแยกรายละเอียดให้เห็นชัดเจนเป็นอย่าง ๆ ไม่ดูพร้อมกันทีเดียว จึงแยกเป็นภาวนา ๔^{๒๓} ดังนั้น ในหลักการหรือขั้นตอนปฏิบัติในการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการพัฒนาพฤติกรรม จึงแยกออกเป็น ๒ อย่าง คือ กายภาวนา และศีลภาวนา ไตรสิกขาจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่พัฒนามนุษย์ใน ๔ ด้าน ดังนี้

๑. กายภาวนา คือ การพัฒนาทางกายให้มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ ในทางที่เกื้อหนุน มีสติรู้เท่าทันเมื่ออายตนะภายในกระทบกับอายตนะภายนอก ได้แก่ ตาเห็นรูป เป็นต้น การรู้จักประมาณในการบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔^{๒๔} ซึ่งเป็นการฝึกฝนอบรมมนุษย์ให้ใช้วัตถุหรือสิ่งแวดล้อมรอบตัวรวมถึงเทคโนโลยีต่างและนวัตกรรม ๆ อย่างมีคุณค่าหรือให้ได้ประโยชน์ที่แท้จริง ซึ่งเกื้อหนุนให้เกิดความสะดวกในการดำรงชีวิต

๒. ศีลภาวนา คือ การพัฒนาพฤติกรรมให้มีความสัมพันธ์ที่เกื้อหนุนกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม สามารถแยกตามความสัมพันธ์ของพฤติกรรมได้เป็น ๒ ด้าน ดังนี้

๑. การพัฒนาพฤติกรรมของตนเองเกี่ยวกับความประพฤติที่ดีงาม ลดการกระทำที่เป็นอกุศล ประกอบสิ่งที่เป็นกุศล เพื่อความก้าวหน้าทางคุณธรรมและจริยธรรมของตนเอง สามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และการปกครองได้

๒. การพัฒนาพฤติกรรมของตนเอง เพื่อความสัมพันธ์กับผู้อื่น เป็นการปฏิบัติต่อมนุษย์ด้วยการไม่เบียดเบียนตนเอง รู้จักเสียสละ เพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวม สนทนาด้วยวาจาสุภาพไพเราะ อ่อนหวาน ปฏิบัติตามกฎระเบียบวินัยและหน้าที่ของตนในสังคมที่ดำรงอยู่ด้วยความเคารพ และประกอบอาชีพที่สุจริตไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น

^{๒๑} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๗/๑๔๔.

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับเดิม), พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๕๔), หน้า ๓๗๑.

^{๒๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ชีวิตที่สมบูรณ์ และการศึกษาระดับง่าย, หน้า ๘๒-๘๓.

^{๒๔} คู่มือรายละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๒-๒๓.

ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้านวัตถุหรือกายภาพและความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้านสังคมหรือศีลภาวนา เป็นพฤติกรรมของมนุษย์ที่แสดงออกมาภายนอก เป็นความพร้อมหรือพื้นฐานสำหรับพัฒนาภายในตัวของมนุษย์คือจิตและปัญญาต่อไป

๓. จิตตภาวนา คือ การพัฒนาจิตไม่ให้เป็นไปตามอารมณ์ที่มากระทบทางอายตนะ ให้มีความสงบ แน่วแน่ มั่นคง เป็นสมาธิ เพื่อเป็นบาทฐานในการพัฒนาปัญญา รวมถึงการพัฒนาจิตให้เจริญงอกงามในคุณธรรมต่าง ๆ เช่น เมตตา กรุณา หิริ โอตตปปะ ฯลฯ

๔. ปัญญาภาวนา คือ การพัฒนาปัญญาให้เกื้อหนุนในการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจให้รู้จักคิด รู้จักพิจารณา รู้จักวินิจฉัย และรู้จักแก้ปัญหา ให้สามารถปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสม ไม่เกิดปัญหา รวมถึงการมีความคิดรวบยอดในเรื่องต่าง ๆ ที่ถูกต้อง กล่าวคือ เป็นความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ มีเหตุมีผล มีระบบระเบียบ มีขั้นตอน สามารถพัฒนาให้ก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไปได้ จนพัฒนาไปสู่จุดหมายสูงสุดของกระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา คือ ปัญญาที่รู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง สามารถแก้ปัญหาและหลุดพ้นจากความทุกข์ได้

เมื่อบุคคลมีการพัฒนากาย ศีล จิต ปัญญา ดังกล่าว จะแสดงออกมาเป็นภาพลักษณ์ของผู้ที่พัฒนาแล้ว เรียกว่า ภาวิตตตะ แปลว่า มีตนที่ได้ฝึกอบรมแล้วหรือได้พัฒนาแล้ว^{๒๕} ปรากฏให้เห็นในการดำเนินชีวิต โดยสามารถแยกผลของการพัฒนาออกเป็น ๔ ด้านตรงกับภาวนา ๔ ดังนี้^{๒๖}

๑. ภาวิตกาย แปลว่า มีกายที่พัฒนาแล้ว หมายถึง มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุในทางอย่างได้ผลดี มีทักษะที่ดีในการประกอบอาชีพ รู้จักใช้อินทรีย์ ๖ อย่างมีสติ รวมถึงการบริโภคอาหารและการใช้สิ่งของเครื่องมือเครื่องใช้ ตลอดจนเทคโนโลยีต่าง ๆ อย่างพอดีได้ผลตรงตามคุณค่าของสิ่งนั้น ๆ

๒. ภาวิตศีล แปลว่า มีศีลที่พัฒนาแล้ว หมายถึง มีความประพฤติทางสังคมที่ดี ทั้งต่อตนเองและผู้อื่นในลักษณะที่เกื้อหนุนให้สังคมสงบสุขและมีความเจริญก้าวหน้า กล่าวคือ ไม่ก่อความเดือดร้อนให้ตนเองและผู้อื่น ประกอบอาชีพสุจริต สามารถปรับตนเองให้สอดคล้อง

^{๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับเดิม), หน้า ๓๗๑.

^{๒๖} พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตฺโต), “คุณสมบัติของผู้ที่ได้รับการศึกษา”, ใน *วิธีการเรียนรู้ของคนไทย: ประมวลสาระจากการประชุมและรวมข้อเขียนจากนักคิด*, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย สำนักมาตรฐานการศึกษาและพัฒนาระบบการศึกษานักเรียน สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, (กรุงเทพมหานคร : โครงการวิธีการเรียนรู้ของคนไทย, ๒๕๔๖) : ๘๕.

กับสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และการปกครองได้ บำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่น เป็นผู้ที่วางตัวและประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องเหมาะสมกับบุคคลต่าง ๆ ในสังคม

๓. ภาวิตจิต แปลว่า มีจิตที่พัฒนาแล้ว หมายถึง มีจิตใจที่ฝึกฝนอบรมดีแล้ว มีความสมบูรณ์ของจิตใจใน ๓ ด้าน ดังนี้

๑) สมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต คือ มีจิตที่ประกอบด้วยเมตตา กรุณา มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีความละเอียดต่อการทำชั่ว (หิริ) และเกรงกลัวต่อการทำความชั่ว (โอตตปปะ) เป็นต้น

๒) สมบูรณ์ด้วยสมรรถภาพทางจิต คือ มีจิตที่เข้มแข็ง อดทนต่อรูป เสียง กลิ่น รส สิ่งที่ถูกต้องกาย (โณฏฐัพพะ) และอารมณ์ที่เกิดกับใจ (ธรรมารมณ์) มีสติสัมปชัญญะ มีสมาธิ เป็นต้น

๓) สมบูรณ์ด้วยสุขภาพจิต คือ มีจิตที่ร่าเริง เบิกบาน สดชื่น ผ่องใส มีอารมณ์มั่นคง ไม่หงุดหงิดโมโหง่าย มีความสงบสุข เป็นต้น^{๒๗}

๔. ภาวิตปัญญา แปลว่า มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว หมายถึง รู้จักคิด รู้จักทำ รู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหา รู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง เป็นผู้ไม่มีกิเลสเข้าครอบงำ เป็นอยู่ด้วยปัญญา เป็นผู้ที่สามารถแก้ปัญหาในชีวิต เป็นอิสระจากความทุกข์

บุคคลที่มีการฝึกฝนอบรมพัฒนาตน จนเกิดผลสำเร็จของการฝึกฝนอบรมตนทั้ง ๔ ด้าน ดังกล่าวโดยสมบูรณ์ ในพระพุทธศาสนา เรียกว่า เป็นผู้ไกลจากกิเลส คือ โลภะ โทสะ โมหะ ไม่สามารถเข้าครอบงำได้ ซึ่งเป็นคุณสมบัติของผู้ได้รับการอบรมแล้ว^{๒๘}

๔.๓ กระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับจุดหมายของชีวิต

กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาหรือกระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา นอกจากพัฒนาบุคคลให้เป็นผู้ที่สมบูรณ์ดังกล่าวแล้ว ยังต้องนำผู้เรียนรู้ไปสู่จุดหมายที่เป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิต เรียกว่า อรรถ หรือ อัตถะ^{๒๙} ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนามุ่งให้บุคคลดำเนินชีวิตด้วยปัญญา หรือกล่าวได้ว่าปัญญาเป็นจุดหมายสูงสุดของการเรียนรู้ อย่างไรก็ตามพระพุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญเพียงแต่จุดหมายสูงสุดเท่านั้น แต่ได้ให้ความสำคัญกับจุดหมายที่รองลงมาตามภาวะของบุคคลที่ดำรงอยู่

^{๒๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับเดิม), หน้า ๓๗๓.

^{๒๘} ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๘/๑๑๕.

^{๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๙๔.

การครองชีพ สภาพแวดล้อม รวมถึงความพร้อมของอินทรีย์ของแต่ละบุคคล กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาจึงมีความสัมพันธ์กับจุดหมายของชีวิตดังนี้

๔.๓.๑ จุดหมายปัจจุบัน

กระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับจุดหมายปัจจุบันหรือประโยชน์ปัจจุบัน เรียกว่า ทิฏฐิธัมมิกัตถะ แปลว่า ประโยชน์ในชีวิตนี้หรือประโยชน์ปัจจุบัน เป็นจุดมุ่งหมายเฉพาะหน้าในชีวิตประจำวัน^{๓๐} เป็นความเจริญอกงามที่เป็นประโยชน์ของบุคคล กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนาหรือกระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา สามารถนำไปสู่จุดหมายปัจจุบันโดยมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมทั้งสิ่งแวดล้อมทางวัตถุและสิ่งแวดล้อมทางสังคมดังนี้

ในด้านสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ เมื่อบุคคลฝึกฝนอบรมตนให้สามารถมีชีวิตที่ดั่งใจ สามารถปรับตัวได้อย่างเหมาะสม ใช้วัตถุสิ่งของปัจจัย ๔ รวมถึงเทคโนโลยีต่างๆ อย่างได้ประโยชน์ คำนึงถึงคุณค่าแท้ สามารถนำไปสู่ประโยชน์ที่ต้องการหรือจุดหมายในการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น การมีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง ไร้โรค อายุยืน มีทรัพย์สิน มีอาชีพที่สุจริต พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ^{๓๑} ยกตัวอย่างการบริโภคอาหารในสังคมปัจจุบัน จะเห็นได้ว่า อาหารมีอยู่อย่างมากมายหลากหลาย อาหารบางอย่างก็เป็นไปตามค่านิยม มีการประดับตกแต่ง ประดับรสชาติ ให้มีรสอร่อยน่ากิน แต่ไม่มีคุณค่าทางโภชนาการ และมีราคาแพง แต่อาหารบางอย่างไม่มีการประดับตกแต่ง รสชาติก็เป็นไปตามธรรมชาติ แต่มีคุณค่าทางโภชนาการ และราคาถูก อาหารดังกล่าวนี้ในขณะที่เราบริโภค จิตใจในขณะนั้นรู้สึกอย่างไร ถ้าอาหารน่ากินถูกปากรู้สึกพอใจ ถ้าอาหารไม่น่ากินไม่ถูกปากรู้สึกไม่พอใจ ไม่อยากกิน หากบุคคลไม่ได้พิจารณาจะมุ่งแต่ตอบสนองความต้องการของตนเอง ต้องการกินแต่ของอร่อยของน่ากิน เมื่อบุคคลพิจารณา ว่าที่กินนี้เพื่อให้ร่างกายดำรงอยู่ได้ เพื่อไม่ให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บ เพื่อการปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตให้เป็นไปได้ด้วยดี และไม่ได้บริโภคเพื่อความเอร็ดอร่อยหรือเพื่อตามนิยม เมื่อมีความเข้าใจถูกต้องเช่นนี้แล้วจิตใจก็เปลี่ยนจากความไม่พอใจ ทำให้มีพฤติกรรมในการบริโภคที่ประกอบด้วยปัญญา พฤติกรรมการบริโภคก็ถูกต้องดั่งใจ นอกจากนี้ปริมาณอาหารก็บริโภคไม่มากเกินไป แม้ว่าอาหารจะรสชาติอร่อยแต่ก็บริโภคอย่างพอดีไม่บริโภคด้วยตัณหา คือรู้จักประมาณในการบริโภค ส่งผลให้สุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง ไร้โรค อายุยืน เพราะบริโภคอาหารอย่างได้ประโยชน์ และไม่ได้ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยไปกับอาหารที่ตกแต่ง

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙๔.

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ / P. A. Payutto, ธรรมทฤษฎีชีวิต : A Constitution for Living, พิมพ์ครั้งที่ ๓๖, แปลโดย บรูส อีแวนส์, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิบรรจงสนิทสทศปฏิบัติ, ๒๕๔๘), หน้า ๘.

ราคาแพงก็มีเงินเหลือเก็บ หากมีเหตุการณ์เดือดร้อนหรือมีความจำเป็นใด ๆ ก็สามารถนำทรัพย์สินที่เหลือเก็บนั้นมาใช้ได้ เรียกได้ว่า เป็นผู้พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ ในเรื่องอื่นๆ ในชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ ไม่ว่าจะเป็นเครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค หรืออื่น ๆ ก็เช่นกัน หากใช้ไตรสิกขากับกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ย่อมส่งผลให้เกิดประโยชน์ที่เป็นจุดหมายปัจจุบันดังกล่าว

ในด้านสิ่งแวดล้อมทางสังคม เมื่อบุคคลฝึกอบรมตนโดยปฏิบัติต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องด้วยการไม่เบียดเบียน ปฏิบัติต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องตามหน้าที่ได้อย่างถูกต้อง ประกอบอาชีพที่สุจริต สามารถนำไปสู่ประโยชน์ คือ มีสถานภาพที่ดี เป็นที่ยอมรับนับถือในสังคม มีครอบครัวผาสุก ทำวงศ์ตระกูลให้เป็นที่น่าถือ^{๓๒} ยกตัวอย่างเช่น บุคคลที่เป็นครูอาจารย์ ในการทำหน้าที่ของตนได้คำนึงถึงวัตถุประสงค์ของตนแล้วว่าเพื่อช่วยฝึกฝนอบรมให้ศิษย์เป็นคนดี มีการศึกษาที่ดี เป็นต้น เมื่อบุคคลคำนึงถึงวัตถุประสงค์ในอาชีพของตนดังกล่าวแล้ว ศีลและผลดีก็เกิดขึ้น ความรักในอาชีพก็เกิดขึ้น ไม่หลงติดในการแสวงหาผลประโยชน์ ทำให้ประกอบอาชีพครูอาจารย์ด้วยความสุข ไม่เกิดความขัดแย้งภายในใจ มีความสุขในอาชีพตน สามารถที่จะพัฒนาสร้างสรรค์ ฝึกฝนอบรมตนเองให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปได้อย่างได้ผลดี เมื่อนำกระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขามาปฏิบัติได้ดังนี้แล้ว อาชีพสุจริตก็ตั้งต้นขึ้น จิตใจปลอดโปร่งมีความสุขพร้อมไปกับปัญญาที่คิดพัฒนาสร้างสรรค์อาชีพของตนให้ยิ่งขึ้นไป เรียกได้ว่าเป็นผู้ที่มีสถานภาพที่ดี เป็นที่ยอมรับในสังคม ลูกศิษย์ยกย่องเคารพนับถือ ส่งผลให้สมาชิกในครอบครัวมีความสุขในสิ่งที่ตนได้ปฏิบัติดีแล้วนั้น เพราะตนได้ตั้งต้นไว้ดีจึงทำให้วงศ์ตระกูลเป็นที่นับถือด้วย เป็นต้น ในเรื่องอื่น ๆ ในชีวิตประจำวันที่ต้องสัมพันธ์กับบุคคลก็เช่นกัน หากนำกระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขามาปฏิบัติพร้อมเนื่องกันไปก็สามารถดำเนินชีวิตให้บรรลุจุดหมายในปัจจุบัน

นอกจากนี้สำหรับบุคคลทั่วไปในสังคม ซึ่งต้องประกอบสัมมาอาชีพเพื่อการเลี้ยงชีพตามบทบาทหน้าที่ของตนในสังคม เพื่อให้ลู่ถึงประโยชน์ในปัจจุบันดังกล่าว คือ การมีทรัพย์สินจากอาชีพสุจริต สามารถพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ จึงต้องประกอบด้วยคุณสมบัติที่เป็นเครื่องช่วยสนับสนุนที่นำไปสู่จุดหมายปัจจุบัน ๔ ประการ หรือทิวฐิธัมมิกัตถะ ๔ ดังนี้

๑. อุฏฐานสัมปทา แปลว่า ความถึงพร้อมด้วยความหมั่น หมายถึง ขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติการทำงานตามหน้าที่และฐานะของตนในทางที่ชอบ ประกอบด้วยปัญญาที่สามารถดำเนินการจัดกิจการงานที่ทำนั้น ๆ ให้ได้ผลดี

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

๒. อารักขสัมปทา แปลว่า ความถึงพร้อมด้วยการรักษา หมายถึง รู้จักเก็บรักษา ทรัพย์และผลงานต่าง ๆ ที่ตนได้กระทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียร ไม่ให้เป็นอันตราย เสื่อมเสีย หรือเสียหายไป เช่น ไม่ถูกลักขโมย ไฟไหม้ ไม่ถูกคดโกงไป เป็นต้น

๓. กัลยาณมิตรตา แปลว่า การคบคนดีเป็นมิตร หมายถึง รู้จักเสวนาคบหาคนดี ผู้ทรงคุณหรือผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยจาคะ (ความเสียสละและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่) และถึงพร้อมด้วยปัญญา โดยขอความรู้และคอยศึกษาเรียนรู้แบบอย่างของ ศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญาจากผู้ทรงคุณนั้น

๔. สมชีวิตา แปลว่า มีความเป็นอยู่เหมาะสม หมายถึง รู้ทางเจริญและทางเสื่อม แห่งทรัพย์ แล้วเลี้ยงชีพตามความเหมาะสมกับฐานะของตน ใช้จ่ายสิ่งต่าง ๆ อย่างคำนึงถึง คุณค่าแท้ ไม่ฟุ่มเฟือย ไม่ฟืดเคือง ให้รายรับไม่เกินรายจ่าย และรายจ่ายไม่เกินรายรับ สามารถ ประหยัดทรัพย์ไว้ให้เพิ่มพูนขึ้นได้^{๓๓}

ทิวฐิธัมมิกัตถะ ๔ ประการ ดังกล่าวข้างต้น กล่าวโดยสรุป คือ ขยันหมั่นเพียรใน หน้าที่การงาน รักษาทรัพย์สินรวมถึงระมัดระวังภัยทั้งหลายที่ทำให้ทรัพย์สินเสียหาย คบมิตร ทั้งหญิงและชายที่ดีที่เป็นกัลยาณมิตร เป็นอยู่อย่างเหมาะสมและใช้จ่ายสิ่งต่าง ๆ ให้พอควร คำนึงถึงคุณค่าแท้ เช่น บุคคลเมื่อขยันทำงาน ทรัพย์สินก็มากขึ้นจากความขยัน แต่ขยัน อย่างเดียวไม่พอ จะต้องดำรงตนไว้ในทางที่ถูกต้อง ได้แก่ ไม่ฟุ่มเฟือยและคบมิตรที่ไม่ชวน กันทำให้เสียทรัพย์ไปโดยเปล่าประโยชน์ เป็นต้น ทิวฐิธัมมิกัตถะ ๔ จึงเป็นไปเพื่อจุดหมายใน ปัจจุบันอันนำไปสู่การดำเนินชีวิตที่ดี ทำให้ชีวิตดำเนินไปด้วยความสุข ส่วนการได้มาซึ่ง ทรัพย์ ลาภ ยศ สรรเสริญนั้นเป็นสิ่งที่ได้รับในอัตราส่วนที่พอเหมาะพอดี ไม่เป็นไปเพื่อเกิด โทษ ก่อความเดือดร้อน เป็นพิษภัย แต่เป็นไปเพื่ออำนวยความสะดวกทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

ดังนั้นการที่บุคคลมีร่างกายแข็งแรง ไร้โรค มีบุคลิกภาพที่ดี อายุยืนยาว มีทรัพย์สิน จากอาชีพสุจริต พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ มีเกียรติ มีไมตรี เป็นที่ยอมรับในสังคม ทำ วงศ์ตระกูลให้เป็นที่น่าเชื่อถือ ฯลฯ จึงเป็นจุดหมายในการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งเกิดจากการ เรียนรู้ที่สัมพันธ์กันของไตรสิกขา

กระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับจุดหมายปัจจุบันดังกล่าวข้างต้นนี้เป็นพื้นฐานใน การนำตนเองเพื่อจุดหมายที่สูงขึ้นไปที่มีมนุษย์สามารถพัฒนาตนเองไปให้ถึงได้ เพราะเมื่อบุคคล ตั้งตนได้ในปัจจุบันแล้วหรือกำลังสร้างตนอยู่ก็ดี จำเป็นที่ต้องกระทำสิ่งที่เป็ประโยชน์ใน ภายหน้าเพื่อไปสู่จุดหมายที่สูงขึ้นไปกว่าปัจจุบัน อันเป็นคุณค่าด้านในของการดำเนินชีวิต หรือความเจริญงอกงามของจิตใจให้สำเร็จตามต้องการไปด้วยพร้อมกัน

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน อง.อฎจก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐-๓๔๓.

๔.๓.๒ จุดหมายเบื้องหน้า

กระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับจุดหมายเบื้องหน้าหรือประโยชน์เบื้องหน้า เรียกว่า สัมปรายกัตตะ หมายถึง ประโยชน์ที่ลึกซึ้งกว่าการมองเห็นได้ในปัจจุบัน เป็นคุณค่าทางจิตวิญญาณที่สูงขึ้นไปกว่าลาภ ยศ สุข สรรเสริญ เป็นต้น ที่พึงได้รับกันตามปกติในโลกนี้^{๓๔} กระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับจุดหมายเบื้องหน้าจึงเป็นความเจริญงอกงามและความมั่นใจของชีวิต มีความอบอุ่นซาบซึ้งใจ ไม่อ้างว้างเลือนลอย มีหลักยึดเหนี่ยวจิตใจ มีความภูมิใจในชีวิตที่ได้ประพฤติแต่การที่ดั่งงามด้วยความสุจริต มีความอึดใจในชีวิตที่มีคุณค่าที่ได้ทำประโยชน์ตลอดมาด้วยความเสียสละ มีความกล้า้วกล้ามั่นใจในการที่จะแก้ปัญหา นำชีวิตและภารกิจไปด้วยปัญญา จิตใจมีความปลอดโปร่ง จิตใจมีความตั้งมั่นด้วยได้ทำไว้แต่กรรมดี^{๓๕}

ยกตัวอย่างเช่น ในการดำเนินชีวิตประจำวัน เมื่อบุคคลมีอินทรีย์สังวร ใช้ตาเป็นหูเป็น ดูเป็น ฟังเป็น เป็นต้น ไม่เป็นไปตามอำนาจของกิเลส กิเลสก็ไม่สามารถเข้าครอบงำจิตใจได้ ทำให้เกิดสติในการดำเนินชีวิต เรียกได้ว่า มีหลักยึดเหนี่ยวจิตใจไม่ให้เลือนลอยไปตามอำนาจกิเลส หรือเมื่อบุคคลมีความสัมพันธ์ทางด้านพฤติกรรมที่ดั่งงามทั้งสิ่งแวดล้อมทางวัตถุและสิ่งแวดล้อมทางสังคมได้อย่างถูกต้อง ย่อมมีความภูมิใจในชีวิตที่ได้ประพฤติแต่สิ่งที่ดีงามด้วยความสุจริต และในการฝึกฝนอบรมจิตให้เกิดสติด้วยสมถภาวนา ย่อมทำให้จิตใจมีความปลอดโปร่ง เป็นต้น หรือกล่าวได้ว่า หากตั้งต้นไว้ดีแล้วหรือประพฤติปฏิบัติตนไว้ดีแล้วจนบรรลุจุดหมายปัจจุบัน ก็มั่นใจหรือเป็นเครื่องรับประกันได้ว่า จะได้รับประโยชน์จากจุดหมายเบื้องหน้าอย่างแน่นอน เพราะได้กล่าวไว้ในจุดหมายปัจจุบันแล้วว่า เมื่อบุคคลได้ตั้งตนไว้ดีแล้ว เรียกได้ว่าได้กระทำการที่เป็นประโยชน์ภายนอกไปด้วยพร้อมกัน

นอกจากนี้องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสหลักธรรมที่นำไปสู่จุดหมายเบื้องหน้าหรือประโยชน์เบื้องหน้าซึ่งเป็นคุณสมบัติที่เป็นเครื่องประกอบสนับสนุนที่นำไปสู่จุดหมายเบื้องหน้าไว้ ๔ ประการ หรือสัมปรายกัตตะ ๔ ดังนี้

๑. สัทธาสัมปทา แปลว่า ความถึงพร้อมด้วยศรัทธาหรือความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา หมายถึง ความเชื่อในปัญญาตรัสรู้ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๓๖} ทำให้มีความมั่นใจตนเองว่าสามารถฝึกฝนพัฒนาตนไปสู่ชีวิตที่ดั่งงามได้ ระลึกถึงหน้าที่ของมนุษย์คือการ

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ*, หน้า ๕๙๔-๕๙๕.

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ / P. A. Payutto, *ธรรมมนุษย์ชีวิต : A Constitution for Living*, หน้า ๘.

^{๓๖} อัง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๔๗/๓๒๖.

พัฒนาตนไปสู่ชีวิตที่ดี โดยฝึกฝนพัฒนาตนอยู่เสมอด้วยความตั้งใจไม่ย่อท้อ ตามวิธีการที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงวางไว้

๒. สีสัมปทา แปลว่า ความถึงพร้อมด้วยศีล หมายถึง มีความประพฤติที่ดีงาม กล่าวคือ มีระเบียบวินัยตามภาวะที่ตนดำรงอยู่ ความสำรวมในอินทรีย์ทั้งหลาย พิจารณาใช้สอยปัจจัย ๔ ให้เกิดประโยชน์และได้คุณค่า รวมถึงการเลี้ยงชีพด้วยความสุจริต

๓. จาคสัมปทา แปลว่า ความถึงพร้อมด้วยความเสียสละ หมายถึง มีความเสียสละปราศจากความตระหนี่ รู้จักเผื่อแผ่แบ่งปัน พร้อมทั้งจะช่วยเหลือบุคคลที่ควรได้รับการช่วยเหลือ

๔. ปัญญาสัมปทา แปลว่า ความถึงพร้อมด้วยปัญญา หมายถึง ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา รู้จักคิดพิจารณา รู้จักใช้วิจารณ์ญาณ และรู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง^{๓๗}

สัมปรายิกัตถะ ๔ ประการ ดังกล่าว เป็นไปเพื่อจุดหมายเบื้องต้น เป็นความเจริญงอกงามของชีวิตและจิตใจที่ก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไปด้วยคุณธรรม ศีลธรรม บุญกุศล และการสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามต่าง ๆ สามารถที่จะเสริมสร้างคุณความดีหรือกุศลธรรมต่าง ๆ ให้แก่ตนเองและผู้อื่น พร้อมทั้งการฝึกอบรมจิตให้เป็นสมาธิตามหลักสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา ทำให้จิตมีคุณภาพสูงขึ้นไปตามลำดับ อันนำไปสู่จุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาต่อไป

๔.๓.๓ จุดหมายสูงสุด

กระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับจุดหมายสูงสุดหรือประโยชน์อย่างยิ่งยวด เรียกว่าปรมัตถะ อันเป็นจุดหมายที่แท้จริงหรือจุดหมายสูงสุดของกระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา คือ ปัญญาที่รู้เท่าทัน สิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง เช่น รู้และเข้าใจว่าทุกชีวิตที่เกิดมาย่อมมีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เสื่อมสลายไปในที่สุด รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสหรือสรรพสิ่งทั้งหลายล้วนตกอยู่ภายใต้กฎ ไตรลักษณ์ คือ อนิจจตา (ความไม่เที่ยง) ทุกขตา (ความเป็นทุกข์) และอนัตตตา (ความไม่ใช่ตน) รวมถึงความรู้ความเข้าใจที่ชัดเจนในเหตุและผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ไม่หลงลืมสติ ไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของกิเลส ไม่ถูกความยึดติดถือมั่นบีบบังคับจิตให้ผิดหวัง เศร้าโศก มีจิตใจตั้งมั่น บริสุทธิ์ ผ่องใส ไร้ทุกข์ มีความสุขที่แท้จริง ทำให้สามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในชีวิตและหลุดพ้นจากความทุกข์ได้^{๓๘}

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน อง.อภุจก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๓-๓๔๔.

^{๓๘} พระพระพรหมคุณาภรณ์ / P. A. Payutto, ธรรมนุญชีวิต : A Constitution for Living,

กระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับจุดหมายสูงสุดหรือประโยชน์สูงสุดดังกล่าว เกิดจากการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา หรือ การดำเนินตามอริยมรรคมีองค์ ๘ โดยการปฏิบัติในขั้นศีลและฝึกฝนอบรมจิตให้เกิดปัญญาด้วยสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาจนสามารถเอาชนะกิเลสอนุสัยที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานได้อย่างรู้เท่าทัน หรือกล่าวได้ว่า เป็นการฝึกฝนอบรมตนด้วยกระบวนการของไตรสิกขา จนสามารถพัฒนาไปสู่จุดหมายของชีวิตไปตามลำดับอย่างต่อเนื่องสัมพันธ์กันเป็นกระบวนการตั้งแต่จุดหมายของชีวิตในปัจจุบัน จุดหมายของชีวิตเบื้องหน้า จนถึงจุดหมายสูงสุดของชีวิต คือ การรู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริงจนจิตเป็นอิสระจากความทุกข์

ดังที่ได้กล่าวในตอนต้นแล้วว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญสัมพันธ์กับจุดหมายของกระบวนการเรียนรู้ในทุกระดับ องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงเน้นย้ำและให้ความสำคัญกับคุณธรรมที่จะทำให้บรรลุประโยชน์ทั้ง ๓ ดังกล่าว คือ อปฺปมาทะ แปลว่า ความไม่ประมาทที่อยู่บนพื้นฐานของกัลยาณมิตร ซึ่งกัลยาณมิตรเป็นผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ผู้ที่ดำเนินชีวิตอยู่ด้วยปัญญาก็คือผู้ไม่ประมาทอันเป็นคุณสมบัติของบัณฑิต กัลยาณมิตรจึงเป็นผู้นำบุคคลเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้หรือกระบวนการทำให้เกิดปัญญาและนำไปสู่จุดหมายของการเรียนรู้หรือจุดหมายของชีวิตไปตามลำดับ^{๓๙} เพราะ “ผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี พึงอาศัยธรรมอย่างนี้ คือความไม่ประมาท”^{๔๐}

ความไม่ประมาทจึงเป็นการดำรงชีวิตอยู่อย่างไม่ขาดสติ ความมีจิตสำนึกในความไม่เที่ยง ไม่คงทนถาวรและต้องเปลี่ยนแปลงไปของสิ่งแวดล้อมรอบตัวตามเหตุปัจจัยอยู่ตลอดเวลา ทำให้ไม่ปล่อยปละละเลยและมองเห็นคุณค่าและความสำคัญของกาลเวลา แล้วกระตือรือร้นขวนขวายเร่งศึกษาเรียนรู้ และระมัดระวังที่จะไม่ทำเหตุแห่งความเสื่อมและความเสียหาย รวมถึงไม่ละเลยโอกาสที่จะทำเหตุแห่งความดีงามที่นำไปสู่ความเจริญงอกงามของชีวิต โดยใช้เวลาที่ผ่านไปแต่ละขณะเพื่อเรียนรู้ฝึกฝนอบรมตนให้มากที่สุด^{๔๑} ดังพุทธพจน์ที่ องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ธรรมอย่างหนึ่งที่ยึดประโยชน์ในปัจจุบัน (ทิฏฐิธัมมิกัตถะ) และประโยชน์ภายหน้า (สัมปรายิกัตถะและปรมาตถะ) ไว้ได้ คือความไม่ประมาท”^{๔๒}

^{๓๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๗/๔๓.

^{๔๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๙/๑๕๔.

^{๔๑} พระพระพรหมคุณาภรณ์ / P. A. Payutto, ธรรมนุญชีวิต : A Constitution for Living,

^{๔๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๙/๑๕๑, อัง.ณ.ก. (ไทย) ๒๒/๕๓/๕๒๓.

สรุปได้ว่ากระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับชีวิตด้วยการใช้อายตนะภายในตัวมนุษย์เองสัมพันธ์กับสิ่งที่เกี่ยวข้องอย่างมีสติ ตามกระบวนการที่ต่อเนื่องสัมพันธ์กันของไตรสิกขา หรือกล่าวได้ว่า มนุษย์นำกระบวนการเรียนรู้ที่ต่อเนื่องสัมพันธ์กันเป็นหนึ่งเดียวกันของไตรสิกขามาสัมพันธ์กับทุกกิจกรรมของชีวิตเพื่อพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ ปัญญา ทำให้บุคคลได้รับประโยชน์ในการดำเนินชีวิต เป็นบุคคลที่สมบูรณ์ที่ได้รับการฝึกฝนอบรมและพัฒนาแล้วใน ๔ ด้าน คือ กาย ศีล จิต และปัญญา นำไปสู่จุดหมายของชีวิตตามความพร้อมของบุคคล ได้แก่ จุดหมายปัจจุบันหรือประโยชน์ปัจจุบันซึ่งเป็นสิ่งที่พึงได้รับในการดำเนินชีวิตประจำวัน จุดหมายเบื้องหน้าหรือประโยชน์เบื้องหน้า ซึ่งเป็นคุณค่าภายในหรือเป็นคุณค่าด้านจิตวิญญาณ และจุดหมายสูงสุดคือความรู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง สามารถแก้ไขปัญหาและหลุดพ้นจากความทุกข์อันเป็นจุดหมายสูงสุดของกระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา” มีวัตถุประสงค์ของการวิจัย ๓ ประการคือ (๑) เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ตามแนวตะวันตก (๒) เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา และ (๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่า

๑. กระบวนการเรียนรู้ตามแนวตะวันตก

กระบวนการเรียนรู้ตามแนวตะวันตกมีแนวคิดที่ว่า กระบวนการของการรับรู้และการเรียนรู้เกิดขึ้นจากองค์ประกอบ ๓ ประการ ดังนี้

๑. สิ่งเร้าที่จะรับรู้ (stimulus) ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส แสง ความร้อน ความเย็น
๒. อวัยวะรับสัมผัส (sense organs) ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น ผิวหนัง
๓. การแปลความหมายจากความรู้สึที่ได้สัมผัส ขึ้นอยู่กับประสบการณ์เดิม (previous experience) ซึ่งประทับอยู่ในสมอง เมื่อได้รับสิ่งเร้าสมองจะทบทวนประสบการณ์เดิมว่าความรู้สึกจากการรับสัมผัสคืออะไร

จากองค์ประกอบทั้ง ๓ ดังกล่าว การเรียนรู้เป็นผลมาจากสิ่งเร้าหรือสิ่งที่มากระตุ้นอินทรีย์หรืออวัยวะรับสัมผัส ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ให้มีปฏิกิริยาตอบสนองต่อสิ่งเร้า นั้น ๆ เช่น คำพูดชมเชย กลิ่น รส แสง เสียง ความสำเร็จ ฯลฯ และแปลความหมายโดยทบทวนกับประสบการณ์เดิมที่เคยมีมาก่อน สมองจึงเป็นศูนย์กลางของความคิด ว่าความรู้สึกจากการรับสัมผัสนั้นคืออะไร เกิดการประเมินผลแล้วสรุปเป็นความคิดรวบยอด ทำให้มีการตอบสนองหรือมีพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งต่อสิ่งเร้าที่ได้รับรู้ สิ่งเร้าบางอย่างเมื่อรับรู้แล้วก็จะหายไปอย่างรวดเร็ว บางอย่างก็ถูกบันทึกไว้เป็นความจำ (memory) ดังนั้นเมื่อเผชิญกับเหตุการณ์หรือสิ่งเร้าที่เข้ามาใหม่ สมองจะมีการค้นข้อมูลจากประสบการณ์เดิม ถ้าหาพบเรียกว่า จำได้ ถ้าหาไม่พบเรียกว่า การลืม สมองจึงเป็นศูนย์กลางของความคิด

การรับรู้และการเรียนรู้จะถูกต้องมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับองค์ประกอบต่าง ๆ ได้แก่ ชาวนิปัญญา การสังเกตพิจารณา ความสนใจ คุณภาพของจิตใจ ความเชื่อของบุคคล และคุณสมบัติของสิ่งเร้า และหากการรับรู้ที่ผิดพลาดก็เนื่องมาจากสาเหตุต่าง ๆ ได้แก่ คุณสมบัติของสิ่งเร้า ความเชื่อที่ผิด ๆ ความไม่สมบูรณ์ของประสาทสัมผัส ความสำคัญผิด การแปลสัมผัสผิด เจตคติ อารมณ์ ความตั้งใจ และวัฒนธรรม

ในการดำรงชีวิตมนุษย์ต้องประสบปัญหาต่าง ๆ มากมาย และเพื่อศึกษาว่ามนุษย์จึงต้องเรียนรู้ที่จะแก้ไขปัญหา เพื่อการดำรงอยู่ด้วยดี จึงทำให้เกิดทฤษฎีการเรียนรู้ เพื่อศึกษาถึงกระบวนการที่ทำให้การเรียนรู้เกิดขึ้น ซึ่งเกี่ยวข้องกับอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกาย และสิ่งแวดล้อมหรือสถานการณ์ต่าง ๆ ที่มีผลต่อการเรียนรู้ โดยการทดลองที่เป็นรูปธรรมทางกระบวนการวิทยาศาสตร์ มีการตั้งสมมุติฐาน รวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล สรุปและแปลผลข้อมูล เมื่อข้อมูลนั้นถูกต้องก็ตั้งขึ้นเป็นทฤษฎีการเรียนรู้ต่าง ๆ ดังทฤษฎีการเรียนรู้ต่าง ๆ ที่สถาบันการศึกษานำมาใช้ในปัจจุบัน เช่น ทฤษฎีการวางเงื่อนไขแบบการกระทำ ทฤษฎีความรู้ ความเข้าใจ ทฤษฎีการเชื่อมโยง ฯลฯ

๒. กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา

กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนามีแนวความคิดว่า กระบวนการของการรับรู้และการเรียนรู้เกิดจากองค์ประกอบ ๓ ประการ คือ

๑. อายุตนะภายใน ได้แก่ จักขุ (ตา) โสตะ (หู) ชานะ (จมูก) ชิวหา (ลิ้น) กาย (กาย) และมโน (ใจ)

๒. อาตนะภายนอก ได้แก่ รูป (รูป) สัทธะ (เสียง) คันธะ (กลิ่น) รส (รส) โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องกาย) ธรรมารมณ (อารมณ์ที่เกิดกับใจหรือสิ่งที่ใจนึกคิด)

๓. วิญญาน แปลว่า ความรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายุตนะภายในกับอายุตนะภายนอกกระทบกัน ได้แก่ จักขุวิญญาน (การเห็น) โสทวิญญาน (ได้ยิน) ชานวิญญาน (ได้กลิ่น) ชิวหาวิญญาน (รู้รส) กายวิญญาน (รู้สิ่งที่ถูกต้องกาย) มโนวิญญาน (รู้สิ่งที่ใจนึกคิด)

เมื่อองค์ประกอบทั้งสามดังกล่าวประกอบพร้อมกัน จึงเกิดเป็นผัสสะหรือการรับรู้ อันเป็นจุดเริ่มต้นการเรียนรู้ของมนุษย์ ถ้าไม่มีผัสสะหรือการรับรู้ การเรียนรู้จะเกิดขึ้นไม่ได้จากผัสสะนำไปสู่เวทนา เกิดเป็นความรู้สึกว่าชอบ (สุขเวทนา) ว่าไม่ชอบ (ทุกข์เวทนา) หรือเฉย ๆ (อทุกข์ขมสุขเวทนา) หากมนุษย์ไม่เข้าไปให้คุณค่าหรือความหมายสมมุติสัจจะต่าง ๆ จะเป็นการรับรู้บริสุทธิ์หรือการรับรู้แบบวิวิฎฐ์ แต่เมื่อใดที่มนุษย์เข้าไปมีความรู้สึกต่อสมมุติสัจจะว่าชอบ ไม่ชอบ หรือเฉย ๆ ด้วยประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามา (สัญญา) แล้วคิดปรุงแต่ง

สร้างสรรค์ให้เป็นไปตามที่ตนเองต้องการ (สังขาร) ด้วยแรงผลักดันของตัณหา มานะ ทิฏฐิ ทำให้ไม่สามารถมองเห็นสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง จะเป็นกระบวนการรับรู้แบบเสพสวยโลก หรือกระบวนการเรียนรู้แบบสังสารวัฏ

การเรียนรู้ของมนุษย์จึงเกิดจากข้อมูลต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาทางอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ซึ่งจะเป็นข้อมูลหรือความรู้ประเภทต่าง ๆ ได้ ต้องผ่านการแปลความหมายด้วย จิตหรือใจ ซึ่งทฤษฎีการเรียนรู้ทางตะวันตกจะแปลความหมายความรู้สึกรับสัมผัส ที่สมอง พระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญกับจิตเพราะเป็นอายตนะที่ทำหน้าที่เป็นช่องทาง สำหรับประสานกับอายตนะทั้ง ๕ ข้างต้น เช่น ตากระทบรูปต้องกระทบถึงใจในขณะเดียวกัน จากนั้นจิตใจจะประมวลผลจนเกิดเป็นความรู้และสื่อสารกับสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ รอบตัว

กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์ความรู้ประเภทต่าง ๆ ได้แก่ ความรู้ระดับวิญญาน ความรู้ระดับสัญญา ความรู้ระดับทิวฐิ และความรู้ระดับญาณ ความรู้ระดับวิญญานและความรู้ระดับสัญญามีอิทธิพลต่อการเข้าใจสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ รอบตัว และสร้างความรู้ใหม่ต่อไป แล้วสรุปลงเป็นความเห็นหรือความรู้ระดับทิวฐิ ซึ่งมีอิทธิพลต่อ พฤติกรรม และการแสดงออก และวิธีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ความรู้ระดับวิญญานและ สัญญามีความสัมพันธ์กันและทำให้เกิดความรู้ระดับญาณขึ้น ซึ่งเป็นความรู้ที่ลึกซึ้งกระจ่างชัด ที่สุด เป็นปัญญาสูงสุดของมนุษย์ ทำให้มองเห็นสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง มีผลต่อการ เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของมนุษย์ไปสู่ความเจริญงอกงามอย่างถาวร นอกจากนี้การเรียนรู้ที่ สัมพันธ์กับอายตนะมีความสัมพันธ์กับความถูกต้องและความคลาดเคลื่อนของความรู้ที่มนุษย์ ได้รับ และยังสัมพันธ์กับวิธีการทำให้เกิดปัญญาหรือวิธีการแสวงหาความรู้ ซึ่งเหล่านี้มีอิทธิพล ต่อการเรียนรู้และการเรียนรู้ของมนุษย์

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงสู่การปฏิบัติที่ สัมพันธ์ต่อเนืองบนหลักความจริงหรืออริยสัจ คือ ความจริงเรื่องทุกข์ ความจริงเรื่องเหตุเกิด แห่งทุกข์ ความจริงเรื่องการดับทุกข์ และความจริงเรื่องทางปฏิบัติให้ถึงทางดับทุกข์ ทุกข์หรือ ปัญหาของชีวิต คือ กิเลส ตัณหา อุปาทาน ซึ่งเกิดจากตัณหา การดับตัณหาสามารถดับได้ด้วย การฝึกสติ และสติจะเกิดขึ้นได้ด้วยการฝึกฝนอบรมตนตามหลักไตรสิกขา

นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับศรัทธา ในฐานะองค์ธรรมที่นำเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ เพราะเมื่อมีศรัทธาแล้ว การนำตนเองเข้าสู่ กระบวนการเรียนรู้สามารถตั้งต้นขึ้นได้ ศรัทธานั้นจะต้องประกอบด้วยปัญญาจนกลายเป็น สัมมาทิฏฐิที่มีคุณภาพ ซึ่งเกิดได้ด้วยปัจจัย ๒ ประการ คือ ปรโตโฆสะหรือปัจจัยภายนอกที่ มุ่งหมายไปที่กัลยาณมิตร เป็นแหล่งความรู้ที่ดีงาม ถ้ายทอด สั่งสอน อบรม ชี้แนะแนวทางการ

คิดวิเคราะห์สิ่งต่าง ๆ ให้บุคคลสามารถคิดวิเคราะห์พิจารณาหรือโยนิโสมนสิการให้เข้าใจด้วยตนเองได้อย่างเป็นอิสระจนได้ความรู้และได้ประโยชน์ โยนิโสมนสิการจึงเป็นปัจจัยภายใน เมื่อบุคคลมีโยนิโสมนสิการแล้ว สัมมาทิฏฐิจึงเกิดขึ้นตามมา และองค์ธรรมต่าง ๆ ในกระบวนการเรียนรู้อาจเกิดขึ้นตามมาเป็นลำดับเป็นกระบวนการต่อเนื่องกันไป นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้อาจดำเนินไปอย่างได้ผลดี ต้องประกอบด้วยองค์ธรรม คือ ปัญญา ๖ องค์ธรรม ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้การกระบวนการเรียนรู้อัตโนมัติตามหลักไตรสิกขาบริบูรณ์เป็นขั้น ๆ โดยลำดับในวิสุทธิ ๗ จนบรรลุจุดหมายของกระบวนการเรียนรู้อัตโนมัติ คือ ปัญญาที่รู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง

๓. วิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา

กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาเป็นการเรียนรู้ที่ประกอบด้วยโยนิโสมนสิการสร้างปัญญาให้เกิดสัมมาทิฏฐิตั้งแต่เริ่มต้นเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ และโดยตลอดทุกลำดับขั้นของการเรียนรู้จากภายนอกบุคคลสู่ภายในตัวบุคคล ด้วยการใช้อายตนะภายในตัวมนุษย์เองสัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างมีสติ ตามกระบวนการที่ต่อเนื่องสัมพันธ์กันของไตรสิกขา ซึ่งมีความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตใน ๓ ด้าน คือ

สัมพันธ์กับการพัฒนาพฤติกรรม เป็นการฝึกฝนพัฒนามนุษย์ในเกี่ยวกับพฤติกรรมหรือการแสดงออกในสองด้าน คือ (๑) ด้านสังคม เป็นทำที่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันตามหลักแห่งการไม่เบียดเบียนกัน รักษาวินัย กฎ ระเบียบ การประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องต่อกันระหว่างบุคคลในสังคม และการประกอบอาชีพที่สุจริต และ (๒) ด้านวัตถุคือ เห็นคุณค่าที่แท้จริงของการใช้วัตถุสิ่งของปัจจัย ๔ สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ และเทคโนโลยี รวมถึงการสำรวมอินทรีย์ไม่ให้ยินดียินร้ายในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องสัมผัส รู้อารมณ์ด้วยใจหมายความว่า เมื่อจะดู จะฟังอะไร เป็นต้น ให้ได้ประโยชน์สองประการ ได้แก่ ได้ญาณ คือได้ความรู้ความเข้าใจ เข้าถึงความจริงของสิ่งนั้น ๆ จับสาระได้ และได้สติ คือ ได้ข้อมูลไว้สำหรับระลึกใช้ประโยชน์ ไม่ไปตามชอบใจ ไม่ชอบใจ ไม่ติดอยู่แค่เพลิดเพลิด การสำรวมอินทรีย์หรืออินทรีย์สังวร จึงเป็นการใช้อายตนะภายในร่างกายของตนเองด้วยสติและให้เกิดปัญญาอริสัลลิกขาจึงเป็นบาทฐานให้มนุษย์พัฒนาจิตต่อไป

สัมพันธ์กับการพัฒนาจิตใจ เป็นการฝึกอบรมจิตให้เกิดสติที่ต่อเนื่องกันจนเป็นสมาธิตามหลักสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา โดยสมถภาวนาเป็นการฝึกฝนอบรมจิตให้มีความตั้งมั่นแน่วแน่เป็นหนึ่งเดียวกัน จนเกิดสมาธิเพื่อเป็นบาทฐานของการใช้ปัญญา คือ วิปัสสนาภาวนา

สัมพันธ์กับการพัฒนาปัญญา เป็นการฝึกฝนอบรมที่สืบเนื่องมาจากสมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนาจนเกิดปัญญาที่แจ้งภายในตนเอง รู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง สามารถทำลายกิเลส คือ โลภะ โทสะ โมหะ และแก้ไขปัญหาในชีวิตและดับทุกข์ได้

กระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตทั้ง ๓ ด้าน ดังกล่าว เป็นกระบวนการที่ไม่อาจแยกออกจากกันได้ เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่พัฒนาใน ๔ ด้าน ได้แก่ กายภาวนา สีลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา โดยแสดงออกมาเป็นภาพลักษณ์ของผู้ที่พัฒนาแล้วหรือ ภาวิต ๔ ได้แก่ ภาวิตกาย คือ เป็นผู้มีกายสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุอย่างได้ผลดี ภาวิตศีล คือ เป็นผู้มีกายสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี ภาวิตจิต คือ เป็นผู้มีคุณภาพจิต สมรรถภาพจิต และสุขภาพจิตที่ดี และภาวิตปัญญา คือ เป็นผู้รู้จักแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในชีวิต รู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง ปรากฏให้เห็นเป็นคุณสมบัติของบุคคลในการดำเนินชีวิตที่ดีงาม เป็นผลสำเร็จของกระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา

กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาหรือกระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา นอกจากจะพัฒนาบุคคลให้มีการดำเนินชีวิตที่ดีงามแล้ว ยังนำบุคคลไปสู่จุดหมายที่เป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิตตามสภาวะหรือความพร้อมของแต่ละบุคคล ดังนี้

จุดหมายปัจจุบัน (ทิฏฐิธัมมิกัตถะ) : กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาสามารถนำไปสู่จุดหมายปัจจุบัน โดยมีความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตด้านพฤติกรรมของมนุษย์ ทั้งความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุและสิ่งแวดล้อมทางสังคม เช่น การรู้จักบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ ย่อมส่งผลให้ร่างกายแข็งแรง ไร้โรค มีบุคลิกภาพที่ดี อายุยืนยาว หรือการประกอบอาชีพที่สุจริต ย่อมส่งผลให้มีทรัพย์สินจากอาชีพสุจริต ฟุ้งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ เป็นผู้มั่งคั่ง มีเกียรติ เป็นที่ยอมรับในสังคม ทำวงศ์ตระกูลให้เป็นที่น่าเชื่อถือ เป็นต้น

จุดหมายเบื้องหน้า (สัมปรายิกัตถะ) : กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาสามารถนำไปสู่จุดหมายเบื้องหน้า โดยมีความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตด้านจิตใจ เช่น ความเชื่อในปัญญาตรัสรู้ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทำให้มีความมั่นใจในตนเองว่าสามารถฝึกฝนพัฒนาตนไปสู่ชีวิตที่ดีงาม มีความอบอุ่นซาบซึ้งใจ ไม่อ้างว้างเลือนลอย มีหลักยึดเหนี่ยวจิตใจ มีความภูมิใจในชีวิตที่ได้ประพฤติดั่งสิ่งที่ตั้งงามด้วยความสุจริต มีความอึ้งใจในชีวิตที่มีคุณค่าที่ได้ทำประโยชน์ตลอดมาด้วยความเสียสละ ปราศจากความตระหนี่ รู้จักเผื่อแผ่แบ่งปัน ช่วยเหลือบุคคลที่ควรได้รับความช่วยเหลือ และมีความกล้าเชื่อมั่นในการที่จะแก้ปัญหา นำชีวิตและภารกิจไปด้วยปัญญา จิตใจมีความปลอดโปร่งที่เกิดจากการฝึกฝนอบรมจิตตามแนวสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา จิตใจจึงมีความตั้งมั่นด้วยดีทำได้แต่กรรมดี

จุดหมายสูงสุด (ปรมาตตะ) : กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา สามารถนำไปสู่จุดหมายสูงสุดได้โดยการฝึกฝนอบรมจิตด้วยกระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา จนสามารถพัฒนาไปสู่จุดหมายของชีวิตอย่างสัมพันธ์ต่อเนื่องไปตามลำดับ ตั้งแต่จุดหมายปัจจุบัน จุดหมายเบื้องต้น จนถึงจุดหมายสูงสุด เกิดปัญญาที่รู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง เช่น รู้และเข้าใจว่าทุกชีวิตที่เกิดมาย่อมมีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เสื่อมสลายไปในที่สุด รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส หรือสรรพสิ่งทั้งหลายล้วนตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ รวมถึงความรู้ความเข้าใจที่ชัดเจนในเหตุและผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ไม่หลงลืมสติ ไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของกิเลส ไม่ถูกความยึดติดถือมั่นบีบคั้นจิตให้ผิดหวัง เศร้าโศก มีจิตใจตั้งมั่น บริสุทธิ์ ผ่องใส ไร้ทุกข์ มีความสุขที่แท้จริง ทำให้สามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในชีวิต และหลุดพ้นจากความทุกข์ได้

กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนาจึงเป็นการเรียนรู้ภายนอกสู่การเรียนรู้ภายในตนเอง เพราะมนุษย์มีการศึกษาวิชาการต่าง ๆ ภายในระบบการศึกษาตามสถานศึกษา หรือสถาบันการศึกษาต่าง ๆ มากมาย แต่ถ้าไม่เรียนรู้ภายในตนเองซึ่งเป็นคุณค่าทางจิตวิญญาณ จะไม่สามารถป้องกันการทำหรือการแสดงออกต่อสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่เกิดจากกิเลสตัณหา ซึ่งก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ของโลก

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไป

กระบวนการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา เป็นกระบวนการฝึกฝนพัฒนาตนที่เกิดจากอายตนะภายในตัวมนุษย์ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สัมพันธ์กับอายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์อย่างมีสติ ตามกระบวนการที่ต่อเนื่องสัมพันธ์กันของไตรสิกขา ได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งในขั้นตอนของการฝึกฝนอบรมจิตตามแนวสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา จำเป็นต้องใช้ประสบการณ์ตรงของผู้ปฏิบัติเอง ดังนั้นการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องจริงจังหรือความวิริยะอุตสาหะย่อมขาดมิได้ นอกจากนี้ผู้ปฏิบัติต้องประกอบด้วยศรัทธาและความตั้งใจจริง

อย่างไรก็ดีการฝึกฝนอบรมจิตตามแนวสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนามีขอบข่ายกว้างขวาง ในงานวิจัยนี้กล่าวเพียงขั้นตอนที่เป็นหลักการสำคัญ ในส่วนของรายละเอียดต่าง ๆ ผู้ปฏิบัติสามารถศึกษาได้จากหนังสือของพระวิปัสสนาจารย์ เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค ของพระพุทธโฆสะเถระ พุทธธรรม ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) อานาปานสติสำหรับคนรุ่นใหม่ ของพุทธทาสภิกขุ ฯลฯ เพื่อศึกษาให้เข้าใจหลักธรรม วิธีการ ขั้นตอนการปฏิบัติ

รวมถึงจุดหมายของหลักสูตรนั้น ๆ ด้วย เมื่อศึกษาจนเข้าใจจึงนำความรู้และขั้นตอนต่าง ๆ ไปสู่การปฏิบัติฝึกฝนอย่างต่อเนื่องดังกล่าว โดยอาศัยกัลยาณมิตรหรือครูอาจารย์ผู้มีความรู้ความสามารถ มีประสบการณ์ เป็นผู้ให้คำแนะนำตลอดการปฏิบัตินั้นด้วย

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในประเด็นที่ควรทำการศึกษาวิจัยต่อไป

ปัจจุบันนี้การพัฒนาการเรียนรู้อันของมนุษย์ในสังคมไทย มักตามกระแสการเรียนรู้อันทางตะวันตกที่มุ่งให้ผู้เรียนสามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน หรือมุ่งให้มนุษย์ดำรงอยู่ได้โดยหรือปรับตัวให้เข้ากับปัญหาสังคมที่นับวันยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้นเรื่อย ๆ เพราะกระบวนการเรียนรู้อันตามแนวตะวันตกการรับรู้และการเรียนรู้อันของมนุษย์เน้นที่อินทรีย์ ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่กล่าวถึงเรื่องจิตใจ เมื่อเป็นเช่นนี้การพัฒนามนุษย์ให้ไปสู่จุดหมายของการเรียนรู้อันจึงเป็นการพัฒนาที่สัมพันธ์กับด้านวัตถุ แต่ในพระพุทธศาสนากกระบวนการรับรู้ของมนุษย์นอกจากอินทรีย์ ๕ แล้ว สิ่งที่สำคัญสำหรับการรับรู้และการเรียนรู้อันสิ่งต่าง ๆ รอบตัว คือ จิตใจ เพราะสิ่งที่รับสัมผัสทางอินทรีย์ ๕ ย่อมกระทบจิตใจด้วยเสมอ ส่งผลให้มีการพิจารณาตัดสินและกระทำสิ่งต่าง ๆ ไปตามความชอบใจไม่ชอบใจด้วยกิเลสตัณหาภายในตนเอง ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ขึ้นมากมาย ดังนั้นอวัชระรับสัมผัสทั้ง ๕ ของกระบวนการเรียนรู้อันตามแนวพระพุทธศาสนา จึงมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้อันของมนุษย์ทั้งในด้านการพัฒนาคุณภาพของชีวิต ให้สามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในการดำรงชีวิตได้ และในการทำลายคุณภาพชีวิต โดยก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ในการดำรงชีวิต ในส่วนของกระบวนการรับรู้และการเรียนรู้อันตามแนวตะวันตกมีความสัมพันธ์กับทฤษฎีการเรียนรู้อันของนักจิตวิทยาการศึกษาต่าง ๆ มากมาย ซึ่งบางทฤษฎีมีความสอดคล้องกับหลักการทางพระพุทธศาสนา บางทฤษฎีมีความแตกต่างไปจากหลักการทางพระพุทธศาสนา ทำให้ผู้วิจัยเห็นว่ายังมีประเด็นที่ควรทำการศึกษาวิจัยต่อไป เพื่อให้เกิดประโยชน์สำหรับการเรียนรู้อันของมนุษย์มากยิ่งขึ้น ดังนี้

๑. ศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการเรียนรู้อันตามหลักโยนิโสมนสิการของพระพุทธศาสนากับทฤษฎีความรู้ความเข้าใจของนักจิตวิทยาการศึกษากลุ่มเกสตัลต์

๒. ศึกษาเปรียบเทียบพฤติกรรมการเรียนรู้อันของมนุษย์ตามแนวพระพุทธศาสนากับพฤติกรรมการเรียนรู้อันของมนุษย์ตามทฤษฎีการเรียนรู้อันการวางเงื่อนไขแบบคลาสสิกของปาฟลอฟ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) อรรถกถา :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๒.

_____ . ธรรมปทฎกถาวณฺณหา ปจโม ภาโค. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

(๒) หนังสือ :

กมลรัตน์ หล้าสูงงษ์. จิตวิทยาการศึกษา. กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๒๔.

โจเซฟ ดี. โนแวก และ โกวิน ดี. บ็อบ. ศิลปะการเรียนรู้. แปลโดย ดร.สวนิต ยมาภัย และ
ดร.สวัสดิ์ ปทุมราช. งานแปลของสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ อันดับที่
๑๓๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๔.

ทีศนา เขมมณี. ศาสตร์แห่งการสอน : องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มี
ประสิทธิภาพ. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

บุญมี แทนแก้ว, ผู้ช่วยศาสตราจารย์. ญาณวิทยา (ทฤษฎีความรู้). พิมพ์ครั้งที่ ๓.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓.

ป. หลงสมบุญ. พจนานุกรมบาลี-ไทย. กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๒๗.

ประเวศ วะสี, ศาสตราจารย์ นายแพทย์. “พุทธธรรมกับอุดมการณ์สำหรับศตวรรษที่ ๒๑”. ใน

พุทธธรรมกับอุดมการณ์สำหรับศตวรรษที่ ๒๑ : ปาฐกถาครบรอบ ๖๐ ปี

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิ
โกมล คีมทอง, ๒๕๔๒.

ประสาธ อิศรปริดา. ธรรมชาติและกระบวนการเรียนรู้. ม.ป.ท. : ม.ป.ป.

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, รศ. ดร. จิตวิทยาการศึกษา. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์สื่อเสริม
กรุงเทพ, ๒๕๔๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____ . พุทธธรรม (ฉบับเดิม). พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว,
๒๕๔๔.

_____ . ชีวิตที่สมบูรณ์และการศึกษาฉบับง่าย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท
สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕.

_____ . พุทธวิธีในการสอน. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : บริษัทโอเอ็นจีการพิมพ์
จำกัด, ๒๕๔๒.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). พัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยจิตวิทยาแบบยั่งยืน.
กรุงเทพมหานคร : ศูนย์หนังสือพระพุทธศาสนา, ๒๕๕๑.

_____ . พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๗.

พระพรหมคุณาภรณ์ / P. A. Payutto. ธรรมนูญชีวิต : **A Constitution for Living**. พิมพ์ครั้งที่
๓๖. แปลโดย บรูส อีแวนส์. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิบรรจงสนธิสพปฏิบัติ, ๒๕๔๘.

พระพุทธโฆสเถระ. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. พิมพ์ครั้งที่ ๖. แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์
(อาจ อาสภมหาเถร). กรุงเทพมหานคร : บริษัทธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘.

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). ปรัชญาการศึกษาไทย ฉบับแก้ไข – รวบรวมใหม่.
พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๘.

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ฐมฺมจิตฺโต). กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร :
กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๓.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **วิปัสสนาмай เล่ม ๒**. แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์.

กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐.

_____ . **ธรรมจกัปปวัตนสูตร**. แปลและเรียบเรียงโดย พระคันธสาราภิวงศ์.

กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๔๒.

พุทธทาสภิกขุ. **คู่มือมนุษย**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๑.

พริตจือป คาปรั้า. **จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ เล่ม ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. แปลโดย พระประชาปสนุณหโม และคณะ. กรุงเทพมหานคร : มุลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๐

ศิลปากร, กรม. **สำนักวรรณคดีและประวัติศาสตร์. คัมภีร์มลินทปัญหา ไทย-บาลี**. พิมพ์ครั้งที่ ๙ ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระพุทธิวงศมุนี [บุญมา ที่ปธมโม (สุดสุข)]. กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์พรีนติ้ง จำกัด, ๒๕๕๐.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. **ปฏิรูปการเรียนรู้ ผู้เรียนสำคัญที่สุด ฉบับพ่อแม่/สมุห อมรวีวัฒน์**. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ส่งเสริมเครือข่ายพ่อแม่ ผู้ปกครองเด็กและเยาวชน เพื่อการปฏิรูปการศึกษา สกศ., ๒๕๔๓.

สถิต วงศ์สุวรรณ. **จิตวิทยาการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บำรุงสาส์น, ๒๕๒๕.

สุชา จันท์เอม. **จิตวิทยาทั่วไป ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๔๑.

สุรางค์ ไคว้ตระกูล. **จิตวิทยาการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

สุวิทย์ หิรัณยกานท์ และคณะ. **พจนานุกรมศัพท์การศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ไอ. คิว. บู้คเซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๐.

(๓) บทความ :

ประเวศ วะสี, ศาสตราจารย์ นายแพทย์. “ปฐมกถา”. ใน **ปฏิรูปการเรียนรู้ ผู้เรียนสำคัญที่สุด**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. รวบรวมและจัดพิมพ์โดยคณะอนุกรรมการปฏิรูปการเรียนรู้ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๓.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). “กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคนสู่ประชาธิปไตย”. ใน **สาระความรู้ที่ได้จากการสัมมนาทางวิชาการเพื่อนำเสนอผลการวิจัย/ผลงานทางวิชาการเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้**. รวบรวมและจัดพิมพ์โดยกรมวิชาการ. กรุงเทพมหานคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๔๔.

พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต). คุณสมบัติของผู้ที่ได้รับการศึกษา". ใน **วิธีการเรียนรู้ของคนไทย : ประมวลสาระจากการประชุมและรวมข้อเขียนจากนักคิด**. รวบรวมและจัดพิมพ์โดย สำนักมาตรฐานการศึกษาและพัฒนาระบบการเรียนรู้ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. กรุงเทพมหานคร : โครงการวิธีการเรียนรู้ของคนไทย, ๒๕๔๖.

พุทธทาสภิกขุ. "บรมธรรมกับการศึกษาของโลกปัจจุบัน". ใน **วิธีการเรียนรู้ของคนไทย: ประมวลสาระจากการประชุมและรวมข้อเขียนจากนักคิด**. รวบรวมและจัดพิมพ์โดย สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. กรุงเทพมหานคร : โครงการวิธีการเรียนรู้ของคนไทย, ๒๕๔๖.

_____ . **การศึกษาคืออะไร**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมบุชชา, ม.ป.ป. อ้างใน พระจาตุรงค์ อาจารย์สุโก (ชูศรี). "การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางปรัชญาการศึกษาไทย ในทัศนะของพุทธทาสภิกขุเพื่อการพัฒนามนุษย์อย่างยั่งยืน". ใน **พระพุทธานุภาพกับการฟื้นตัวจากวิกฤตการณ์โลก รวมบทความประชุมวิชาการทางพระพุทธศาสนานานาชาติ ครั้งที่ ๗ เนื่องในวันวิสาขบูชาวันสำคัญสากลของโลก**. รวบรวมและจัดพิมพ์โดยสมาคมสภาสกลวันวิสาขบูชาโลก และสมาคมมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งชาติ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี่ จำกัด, ๒๕๕๓.

สุมน อมรวิวัฒน์, ศาสตราจารย์. "แนวคิดเกี่ยวกับการบูรณาการการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม". ใน **วิธีการเรียนรู้ของคนไทย : ประมวลสาระจากการประชุมและรวมข้อเขียนจากนักคิด**. รวบรวมและจัดพิมพ์โดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. กรุงเทพมหานคร : โครงการวิธีการเรียนรู้ของคนไทย, ๒๕๔๖.

(๔) วิทยานิพนธ์ :

พระพุทธินันท์ บุญเรือง. "การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์แบบยั่งยืนตามหลักพระพุทธศาสนา". **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏ เชียงราย, ๒๕๔๗.

พระมหาบุรณะ ชาตเมธ (โพธิ์นอก). "การศึกษาอิทธิพลของอายตนะ (สื่อ) ที่มีต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต". **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระมหาสมเกียรติ อุกคิตฺติ. "การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาเซนกับพุทธปรัชญาเถรวาท". **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระราชันย์ อุฎฺฐานโรโต (หมั่นการ). “การศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ตามแนวพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีพุทธทาสภิกขุ”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระอุทิศ อภิวิโร (มีดี). “การศึกษาหลักพุทธธรรมเพื่อแก้ปัญหาชีวิตและเศรษฐกิจ”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

(๕) สารนิพนธ์ :

นันทพล โรจนโกศล. “จิตวิทยาความจำเชิงพุทธบูรณาการ”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

(๖) รายงานการวิจัย :

ปาน กิมปี, ดร. “การพัฒนากระบวนการเรียนรู้และการนิเทศเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เต็มตามศักยภาพ”. **รายงานการวิจัย**. ทุนอุดหนุนการวิจัยของคณะกรรมการการวิจัยการศึกษา การศาสนาและวัฒนธรรม กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๓.

๒. ภาษาอังกฤษ :

Bugelski, B. R. **The Psychology of Learning Applied to Teaching**. United States of America : The Bobbs-Merrill Company, Inc., 1964.

Desse, J. **The Psychology of Learning**. 2nd edition. Tokyo Japan : McGRAW-Hill Book Company, Inc., 1985.

Drever, J. **A Dictionary of Psychology**. Great Britain : Penguin Books Ltd., 1985.

Hebb, D. O. **Psychology**. Tokyo Japan : W. B. Saunder Company, 1958.

Hilgard, E. R. **Introduction to Psychology**. United States of America : Harcourt Brace & World, Inc., 1962.

KaGan, J. and Havemann, E. **Psychology : An Introduction**. 2nd edition. United States of America : Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 1972.

Morgan, C. T. **Introduction to Psychology**. United States of America : McGRAW-Hill Book Company, Inc., 1956.

Sperling, A. P. **Psychology Made Simple**. Great Britain : W. H. Allen & Company, Inc., 1967.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ :** นางสาวรสสุคนธ์ ยมกนิษฐ์
- วัน เดือน ปีเกิด :** วันพุธที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๑๗
- ประวัติการศึกษา :** ประถมศึกษา โรงเรียนวัดสุวรรณาราม กรุงเทพมหานคร
มัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนนวมหรรณพาราม กรุงเทพมหานคร
ประกาศนียบัตรวิชาชีพ สาขาวิชาออกแบบศิลปประยุกต์ วิทยาลัย
อาชีวศึกษาธนบุรี กรุงเทพมหานคร
ประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง สาขาวิชาออกแบบศิลปประยุกต์
สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตเพาะช่าง กรุงเทพมหานคร
ศึกษาศาสตรบัณฑิต (ศิลปประยุกต์) สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล
ท่าบพลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี
- สถานที่ทำงาน :** ปฏิบัติหน้าที่นักวิชาการการศึกษา ระดับ ๔ กลุ่มงานสารบรรณกรรม
ส่วนส่งเสริมและพัฒนาวิชาการ ฝ่ายวิชาการ ๑ สำนักบริหาร
การผลิตและการพิมพ์ องค์การค้ำของสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริม
สวัสดิการและสวัสดิภาพครูและบุคลากรทางการศึกษา (องค์การค้ำของ
สกสค.)
- ที่อยู่ปัจจุบัน :** บ้านเลขที่ ๓๙/๑๖ หมู่ ๓ ซอยนิมพลี ๑๙ ถนนนิมพลี แขวงนิมพลี
เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐
- โทรศัพท์ :** ๐ ๒๘๘๔ ๑๗๙๐